

De Nederlandse economie
2007

Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2006–2007	= 2006 tot en met 2007
2006/2007	= het gemiddelde over de jaren 2006 tot en met 2007
2006/'07	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz. beginnend in 2006 en eindigend in 2007
2003/'04-2006/'07	= boekjaar enz., 2003/'04 tot en met 2006/'07

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever
Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress
Centraal Bureau voor de Statistiek
Facilitair Beheer

Druk
OBT bv, Den Haag

Omslag
TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen
Tel. (088) 570 70 70
Fax (070) 337 59 94
Via contactformulier:
www.cbs.nl/infoservice

Bestellingen
E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax: (045) 570 62 68

Internet
www.cbs.nl

Prijs € 16,35 (excl. administratie- en verzendkosten)
ISBN: 978-90-357-2027-5
ISSN: 1386-1042

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2008.
Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Voorwoord

De Nederlandse economie groeide in 2007 met 3,5 procent. Dit was hoger dan het gemiddelde van de eurozone en van de Europese Unie als geheel. Het was het tweede achtereenvolgende jaar waarin de Nederlandse economie met meer dan 3 procent groeide. Het aantal banen en het aantal vacatures bleef op een aanhoudend hoog niveau en de werkloosheid daalde naar 4,5 procent. De cao-loonstijging begon in 2007 aan te trekken. Ondanks de stijgende loonkosten en stijgende energie- en voedselprijzen bleef de inflatie in 2007 met 1,7 procent opmerkelijk laag.

In deze editie van *De Nederlandse economie* is er bijzondere aandacht voor de historisch lage inflatie in de jaren 2003–2007, vraag en aanbod op de woningmarkt, de inkomensverdeling en de vermogensgroei van huishoudens. Het laatste hoofdstuk is geheel gewijd aan internationalisering van de Nederlandse economie. Er zijn analyses van de rol van buitenlandse ondernemingen in Nederland, de opkomst van China als economische grootmacht en de betekenis hiervan voor Nederland. In een bijdrage van De Nederlandsche Bank wordt ten slotte ingegaan op de vraag hoe de internationalisering zich heeft gemanifesteerd bij de financiële instellingen.

Met *De Nederlandse economie* geeft het Centraal Bureau voor de Statistiek ieder jaar een breed en samenhangend overzicht van de belangrijkste economische ontwikkelingen in Nederland. De publicatie berust voor een groot deel op actuele uitkomsten van de Nationale rekeningen. Daarbij komen niet alleen de productie, de bestedingen en de prestaties van de diverse economische sectoren aan de orde, maar tevens de arbeidsmarkt, het milieu en de overheid. Zo ontstaat een beeld van de Nederlandse economie in al haar facetten.

De Directeur-Generaal van de Statistiek,
Drs. G. van der Veen

Den Haag/Heerlen, september 2008

Inhoud

De belangrijkste sociaaleconomische gebeurtenissen van 2007	7
Kerncijfers	9
1. Macro-economisch overzicht	11
1.1 Nederland	11
1.2 Internationaal	15
2. Bestedingen	21
2.1 Consumptie	23
2.2 Investerings	30
2.3 Buitenlandse handel	34
2.4 <i>De ontwikkeling van de inflatie</i>	41
3. Productie	53
3.1 Goederenproducenten	58
3.2 Dienstenproducenten	66
3.3 Milieu	75
3.4 <i>De woningmarkt</i>	83
4. Arbeid en inkomen	93
4.1 De vraag naar arbeid	94
4.2 Het aanbod van arbeid	99
4.3 Productiviteit, loonkosten en winstgevendheid	103
4.4 Sociale zekerheid	107
4.5 Faillissementen	112
4.6 <i>Inkomensverschillen na jaren tachtig weinig veranderd</i>	115
5. De Nederlandse economie in sectoren	127
5.1 Huishoudens	129
5.2 Niet-financiële ondernemingen	132
5.3 Financiële instellingen	134
5.4 Overheid	141
5.5 Buitenland	145
5.6 <i>Overwaarde en koerswinsten bron voor extra consumptie</i>	147
6. Internationalisering van de Nederlandse economie	161
6.1 <i>De internationale oriëntatie van de Nederlandse economie</i>	162
6.2 <i>De opkomst van China en de gevolgen voor Nederland</i>	172
6.3 <i>Internationalisering van de Nederlandse financiële instellingen</i>	186

Lijst van gebruikte begrippen	203
Trefwoordenregister	219
Enkele verwante publicaties	227

De belangrijkste sociaaleconomische gebeurtenissen van 2007

In februari werd de formatie van de nieuwe Nederlandse regering afgerond. Het kabinet Balkenende IV trad aan, bestaande uit CDA, PvdA en ChristenUnie. Naast Balkenende namen ook de leiders van de andere twee partijen zitting in het kabinet. Wouter Bos van de PvdA werd minister van Financiën, André Rouvoet van de ChristenUnie kreeg de nieuw gevormde portefeuille Jeugdzaken. Het motto van het nieuwe kabinet is "Samen werken, samen leven". In het regeerakkoord is dit uitgewerkt in samenwerken voor groei, duurzaamheid, respect en solidariteit.

ABN AMRO was bijna het hele jaar het middelpunt van een verhitte overnamestrijd. De bank opende in februari, op aandringen van activistische aandeelhouders, overnamegesprekken met het Engelse Barclay's. Lange tijd leek deze bank de winnaar in de overnamestrijd, maar de aandeelhouders van ABN AMRO vonden het bod van de Britten te laag. Nederlands grootste bank werd uiteindelijk gekocht door een consortium van de Royal Bank of Scotland, het Spaanse Banco Santander en het Belgische Fortis. Deze drie banken splitsten ABN AMRO na de verkoop op, hetgeen wereldwijd zal leiden tot een verlies van meer dan 7 000 banen.

In augustus barstte de kredietcrisis los. Wat begon als een lokaal probleem op de Amerikaanse hypotheekmarkt spreidde zich als een olievlek uit over de mondiale financiële markten. Pakketten met onbetrouwbare leningen (zogenaamde *subprime* leningen) bleken talloze malen herverpakt en doorverkocht. Op het moment dat niet meer aan de verplichtingen van een groot aantal leningen kon worden voldaan, was het onduidelijk wie welke risico's droeg en wat de bezittingen nog waard waren. De kredietcrisis zette het Amerikaanse stelsel van centrale banken, de Fed, aan tot het nemen van drastische stappen. In september werd de rente na een stabiele periode van anderhalf jaar verlaagd van 5,25 tot 4,75 procent. Daarna volgden nog twee verlagingen tot 4,25 procent eind 2007.

De dollar zakte gedurende het jaar steeds verder weg ten opzichte van de euro. Aan het begin van het jaar kostte een euro 1,32 dollar, eind december was voor een euro 1,47 dollar nodig. Het wantrouwen dat door de kredietcrisis in de financiële wereld ontstond, noopte de Europese Centrale Bank (ECB) en andere centrale banken tot grote hulp-operaties. De ECB verhoogde de beleidsrente in het eerste halfjaar in twee stappen van 3,5 tot 4 procent; de rest van het jaar bleef de rente op dat niveau. De ECB was beducht voor een toename van de inflatie in Europa, maar zag aan de andere kant de risico's van een teruggang van de Amerikaanse economie en de gevolgen hiervan voor Europa. De inflatie in de eurozone liep gedurende

het jaar op tot een gemiddelde van 3,1 procent in december, aanzienlijk boven de streefwaarde van 2 procent die de ECB hanteert.

De prijzen van grondstoffen stegen ook in 2007 snel. De olieprijs steeg van 60 dollar per vat aan het eind van 2006 tot ruim 95 dollar op de laatste dag van 2007. Deze sterke stijging werd in belangrijke mate veroorzaakt door de toegenomen vraag uit opkomende economieën in Azië. Vooral de Chinese vraag naar olie is sterk toegenomen. Ook de voedselprijzen stegen in 2007 sterk. Naast de toegenomen vraag uit de opkomende economieën naar met name met vlees, spelen hierbij de plotselinge populariteit van biobrandstoffen (uit bijvoorbeeld maïs) en mislukte oogsten door slechte weersomstandigheden een rol.

De hoge economische groei vertaalde zich in Nederland gedurende het jaar in een roep om hogere lonen. Ambtenaren stakten in februari met succes voor een betere cao. Later in het jaar volgden onder meer stakingen van de politie, de brandweer en medewerkers van de Belastingdienst. De sociale partners werden vooral in beslag genomen door de vraag of het ontslagrecht moest worden versoepeld. De PvdA was hier sterk op tegen, maar stond daarmee lijnrecht tegenover coalitiepartner CDA. Door het instellen van een commissie die voorstellen moet doen over het beter laten functioneren van de arbeidsmarkt, werd een beslissing uitgesteld tot de zomer 2008.

Op 16 juni 2007 werd de Betuweroute officieel in gebruik genomen. Deze 160 kilometer lange goederenspoorlijn, waaraan meer dan 10 jaar is gewerkt en die 4,7 miljard euro heeft gekost, zorgt voor een ongehinderde verbinding tussen de havens van Rotterdam en de Duitse grens bij Zevenaar. Het vervoer over de nieuwe lijn kwam in de loop van 2007 langzaam opgang. Begin 2008 reden er gemiddeld 80 treinen per week. De uiteindelijke maximale capaciteit van de spoorlijn bedraagt 300 treinen per dag.

Het weer was ook in 2007 opvallend grillig. In maart en april regende het ruim zes weken achter elkaar niet, waarmee een nieuw droogterecord werd gevestigd. De zomer was daarentegen juist veel natter dan normaal; vooral in juni en juli viel er bovengemiddeld veel regen.

Kerncijfers

1.1 Economische en sociale kernindicatoren voor Nederland

	Eenheid	2004	2005	2006*	2007*
Macro-economische kerncijfers					
Bruto binnenlands product (marktprijzen)	% volumemutaties	2,2	2,0	3,4	3,5
Netto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking	% reële mutaties	3,2	-0,1	6,3	2,7
Consumentenprijsindex (CPI)	% mutatie	1,2	1,7	1,1	1,6
Werkloze beroepsbevolking	% beroepsbevolking	6,5	6,5	5,5	4,5
Saldo lopende transacties met het buitenland	% bbp	8,6	7,5	9,8	9,8
Belasting- en premiedruk	% bbp	37,3	37,2	38,7	38,7
Arbeid					
Totaal arbeidsvolume	% volumemutatie	-1,0	0,0	1,9	2,3
Totaal aantal banen	1 000	8 723	8 769	8 943	9 167
Werkzame beroepsbevolking	% bevolking 15-64 jaar	63,3	63,2	64,6	66,2
Loonkosten per eenheid product in de marktsector ¹⁾	% mutatie	-0,8	-2,2	-0,2	1,8
Arbeidsinkomensquote in de marktsector ¹⁾	% niveau	80,2	77,4	77,8	78,5
Arbeidsproductiviteit in de marktsector ¹⁾	% mutatie	4,0	3,4	2,4	1,8
Demografie bevolking					
Gemiddelde omvang bevolking	1 000	16 276	16 317	16 341	16 377
Migratie-overschot	% totale bevolking	-0,10	-0,17	-0,19	-0,04
Demografie bedrijven					
Oprichtingen		33 400	40 100	42 800	42 700
Faillissementen		6 648	6 780	5 941	4 602
Inkomen, bestedingen en besparingen					
Beschikbaar inkomen van huishoudens, reëel	% volumemutaties	0,6	-0,3	4,5	3,7
Consumptieve bestedingen	% volumemutaties	0,6	0,8	2,9	2,4
Investerings in vaste activa	% volumemutaties	-1,6	3,7	7,5	4,9
Netto nationale besparingen	% netto beschikbaar inkomen	14,6	14,0	17,1	17,4
Overheid					
EMU-saldo	% bbp	-1,7	-0,3	0,6	0,3
EMU-schuld	% bbp	52,4	51,8	47,4	44,7
Druk op het milieu					
Broeikaseffect	mln kg	248 097	243 342	237 448	236 146
Verzuring	mln kg	25,4	25,2	23,1	22,7
Vermesting	mln kg	94,3	104,6	110,8	90,9
Afval	mln kg	1 836	2 137	.	.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Exclusief delfstoffenwinning, verhuur en handel in onroerend goed, overheid, gezondheids- en welzijnszorg.

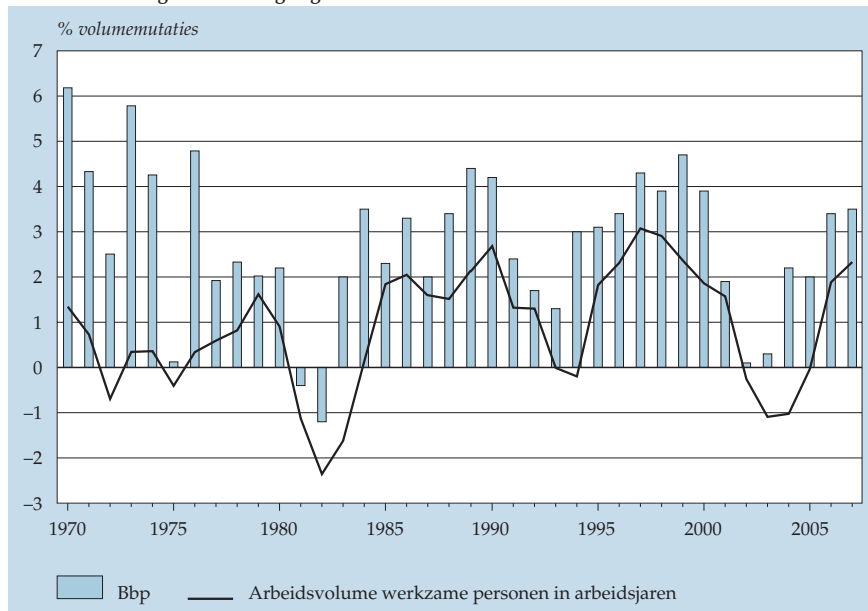
1. Macro-economisch overzicht

1.1 Nederland

Net als 2006 was 2007 economisch gezien een uitstekend jaar. De economie is met 3,5 procent gegroeid, een fractie meer dan in 2006. De groei van de Nederlandse economie was hoger dan het gemiddelde van de Europese Unie. Het jaar 2007 was er echter niet alleen een van sterke economische groei, maar stond ook in het teken van bedreigingen. De kredietcrisis, de zwakke dollar, het grote Amerikaanse overheidstekort en het oplopen van grondstoffen- en energieprijzen, voedden het geloof dat een crisis aanstaande was. Als gevolg hiervan nam het consumentenvertrouwen in de tweede helft van 2007 scherp af. In reële termen was van een crisis in 2007 echter nog geenszins sprake; zelfs de inflatie bleef bescheiden. Ook in het eerste kwartaal van 2008 bleef de economie nog behoorlijk doordraaien, gestimuleerd door met name investeringen en de uitvoer.

De economische groei in Nederland werd in 2007 vooral getrokken door de uitvoer, in het bijzonder de wederuitvoer. Daarnaast namen ook de investeringen, de consumptie door huishoudens en de overheidsconsumptie fors toe. De sterke economische groei vertaalde zich in een flinke banengroei en de werkloosheid daalde met een vol procentpunt. De werkloosheid kwam uit op 4,5 procent.

1.1 Economische groei en werkgelegenheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2007.

Het aantal verstrekte werkloosheids- en bijstandsuitkeringen nam hierdoor verder af. De arbeidsmarkt kenmerkte zich vooral door een toenemende spanning: het aantal vacatures steeg tot recordhoogte. In alle bedrijfstakken was het moeilijk om aan geschikt personeel te komen, maar vooral bij financiële instellingen, in de horeca, de bouw en de zakelijke dienstverlening stonden relatief veel vacatures open. Het tekort aan personeel vertaalde zich ook in loonstijgingen. Hierdoor stegen de loonkosten per arbeidsjaar sneller dan de arbeidsproductiviteit en namen de loonkosten per eenheid product toe.

Forse toename uitvoer

De Nederlandse economie drijft nog altijd op de export. In 2007 is het export-volume toegenomen met 6,5 procent. De exportgroei kwam voor een belangrijk deel voor rekening van de wederuitvoer. De wederuitvoer stimuleert al een aantal jaren de Nederlandse export, en benadrukt de centrale positie die Nederland heeft als toegangspoort tot Europa. De uitvoer van goederen van Nederlands fabricaat steeg met 4,2 procent, ongeveer evenveel als in het voorgaande jaar. De uitvoer van diensten steeg met 6,1 procent wel veel sneller dan in 2006. Ook het invoervolume is door de stijgende wederuitvoer de afgelopen jaren sterk gegroeid. Het aandeel van de export in de economische groei bedroeg 45 procent en is vergelijkbaar met 2006.

De binnenlandse bestedingen droegen voor het tweede opeenvolgende jaar substantieel bij aan de economische groei. Dit was vooral te danken aan de sterke groei van de overheidsbestedingen en de investeringen, en in mindere mate aan de consumptie door huishoudens. De investeringen in vaste activa stegen in 2007 met bijna 5 procent; in 2006 was het investeringsvolume zelfs met 7,5 procent toegenomen. De particuliere sector (bedrijven en huishoudens) en de overheid lieten een vrijwel even grote toename zien. Sommige typen investeringen zijn incidenteel bepaald of worden nauwelijks door de conjunctuur beïnvloed. Exclusief deze typen is het investeringsvolume in 2007 met bijna 10 procent toegenomen, veel meer dan in 2006. Vooral de industriële producenten investeerden fors meer dan een jaar eerder. In deze bedrijfstak stegen de investeringen met 22 procent. Het producentenvertrouwen van industriëlen was dan ook ongekend hoog in 2007. Producenten waren de voorafgaande 12 jaar niet zo optimistisch geweest. Er werd vooral meer geïnvesteerd in computers, machines en installaties, en bedrijfsgebouwen.

De consumptie door huishoudens is in 2007 iets minder snel gestegen dan een jaar eerder, terwijl de overheidsconsumptie juist sneller steeg. De consumptie door huishoudens steeg met 2,1 procent, die door de overheid met 3,0 procent. De minder sterke groei van de consumptie door huishoudens in 2007 is terug te vinden bij alle consumptiecategorieën. Het volume van de bestedingen aan diensten groeide met 1,6 procent aanzienlijk minder snel dan een jaar eerder. Dit kwam vooral

doordat ouders minder uitgaven aan kinderopvang, vanwege een wijziging in de financiering. Ook bij andere diensten zoals huisvesting, verzekeringen, bus en trein, bioscoop en theater, telefonie en uit eten bij de horeca was de toename minder hoog dan een jaar eerder. De bestedingen aan overige goederen daalden zelfs met 0,7 procent door het fors lagere energieverbruik in 2007 ten opzichte van 2006. De uitgaven aan de conjunctuurgevoelige duurzame goederen stegen met 4,9 procent het sterkst. Consumenten zijn deze goederen blijven kopen, ondanks dat het consumentenvertrouwen fors is gedaald. In september 2007 daalde het vertrouwen scherp door de onrust op de hypotheekmarkt en andere berichtgevingen uit de media. Ondanks de sterk gestegen voedsel- en energieprijzen bleef de inflatie laag. De inflatie in 2007 kwam uit op 1,6 procent, 0,5 procentpunt boven de historisch lage inflatie van 1,1 procent in 2006.

Spanning arbeidsmarkt verder opgelopen

Net als in 2006 is ook in 2007 de werkgelegenheid sterk gestegen. Het aantal werknemersbanen nam met ruim 200 duizend toe. In de zakelijke dienstverlening is het aantal banen het snelst toegenomen. Binnen de zakelijke dienstverlening steeg het aantal banen bij uitzendbureaus wederom fors, maar ook in andere bedrijfsklassen van de zakelijke dienstverlening is veel personeel aangenomen. Bij de uitzendbureaus is een verschuiving gaande van pure uitzend- naar detacheringscontracten, een ontwikkeling die past bij een aanhoudende periode van hoogconjunctuur. Naast de zakelijke dienstverlening creëerden vooral de handel en de zorg veel extra banen.

Door de aanhoudend grote vraag naar personeel zijn er grote tekorten ontstaan. Het aantal openstaande vacatures steeg in 2007 naar recordhoogte. Op de duizend banen stonden 31 vacatures open. De spanning op de arbeidsmarkt was het grootst bij de financiële instellingen, de horeca, de bouw en de zakelijke dienstverlening. Ook het aantal zelfstandigen nam in 2007 verder toe, zij het dat de toename wat lager was dan in 2006. Het totale arbeidsvolume van werkzame personen steeg in 2007 net als in 2006 weer fors. In 2006 kwam een einde aan een vier jaar lange daling.

De werkloosheid is in 2007 gedaald tot 4,5 procent van de beroepsbevolking. De brutoparticipatiegraad liep verder op tot bijna 70 procent. De spanning op de arbeidsmarkt heeft nog niet geleid tot een sterke stijging van de cao-lonen. De cao-loonstijging was met 2,0 procent vrijwel gelijk aan die van 2006. Toch stegen de loonkosten per arbeidsjaar wel iets sneller dan in voorafgaande jaren. Omdat de arbeidsproductiviteitsstijging klein was, liepen de loonkosten per eenheid product op.

Inkomen huishoudens fors gestegen

Het reëel beschikbaar inkomen van huishoudens is ook in 2007 fors toegenomen. Huishoudens hadden in totaal 3,7 procent meer te besteden dan een jaar eerder. De toename is vooral te danken aan de groei van het aantal werkzame personen, de stijging van de lonen en de goede resultaten van zelfstandigen. In 2006 steeg het beschikbaar inkomen voor het eerst nadat het vier jaar lang vrijwel constant afnam. De consumptieve bestedingen zijn in 2007 met 2,1 procent gestegen. Doordat de consumptieve bestedingen net iets lager waren dan het beschikbaar inkomen, waren de vrije besparingen licht positief. In de jaren 2003–2006 waren ze nog fors negatief.

De belangrijkste inkomstenbron van huishoudens is de beloning van werknemers; deze maakt meer dan 60 procent uit van de totale huishoudinkomsten. Overigens bevat de beloning van werknemers ook de door werkgevers af te dragen sociale premies. In 2007 steeg de totale beloning van werknemers met 5,7 procent; dit was voor ongeveer de helft te danken aan de uitbreiding van de werkgelegenheid. Doordat er van de meeste soorten uitkeringen minder werden verstrekt (behoudens de AOW), namen de ontvangsten uit sociale uitkeringen maar marginaal toe. Sociale uitkeringen zijn goed voor meer dan 20 procent van de totale huishoudinkomsten. De totale inkomsten van zelfstandigen zijn in 2007 met 10,9 procent toegenomen. Deze inkomsten maken een tiende uit van de totale huishoudinkomsten.

De totale schuldenlast van huishoudens, die voor 86 procent uit hypotheeklen bestaat, is verder toegenomen. De totale schulden liepen op met 44 miljard euro tot 662 miljard; de schuldtoename was gelijk aan het bedrag aan extra opgenomen hypotheeklen. De jaarlijkse hypotheekopname is op zijn retour: in 2005 werd een recordbedrag van 52 miljard euro opgenomen. Voor het eerst sinds 2002 is het financieel vermogen van huishoudens gedaald. De afname van 5 miljard werd veroorzaakt doordat de toename van de vorderingen – tegenover de extra schuldenlast – met 16 miljard veel bescheidener was dan in voorgaande jaren. Door het matige beursjaar stegen met name de pensioenvoorzieningen (toegerekend aan huishoudens) veel minder dan in voorbije jaren.

Problemen bij financiële instellingen

De onrust op de financiële markten heeft voor veel problemen gezorgd bij financiële instellingen. Het bankwezen werd het zwaarst getroffen door de opkomende kredietcrisis. De winst van het bankwezen daalde met 14 procent door stijgende kosten en een afnemende productie. Ook de pensioenfondsen hadden het moeilijk. In totaal werd 15 miljard euro belegd in aandelen, maar door koersdalingen verdampte er 13,3 miljard euro aan waarde. Pensioenfondsen profiteerden echter wel van de hogere rente.

De toegevoegde waarde van niet-financiële ondernemingen is in 2006 met 5,7 procent gestegen. Door een stijging van de kosten van het intermediair verbruik was de toename iets lager dan in 2006. De hoogste groei van de toegevoegde waarde lag bij de diensten, met name de uitzendbureaus. Ook energiebedrijven voegden veel meer waarde toe dan in het voorafgaande jaar. Niet-financiële ondernemingen boekten in 2007 een recordwinst: zowel vóór als na belastingen bedroeg de stijging 5,3 procent.

Weer begrotingsoverschot overheid

Voor het tweede achtereenvolgende jaar had de Nederlandse overheid een begrotingsoverschot. Dit bedroeg 0,3 procent van het bbp (het zogeheten EMU-saldo). In de jaren 2001–2005 had de Nederlandse overheid een begrotingstekort. Door het begrotingsoverschot nam de schuldquote af van 47,4 tot 44,7 procent van het bbp. Dit ligt ruim onder de Europese norm van 60 procent. De inkomsten van de overheid stegen vooral door een toename van de belastingopbrengsten. De goed draaiende economie zorgde voor fors meer loonbelasting. De door bedrijven afgedragen belasting steeg minder snel doordat het tarief van de vennootschapsbelasting verlaagd werd.

Emissie broeikasgassen verder afgenomen

De economische groei heeft niet geleid tot meer uitstoot van broeikasgassen. Doordat de uitstoot van krachtige broeikasgassen als lachgas en methaan afnam, daalde de totale emissie van broeikasgassen met 0,5 procent. Wel nam de uitstoot van CO₂, het meest geproduceerde broeikasgas, toe met 0,3 procent. Deze toename werd vooral veroorzaakt door een hogere binnenlandse elektriciteitsproductie; door een lager aardgasverbruik stootten huishoudens juist minder CO₂ uit. De uitstoot van verzurende stoffen is in 2007 afgenomen met 1,6 procent.

1.2 *Internationaal*

De ontwikkeling van de mondiale economie minderde aan het einde van 2007 vaart. Hoewel de groei met bijna 5 procent maar een fractie lager was dan in 2006, werden in de loop van 2007 de gevolgen van de kredietcrisis en de oplopende energie- en grondstoffenprijzen voelbaar. Vooral in de gevestigde economieën vertraagde het groeitempo. De opkomende economieën en de ontwikkelingslanden handhaafden hun hoge groei. De toename van de wereldhandel viel terug van 9,5 procent in 2006 naar 7,1 procent in 2007 als gevolg van de vertraagde ontwikkeling in de gevestigde economieën. De snelle ontwikkeling in de opkomende economieën kon dit maar ten dele compenseren.

Europese economie vertraagt

Sinds 1 januari 2007 horen ook Bulgarije en Roemenië bij de Europese Unie, die daarmee 27 leden telt. De economie van de Europese Unie in haar huidige samenstelling groeide in 2007 met 2,9 procent. Dit is een lichte teruggang vergeleken met de krachtige stijging in 2006 van 3,1 procent. De groei in 2007 werd gedragen door een flinke toename van de investeringen en een behoorlijke stijging van de consumptie, zowel bij huishoudens als overheden. In tweede helft van het jaar vertraagde de economische ontwikkeling als gevolg van de financiële crisis en de oplopende energie- en voedselprijzen. In samenhang hiermee liep de inflatie in de loop van het jaar op. Gemiddeld bedroeg de geldontwaarding, gemeten volgens de Europese methode, 2,3 procent. Dit was slechts 0,1 procentpunt boven het niveau van 2006. De werkgelegenheid nam toe met bijna vier miljoen banen, oftewel 1,7 procent. De werkloosheid in de Europese Unie liep verder terug, tot gemiddeld 7,1 procent van de beroepsbevolking.

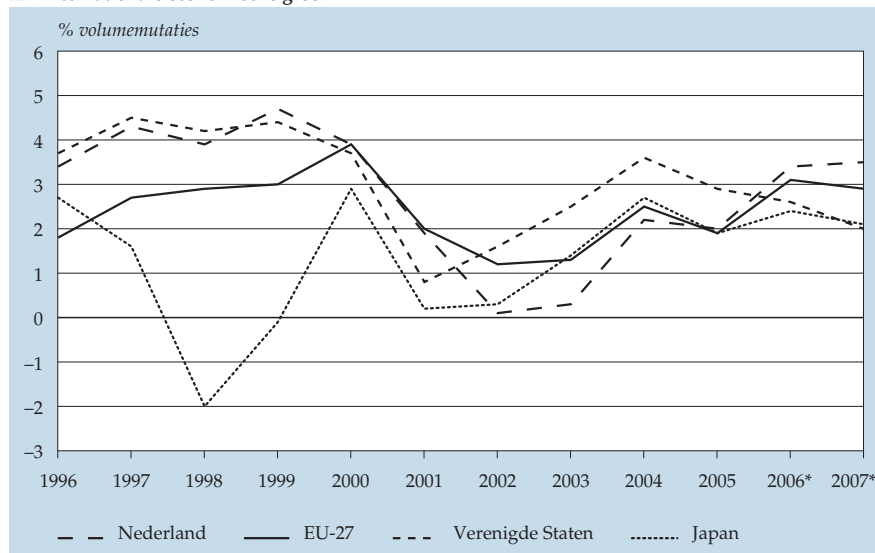
Binnen de Europese Unie zijn aanmerkelijke verschillen in het tempo waarmee economieën zich ontwikkelen. De meeste Oost-Europese lidstaten kenden in 2007 een groei van 6 procent of hoger. Alleen Hongarije week hier sterk van af met een groei van slechts 1,3 procent. De werkloosheid was in Slowakije met 11,1 procent het hoogst. In Nederland was de werkloosheid het laagst. Volgens de Europese definitie was in ons land slechts 3,2 procent van de beroepsbevolking werkloos.

De economie van de 13 landen die in 2007 de eurozone vormden, groeide dat jaar met 2,7 procent bijna net zo snel als in 2006. Belangrijke motoren van de groei in de eurolanden waren de investeringen, die met 4,5 procent toenamen, en de export die ondanks de waardestijging van de euro ten opzichte van de dollar met 6,1 procent steeg. De stijging van de consumptie door huishoudens (inclusief instellingen zonder winstoogmerk t.b.v. huishoudens) bleef met een groei van 1,6 procent wat achter. Hoewel de werkloosheid in het eurogebied verder afnam, nam het reëel beschikbare inkomen maar weinig toe vanwege de inflatie van meer dan 2 procent. Bovendien zakte de huizenmarkt in een aantal landen terug. Terwijl de loonkosten per eenheid product sneller toenamen dan in 2006, vlakke de stijging van arbeidsproductiviteit af tot 0,8 procent. De investeringen in huizen stegen slechts met 1,5 procent, een sterke terugval vergeleken met de groei van 6 procent in 2006. De bedrijfsinvesteringen bleven echter op het niveau van 2006.

De lidstaat met de grootste economie buiten de eurozone is het Verenigd Koninkrijk. De economie van dit land groeide in 2007 met 3,1 procent, nog iets sneller dan in 2006. Wel nam het groeitempo in de loop van het jaar af, als gevolg van de zich ontwikkelende kredietcrisis en de verzwakking van de woningmarkt. De economische groei van het Verenigd Koninkrijk werd in 2007 volledig gedragen door de binnenlandse bestedingen; de investeringsgroei bleef met 6 procent zeer hoog. De

bestedingen van de Britse consument trokken in 2007 fors aan, er werd 3,2 procent meer besteed dan in 2006, tegen een toename van 2,0 procent in 2006. De export kromp met 5,1 procent, een scherpe terugval na de uitbundige exportgroei in 2005 en 2006.

1.2 Internationale economische groei

Bron: Eurostat; CBS, Nationale rekeningen 2007.

De Duitse economie groeide in 2007 met 2,5 procent en had schijnbaar geen last van de financiële crisis, de sterke euro en de hogere energie- en grondstoffen-prijzen. De groei was weliswaar iets minder dan in 2006, maar vormde wel een voortzetting van het herstel in 2006. Vóór 2006 ontwikkelde de Duitse economie zich vijf jaar lang zeer matig. Hoewel minder dan in 2006, stegen in 2007 zowel de uitvoer als de investeringen fors. De consumptie door huishoudens nam af met 0,4 procent, mede als gevolg van de verhoging van de btw en de oplopende prijzen van energie en voedsel. De investeringen door de overheid en het bedrijfsleven namen toe met bijna 6 respectievelijk 7 procent. Na de groei van ruim 5 procent in 2006, bleven de investeringen in woningen in 2007 op hetzelfde niveau. De werkgelegenheid groeide met 1,7 procent en de werkloosheid daalde tot 8,4 procent. De loonkostenstijging trok aan tot 2,7 procent. De inflatie liep op met 2,3 procent, een half procentpunt meer dan in 2006. Het beschikbare inkomen liep op met 1,6 procent, iets minder dan in 2006.

In Frankrijk bleef de groei van de economie in 2007 met 2,2 procent op het niveau van 2006. De economische groei bleef in Frankrijk op peil doordat de consumptie- en investeringsgroei op hetzelfde niveau bleven. Huishoudens consumeerden 2,4 procent meer, en er werd bijna 5 procent meer geïnvesteerd. De toename van de

export viel in 2007 terug van 5,4 procent in 2006 tot 3,1 procent in 2007. De loonkosten stegen met ruim 4 procent, waardoor de stijging van de loonkosten per eenheid product versnelde tot 2,2 procent. Aan het einde van het jaar liep de inflatie op tot boven de 3 procent. De situatie op de arbeidsmarkt verbeterde: de werkgelegenheid groeide met bijna 2 procent en de werkloosheid liep verder terug. In 2007 was in Frankrijk net als in Duitsland nog wel steeds meer dan 8 procent van de beroepsbevolking werkloos.

Amerikaanse economie aarzelt

In de Verenigde Staten liep de groei van de economie in 2007 verder terug, maar bleef met 2,0 procent ondanks de zich uitbreidende financiële crisis op een redelijk niveau. In weerwil van dalende huizenprijzen en beurskoersen, bleef de consumptie door huishoudens doorgroeien met 2,8 procent. De investeringen in huizen vielen door de crisis op de huizenmarkt terug met maar liefst 17 procent, nadat ze in 2006 al licht waren gedaald. De groei van de bedrijfsinvesteringen verminderde tot 4,7 procent. De groei van de uitvoer van goederen en diensten bleef met een toename van 8,4 procent op peil doordat de Amerikaanse export profiteerde van de daling van de dollar en de groei van de wereldhandel. De groei van de invoer van goederen en diensten bleef net boven de 2 procent, de laagste toename van de afgelopen zes jaar. Gemiddeld over het hele jaar bedroeg de inflatie 2,9 procent, iets minder dan in 2006. De prijsstijging liep in de loop van 2007 wel op. In de eerste helft van het jaar werd de inflatie, ondanks de stijging van de voedselprijzen en de waarde-daling van de dollar, afgeremd door de dalende energieprijzen. Toen deze in de tweede helft van het jaar ook aantrokken, ging de inflatie omhoog, tot ruim 4 procent in december. De vraag naar arbeid vlakke in 2007 af. De groei van de werkgelegenheid halveerde ten opzichte van 2006 en de werkloosheid daalde niet verder, maar stabiliseerde op 4,6 procent. De loonkosten per eenheid product in de private sector namen met ruim 3 procent toe, een snellere stijging dan in 2005 en 2006.

Japanse groei stabiliseert

De groei van de Japanse economie kwam in 2007 uit op 2,1 procent, 0,3 procentpunt minder dan in 2006. De groei liep bij bijna alle bestedingscategorieën licht terug. De investeringen door de overheid en in woningen daalden. Bij woningen werd dit veroorzaakt door nieuwe bouwvoorschriften. De investeringen door bedrijven groeiden met ruim 2 procent, maar dit kon niet voorkomen dat de totale investeringen licht daalden. De export groeide met 8,6 procent voor het zesde opvolgende jaar uitbundig, zij het iets minder dan in 2006. De exportgroei wordt gestimuleerd door de dalende loonkosten per eenheid product. De groei van de uitvoer naar buurlanden in Azië compenseerde de dalende export naar de Verenigde Staten. De groei van de invoer van goederen en diensten nam sterk af.

Het beschikbaar inkomen van de Japanse huishoudens steeg met 1,1 procent, een fractie meer dan in 2006. De gemiddelde lonen stegen nauwelijks, als gevolg van verjonging van de beroepsbevolking en een toename van laagbetaalde deeltijdbanen. Mede hierdoor bleef de groei van de consumptie door huishoudens licht achter vergeleken met 2006. De prijzen voor consumenten stegen met slechts 0,1 procent. Als de prijzen van voedsel en energie buiten beschouwing worden gelaten is er sprake van een prijsdaling met 0,2 procent. Daarmee blijft de deflatoire druk op de Japanse economie bestaan. De werkloosheid nam verder af tot 3,9 procent van de beroepsbevolking.

Opkomende economieën houden groei vast

De Chinese economie groeide ook in 2007 weer met dubbele cijfers. Hoewel deze groei weer hoger was dan in het voorgaande jaar, viel de drijvende kracht achter de enorme groei van de laatste jaren, de exportgroei, wat terug. Belangrijk hierbij is de afnemende uitvoer naar de Verenigde Staten. Mede door de stijgende prijzen van grondstoffen liep de inflatie verder op. De groei van de Indiase economie vertraagde enigszins in 2007, maar bleef met 8,7 procent nog steeds hoog. Reden van de vertraging is een terugvallende groei in de industrie en de bouw, en in mindere mate bij de diensten. De landbouw groeide bovengemiddeld. De investeringen stegen fors maar de private consumptie groeide minder dan het bbp. De exportgroei viel iets terug. De inflatie verminderde wat door gematigde stijgingen van de landbouwprijzen en het niet doorberekenen van de gestegen olieprijs aan de consument. De Braziliaanse economie groeide in 2007 met 5,4 procent. De economie werd voortgedreven door de private consumptie die samenhangt met groei van de werkgelegenheid en de stijgende reële inkomsten. De werkloosheid daalde verder. De investeringen namen met 13 % sterk toe. Ook de export loopt goed ondanks de waardeinstijging van de Braziliaanse munt. Gedreven door sterk toenemende binnenlandse bestedingen groeide de economie van Rusland met ruim 8 procent in 2007. Hiermee werd de versnelling van de economie in de laatste jaren voortgezet. De investeringen en de consumptie door huishoudens droegen de groei van de economie. De inflatie liep in 2007 weer op tot bijna 12 procent als gevolg van stijgende voedselprijzen.

2. Bestedingen

De Nederlandse economie is in 2007 met 3,5 procent gegroeid. Deze sterke groei werd weerspiegeld in een toename van alle bestedingscategorieën. Vooral de export is opnieuw sterk toegenomen en blijft vooralsnog de motor van de Nederlandse economie. Het volume van de uitvoer van goederen en diensten steeg met 6,5 procent. Dit is voor een belangrijk deel veroorzaakt door de groei van de wederuitvoer. Ook het invoervolume nam door de stijgende wederuitvoer flink toe. De bruto investeringen zijn met 4,9 procent fors toegenomen. De overheidsconsumptie groeide voor het tweede jaar op rij sterk en was 3 procent groter dan een jaar eerder. De consumptie door huishoudens steeg het minst van alle bestedingscategorieën, maar de groei van 2,1 procent is hoger dan gemiddeld.

Export nog steeds de belangrijkste motor

De exportgroei was niet alleen het hoogst van alle bestedingscategorieën, de uitvoer van goederen en diensten droeg ook het meeste bij aan de groei van de economie in 2007. Met een bijdrage van 1,6 procentpunt had de export een aandeel van 45 procent in de totale groei van 3,5 procent. De overige 55 procent was afkomstig van binnenlandse bestedingen. Zowel de consumptie van huishoudens en de overheid als de investeringen droegen positief bij aan de groei. De bijdrage van de consumptie door huishoudens was kleiner dan in 2006, terwijl de bijdrage van de overheidsconsumptie en van de investeringen juist groter was dan voorgaande jaren.

2.1 Samenstelling van de economische groei naar bestedingscomponenten ¹⁾

	2004	2005	2006* ²⁾	2007*
<i>procentpunten</i>				
Consumptieve bestedingen w.v.	0,6	0,5	1,4	1,2
huishoudens	0,6	0,4	0,9	0,5
overheid	0,0	0,1	0,5	0,7
Investerings in vaste activa	-0,1	0,6	0,6	0,8
Verandering in voorraden	0,1	0,0	-0,1	-0,1
Uitvoer	1,6	1,0	1,5	1,6
<i>% volumemutaties</i>				
Bruto binnenlands product	2,2	2,0	3,4	3,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

¹⁾ De invoer is toegerekend aan de bestedingscategorieën waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn.

²⁾ De consumptiecijfers zijn gecorrigeerd voor de invoering van het nieuwe zorgstelsel in 2006.

Tabel 2.1 geeft een overzicht van de bijdrage van de verschillende bestedingscomponenten aan de volumemutatie van het bbp. Het gaat in deze tabel om de bestemming van de in Nederland geproduceerde goederen en diensten. De invoer van goederen en diensten is toegerekend aan de bestedingscomponenten waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn. Zie kader 2.a voor een nadere toelichting.

Kader 2.a

Bijdragen aan de groei

Een volledige analyse van de bijdragen van de verschillende bestedingscomponenten aan de groei van de Nederlandse economie, zoals opgenomen in tabel 2.1, moet rekening houden met het weglekken van delen van de bestedingen naar het buitenland. Immers, de aanschaf van een nieuwe personenauto leidt tot invoer van de complete auto, of van auto-onderdelen als de auto in Nederland wordt gebouwd. In het eerste geval bestaat de Nederlandse productieve activiteit alleen uit transport en de handelsmarge. In het andere geval is de Nederlandse inbreng veel groter omdat ook de beloning van de ontwerpers en bouwers van de auto tot de Nederlandse economie behoren.

De omvang van de directe en indirecte invoer, die via het intermediaire verbruik loopt, voor de verschillende soorten bestedingen kan worden berekend met een zogenaamde input-outputanalyse. Hierbij wordt op basis van gedetailleerde informatie over de onderlinge leveringen binnen de Nederlandse economie de relatie vastgesteld tussen de finale bestedingscomponenten zoals de consumptie door huishoudens, en de hiervoor gebruikte inputs zoals lonen, kapitaal en invoer. De cumulatieve invoerquotiënt weerspiegelt de totale invoer die nodig is voor de finale bestedingen. Hierin is alle directe en indirecte invoer uitgedrukt als fractie van de finale bestedingscomponent.

Cumulatieve invoerquotiënten finale bestedingscomponenten en bbp

	1987	1997	2007*
	%		
Consumptieve bestedingen			
huishoudens	29,1	27,9	27,3
overheid	8,4	9,7	11,0
Investerings in vaste activa	37,7	40,0	35,0
Verandering in voorraden	0,0	0,0	0,0
Uitvoer	47,3	52,5	59,1
Bruto binnenlands product	33,1	36,9	40,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Ruim 27 procent van de consumptie van huishoudens in 2007 is direct of indirect afkomstig uit het buitenland. Dat betekent dat bij een groei van de consumptie door huishoudens met 1 procent, wat overeenkomt met ongeveer 2 600 miljoen euro, de invoer toeneemt met ruim 700 miljoen euro en de binnenlandse productie met ruim 1 900 miljoen euro. Voor het bbp betekent dit een extra groei van 0,3 procentpunt. Bij de consumptie door de overheid komt maar 11 procent uit de invoer van goederen en diensten. Dit kleine aandeel hangt samen met de grote looncomponent bij de bestedingen van de overheid. Voor de investeringen geldt dat zij in 2007 voor 35 procent werden geleverd door het buitenland. Met andere woorden, een extra euro investeringen leidt tot 65 cent extra binnenlandse productie. De Nederlandse uitvoer bestaat in 2007 voor bijna 60 procent uit eerder ingevoerde goederen of diensten. De grote stijging van dit aandeel sinds 1987 weerspiegelt vooral het toegenomen belang van de wederuitvoer in de Nederlandse export.

2.1 *Consumptie*

De consumptieve bestedingen door huishoudens namen in 2007 met 2,1 procent toe. De volumegroei was daarmee substantieel, maar de stijging was aanzienlijk lager dan de zeer sterke toename in 2006.¹⁾ Toen namen de uitgaven aan goederen en diensten door huishoudens toe met 3,0 procent. Door hun omvang is de ontwikkeling van de consumptieve bestedingen door huishoudens van groot belang voor de Nederlandse economie. In 2007 ging het om een bedrag van ruim 264 miljard euro.

Binnen 2007 is het beeld van de consumptiegroei nogal grillig. Dit hangt vooral samen met het energieverbruik. Bestedingen aan energie worden namelijk toegerekend aan de maand waarin het verbruik plaatsvindt. In de eerste maanden van het jaar werd fors minder gestookt als gevolg van het milde weer. Het lagere gasverbruik remde de consumptiegroei in het begin van het jaar. De consumptie was in het eerste halfjaar nog geen anderhalf procent hoger dan een jaar eerder. Aan het eind van het jaar was het juist kouder dan een jaar eerder en zorgde een hoger gasverbruik voor meer consumptiegroei.

Vooruitblikkend naar 2008 laat het eerste halfjaar van 2008 zien dat de consumptiegroei in lijn is met de groei in 2007. De groei van de bestedingen aan voeding en duurzame goederen is teruggelopen, die van de bestedingen aan diensten is verdubbeld. Hierbij speelt de invoering van het eigen risico in de zorg begin 2008 een rol. Huishoudens betalen fors meer voor medische diensten dan een jaar eerder. Er werd in de eerste helft van 2008 verder fors meer gestookt dan een jaar eerder.

¹⁾ De cijfers voor huishoudens- en overheidsconsumptie zijn gecorrigeerd voor de invoering van het nieuwe zorgstelsel op 1 januari 2006. De invoering van de nieuwe zorgverzekering heeft geleid tot een verschuiving van huishoudens- naar overheidsconsumptie van circa 7,9 miljard euro.

Bestedingen op peil ondanks omslag in consumentenvertrouwen

De ontwikkeling van de huishoudensconsumptie wordt door een groot aantal zaken beïnvloed, zoals de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, financiële markten, huizenmarkten en berichtgeving in de media. Medio 2007 was het vertrouwen onder consumenten opperbest. Het consumentenvertrouwen bereikte in juni de hoogste waarde in meer dan zes en een half jaar. Samen met de Finnen en de Zweden behoorden de Nederlanders tot de meest optimistische consumenten van Europa. In september maakte het vertrouwen echter een vrije val: toen werd de grootste daling van maand-op-maand ooit gemeten. Er verschenen veel berichten over een hypotheekcrisis in de Verenigde Staten, waar veel dubieuze hypotheeken waren verstrekt, en over toekomstige koopkrachtdaling. Mede hierdoor was het onrustig op de aandelenbeurzen. Vooral het vertrouwen in het economisch klimaat verslechterde drastisch; het vertrouwen in de eigen financiële situatie en om grote aankopen te doen nam in veel mindere mate af. De consumptiegroei is in de laatste paar maanden van 2007 op peil gebleven.

Huishoudens hadden in 2007 meer geld te besteden. De vermogensontwikkeling van huishoudens was gunstig in 2007. De huizenprijzen ontwikkelden zich gematigd positief en er was sprake van redelijke koersstijgingen op de beurzen. Ook het beschikbaar inkomen van huishoudens nam flink toe. De situatie op de arbeidsmarkt was zeer rooskleurig in 2007. Het aantal banen steeg en de werkloosheid en de hieraan gerelateerde uitkeringen namen verder af. Ook voor zelfstandige ondernemers was 2007 een goed jaar. De economische voorspoed weerspiegelde zich in een stijging van de cao-lonen (inclusief bijzondere beloningen) met 2,0 procent. De cao-lonen stegen in 2007 net als in 2006 sneller dan de inflatie. Hoewel er in 2007 sprake was van hoogconjunctuur en van stijgende energieprijzen, bleef de inflatie met 1,6 procent relatief laag (zie ook het artikel over de inflatie, paragraaf 2.4). Stijgende lonen, meer banen, een lage inflatie en vermogensgroei hebben alle gezorgd voor een goed gevulde beurs bij de huishoudens en hebben hiermee een stimulerend effect gehad op de consumptieve bestedingen.

2.2 Consumptieve bestedingen door huishoudens

	2004	2005	2006* ¹⁾	2007*	2007*
	% volumemutaties				mld euro
Goederen	0,4	0,4	3,9	2,6	124,0
w.v.					
voedings- en genotmiddelen	1,0	-0,1	2,7	2,6	36,5
duurzame consumptiegoederen	0,4	1,2	6,2	4,9	51,7
overige goederen	-0,2	-0,2	1,9	-0,7	35,8
Diensten	2,2	1,7	2,7	1,6	139,6
Binnenlandse consumptie huishoudens	1,4	1,1	3,2	2,0	263,6
Consumptie niet-ingezetenen in Nederland (-)	-0,3	-0,2	4,8	4,3	10,5
Consumptie Nederlanders in het buitenland (+)	-8,6	-2,8	-0,8	4,8	11,3
Nationale consumptie huishoudens	1,0	1,0	3,0	2,1	264,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

¹⁾ De consumptiecijfers zijn gecorrigeerd voor de invoering van het nieuwe zorgstelsel in 2006.

Duurzame consumptiegoederen aanjager consumptiegroei

De minder uitbundige groei van de consumptie door huishoudens in 2007 is terug te vinden bij alle consumptiecategorieën. De bestedingen aan duurzame goederen stegen met 4,9 procent het sterkst. Wel was de groei minder hoog dan in 2006: toen werd er 6,2 procent meer besteed aan deze conjunctuurgevoelige consumptie-categorie. Het volume van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen was 2,6 procent groter dan een jaar eerder. Deze stijging lag een fractie onder de toename van 2,7 procent in 2006. De bestedingen aan overige goederen daalden met 0,7 procent, terwijl deze in 2006 nog toenamen met 1,9 procent. De daling in 2007 werd veroorzaakt door het fors lagere energieverbruik. Ook de bestedingen aan de post motorbrandstoffen en overige goederen stegen echter minder hard dan een jaar eerder. Naast energie horen onder meer boeken, cosmetica, schoonmaakmiddelen, bloemen en planten tot de overige goederen. Aan alle goederen samen werd 2,6 procent meer besteed dan een jaar eerder.

Het volume van de bestedingen aan diensten groeide met 1,6 procent aanzienlijk minder hard dan in 2006. De uitgaven aan diensten bestaan onder meer uit bestedingen aan huisvesting, verzekeringen, bus en trein, bioscoop en theater, telefonie en bij de horeca. De groei van de dienstenconsumptie werd in 2007 vooral geremd door de fors lagere bestedingen aan medische en maatschappelijke diensten. Dit heeft te maken met een verandering in de financiering van de kinderopvang, waardoor huishoudens hier 8 procent minder aan uitgaven dan in 2006. Bij vrijwel alle

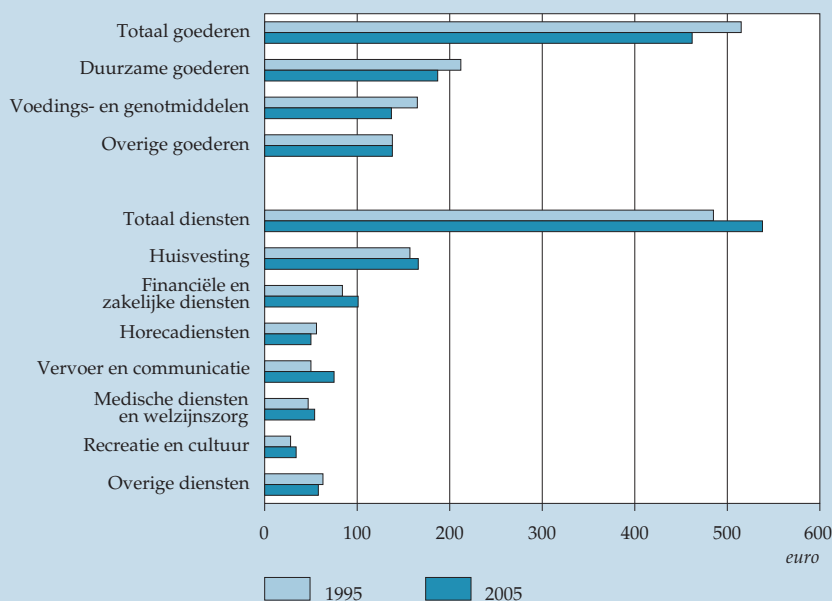
andere diensten viel de groei minder hoog uit dan in 2006. Dit was met name het geval bij financiële en zakelijke diensten.

Kader 2.b

Huishoudens besteden steeds meer aan diensten

De binnenlandse consumptieve bestedingen van huishoudens exclusief IZWh's kunnen onderscheiden worden in goederen, die veelal bij de detailhandel gekocht worden, en diensten. Bij diensten gaat het onder meer om uitgaven aan huisvesting, vervoer, communicatie en horeca. Het aandeel van de diensten in de uitgaven van huishoudens is in een periode van tien jaar voortdurend toegenomen. Meer dan de helft van de uitgaven door huishoudens gaat inmiddels op aan diensten. Was het aandeel van de diensten in 1995 nog minder dan 48 procent, in 2005 was dit opgelopen tot ruim 53 procent van de totale binnenlandse bestedingen. Door de wijzigingen in het zorgstelsel in 2006 (zie kader 2.a in *De Nederlandse economie 2006*) komt het aandeel van de diensten in 2006 en 2007 ongeveer 1 procentpunt lager uit dan in 2005.

Bestedingen van huishoudens per 1 000 euro

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

Aan goederen werd door de consument in 2005 ruim 114 miljard euro besteed, de helft meer dan in 1995. De uitgaven aan diensten namen in tien jaar tijd echter met bijna 85 procent toe, van 71 miljard tot 131 miljard euro. Dit werd mede veroorzaakt doordat de prijsstijging van diensten in deze tien jaar groter was dan van goederen. De diensten stegen gemiddeld 3,1 procent in prijs, terwijl goederen gemiddeld 1,8 procent duurder werden.

Bij de uitgaven aan diensten vormt huisvesting (ondermeer huur en woning-onderhoud) de grootste post. Van elke 1 000 euro die een doorsnee gezin in 2005 besteedde, ging 168 euro op aan huisvesting. Het aandeel van de bestedingen aan communicatie (vast en mobiel telefoneren, internet) en financiële en zakelijke diensten nam in tien jaar tijd sterk toe. Per 1 000 euro werd in 2005 aan communicatie 22 euro meer besteed dan in 1995, en aan financiële en zakelijke diensten 21 euro meer. Aan horeca en overige diensten zoals reparatie- en kappersdiensten werd relatief minder uitgegeven.

Het aandeel van de bestedingen aan goederen daalde tussen 1995 en 2005 van 52 procent naar 47 procent. Er werd in 2005 relatief minder uitgegeven aan voedings- en genotmiddelen en aan duurzame goederen zoals kleding, huishoudelijke apparaten en voertuigen dan in 1995. Het aandeel van de consumptie van overige goederen bleef gelijk.

Stevige groei overheidsconsumptie

De consumptieve bestedingen door de overheid bedroegen in 2007 ruim 142 miljard. Hiermee was het de overheidsconsumptie 3 procent groter dan een jaar eerder. Ook in 2006 liet de overheidsconsumptie al een behoorlijke groei zien. De groei van de overheidsconsumptie is de laatste jaren sterk beïnvloed door beleidsmaatregelen en incidentele gebeurtenissen. In kader 2.c wordt nader ingegaan op de veranderende beleidsmaatregelen.

De overheidsconsumptie kan in een drietal onderdelen gesplitst worden, die in 2007 allemaal een positieve bijdrage aan de groei van de overheidsbestedingen leverden. Het eerste deel betreft de collectieve consumptieve uitgaven. Dit zijn de uitgaven die niet aan individuele burgers zijn toe te rekenen zoals uitgaven voor defensie en openbaar bestuur. De collectieve uitgaven stegen in 2007 met 2,0 procent, een fractie meer dan in 2006. Groeipercentages van de collectieve uitgaven van 2 à 3 procent zijn niet ongebruikelijk. De afname in 2005 (en 2004) werd veroorzaakt door incidentele gebeurtenissen.

2.3 Consumptie overheid

	2005	2006* ¹⁾	2007*	2007*
	% volumemutaties			mld euro
Collectieve consumptie	-1,2	1,8	2,0	58,8
Individuele consumptie	1,8	3,4	3,8	83,7
w.v.				
consumptie in natura	2,4	4,9	5,2	54,4
overige individualiseerbare consumptie	0,8	1,2	1,1	29,3
Totaal consumptie overheid	0,5	2,7	3,0	142,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

¹⁾ De consumptiecijfers zijn gecorrigeerd voor de invoering van het nieuwe zorgstelsel in 2006.

Het tweede deel van de consumptieve bestedingen van de overheid betreft de consumptie in natura. Dit zijn de aan burgers verstrekte goederen en diensten (sociale uitkeringen) in het kader van wettelijke regelingen waarbij de Zorgverzekeringswet (ZVW) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) de belangrijkste zijn. De consumptie in natura is in 2007 met 5,2 procent flink gegroeid. Hier is vooral de nieuwe financiering van de Kinderopvang debet aan. In het algemeen kan worden gesteld dat de consumptie in natura door beleidsmaatregelen soms een erg grillig verloop kent. Kader 2.c gaat hier nader op in.

Tot slot zijn er de uitgaven die bedoeld zijn voor specifieke groepen burgers. Deze uitgaven bestaan voor circa 80 procent uit uitgaven voor onderwijs. Het onderwijs kent in de loop der jaren een vrijwel constante groei die de groei van het leerlingenaantal weerspiegelt. De groei van deze overige individualiseerbare consumptie steeg in 2007 met 1,1 procent.

Kader 2.c

Invloed beleid op sociale uitkeringen in natura

Uitkeringen in natura zijn uitgaven aan huishoudens die door de overheid gefinancierd worden in het kader van diverse regels en wetten. Het merendeel van deze uitgaven heeft betrekking op gezondheidszorg en sociale bescherming. De verstrekte vergoedingen in het kader van de Ziekenfondswet/Zorgverzekeringswet (ZFW/ZVW) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) nemen samen circa 85 procent van de totale sociale uitkeringen voor hun rekening. Door wettelijke aanpassingen kunnen regelingen van jaar tot jaar grote

verschillen vertonen, waardoor een vergelijking in de tijd moeilijk wordt. Onderstaand een overzicht van de belangrijkste wijzigingen van de afgelopen jaren.

Sociale uitkeringen in natura via marktproducenten

	2004	2005	2006*	2007*
<i>mld euro</i>				
Ziekenfondswet/Zorgverzekeringswet (ZFW/ZVW)	16,4	16,7	25,1	25,6
Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ)	19,0	19,7	20,8	21,1
WMO (onderdeel huishoudelijke verzorging)				0,9
Individuele huursubsidies	1,6	1,7	2,0	2,1
Wet op de Kinderopvang		0,5	0,8	1,9
Bijdragen voor kinderopvang (werklozen)	0,4	0,0	0,0	0,0
Overige regelingen	2,7	2,8	2,7	2,7
Totaal	40,1	41,4	51,4	54,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

In de gezondheidszorg is de afgelopen jaren een aantal belangrijke veranderingen doorgevoerd. Doordat de Ziekenfondswet (ZFW) in 2006 werd vervangen door de Zorgverzekeringswet (ZVW), stegen de zorguitkeringen in natura met 50 procent. Deze extreme groei werd veroorzaakt doordat vanaf dat jaar, naast de voormalig ziekenfondsverzekerden, ook de basispakketvergoedingen van voormalig particulier verzekerden voor rekening van de overheid kwamen. Ook veranderingen in het ziekenfondspakket/basispakket en bij de AWBZ hebben een grote impact (gehad) op de consumptie. In 2004 stegen de door de overheid gefinancierde uitgaven aan medische diensten en welzijnszorg met 3,6 procent, aanmerkelijk minder dan de circa 10 procent groei per jaar daarvoor. Dit kwam vooral door een beperking van tandheelkundige hulp, fysiotherapie, zittend ziekenvervoer en farmaceutische hulp (anticonceptie, zelfzorgmiddelen) bij het ziekenfonds. Bij de AWBZ werd de geestelijke gezondheidszorg beperkt, de oude persoonsgebonden budgetregeling afgebouwd en de eigen bijdrage bij de Thuiszorg verhoogd. De pakketveranderingen waren minder ingrijpend in 2005. In 2007 neemt de AWBZ maar met 1,7 procent toe doordat de huishoudelijke verzorging van de Thuiszorg onder de nieuwe Wet Maatschappelijke ondersteuning (WMO) wordt ondergebracht. Anders zouden de uitgaven van de AWBZ in 2007 met 6,2 procent zijn gestegen.

Vanaf 2006 keert de Belastingdienst de huursubsidie uit als een huurtoeslag, dit ging gepaard met een sterke stijging in de huurbijdragen. Het lijkt erop dat deze nieuwe wijze van uitkeren met een aantal kinderziektes te kampen had en toeslagen onterecht zijn uitgekeerd, aangezien de Belastingdienst heeft aangekondigd deze terug te vorderen.

De Wet op de Kinderopvang die per 1 januari 2005 is ingevoerd heeft geleid tot een stijging van de overheidsconsumptie. Deze wet geeft gezinnen het recht op een (inkomensafhankelijke) tegemoetkoming van het Rijk en werkgevers en heeft daarmee de fiscale compensatie en gemeentelijke regelingen voor de kinderopvang vervangen. Per saldo stegen de uitgaven in 2005 door deze nieuwe wet met circa 200 miljoen euro. De meer dan verdubbeling van de uitgaven in 2007 is veroorzaakt doordat de overheid ook het werkgeversdeel uitkeert en deze int via de belastingen.

Ook voor 2008 staan er weer veel veranderingen op stapel. Anticonceptiemiddelen worden weer opgenomen in het basispakket, studieboeken zullen gratis worden verstrekt en een eigen risico in de ZVW wordt ingevoerd.

2.2 *Investerings*

Groei investeringen in vaste activa blijft hoog

Na het topjaar 2006 toen de investeringen met 7,5 procent groeiden zijn ook in 2007 de investeringen flink toegenomen. Het investeringsvolume steeg met 4,9 procent. De particuliere sector (bedrijven en huishoudens) en de overheid lieten een vrijwel even grote toename zien. De groei bij de particuliere sector is lager dan in 2006, terwijl de overheidsinvesteringen juist meer zijn toegenomen. De investeringen van de particuliere sector hangen in de regel veel sterker samen met de conjunctuur dan de overheidsinvesteringen. Dit geldt echter niet voor alle typen investeringen. Sommige typen worden veel minder door de conjuncturele ontwikkelingen bepaald of bevatten een sterk incidenteel karakter. Voorbeelden hiervan zijn investeringen in woningen, vliegtuigen, schepen, treinen, trams en immateriële vaste activa. Exclusief deze typen investeringen stegen de investeringen in de particuliere sector met 9,6 procent. Dit is zelfs nog iets hoger dan in 2006 toen de groei 9,0 procent bedroeg.

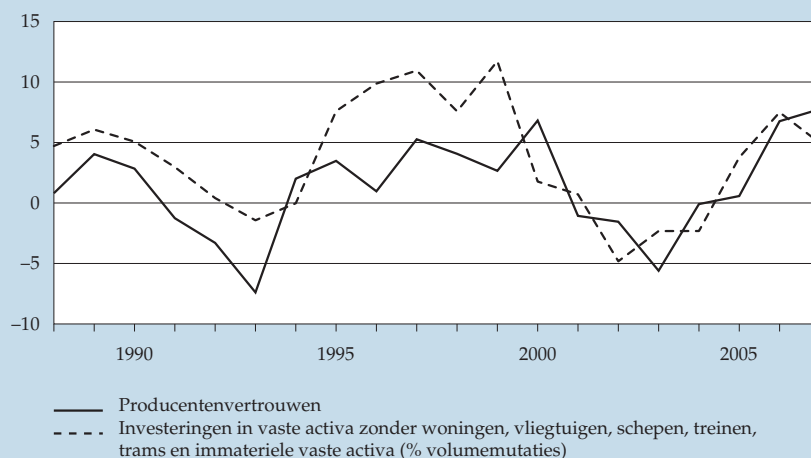
Kader 2.d

Relatie producentenvertrouwen en investeringen

Het producentenvertrouwen is een stemmingsindicator die de verwachtingen van ondernemers in de industrie over de conjunctuur weerspiegelt. Het producentenvertrouwen wordt maandelijks gepeild aan de hand van een drietal vragen over de verwachte productie in de komende drie maanden, het oordeel over de voorraden gereed product en het oordeel over de orderpositie. Voor een

betere vergelijkbaarheid zijn de minder conjunctuurgevoelige investeringen in woningen, vliegtuigen, schepen, treinen, trams en immateriële vaste activa niet meegenomen in de investeringsreeks.

Ontwikkeling producentenvertrouwen en investeringen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Hoewel het producentenvertrouwen en de investeringen, zoals verwacht, een duidelijke samenhang laten zien, lopen de twee reeksen soms ook uiteen. Hiervoor zijn meerdere oorzaken. Door incidentele gebeurtenissen kan het producentenvertrouwen soms sterk fluctueren in korte tijd. Deze bewegingen worden vaak niet of niet volledig door de investeringen gevolgd. Daarnaast kunnen investeringsbeslissingen door factoren worden beïnvloed die niet, of niet rechtstreeks door het producentenvertrouwen worden gemeten. Voorbeelden hiervan zijn ontwikkelingen op de kapitaalmarkt, belasting- en subsidie-maatregelen voor bepaalde categorieën en de bezettingsgraad van de industrie. Tot slot kan er een aanzienlijke tijd zitten tussen het moment van de investerings-beslissing en de boeking als investering.

Meer investeringen in computers, bedrijfsgebouwen en machines

De investeringen in computers stegen in 2007 opnieuw sterk. Investerings in computers nemen al vele jaren achtereen sterk toe. Dit wordt ook weerspiegeld door het aandeel van investeringen in computers in de totale investeringen. In 1970 besloegen de uitgaven aan computers nog slechts 1,0 procent van de investeringen. In 1980 was dit gestegen tot 1,9 procent en in 2007 vormden de uitgaven aan investeringen in computers 4,2 procent van de totale investeringen. Toch onderschatten deze cijfers nog de werkelijke omvang van de toename van investeringen in

computers. Door aanhoudende prijsdalingen van computers is het aandeel in de uitgaven namelijk sterk achtergebleven bij het aandeel in het volume. Gecorrigeerd voor prijsmutaties nam het aandeel van computers in de totale investeringen toe van 0,1 procent in 1980 tot 12,1 procent in 2007.

In 2006 was er voor het eerst een lichte toename van de investeringen in bedrijfsgebouwen, na vele jaren van daling. De toename heeft zich in 2007 sterk doorgezet. De investeringen in bedrijfsgebouwen groeiden met maar liefst 9,5 procent, de sterkste stijging in bijna twintig jaar. Ook de investeringen in machines en installaties namen opnieuw sterk toe. Na het topjaar 2006, toen de stijging met 13,8 procent de hoogste was in meer dan twintig jaar, groeiden de investeringen in 2007 met 9,6 procent opnieuw fors.

2.4 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	2005	2006*	2007*	2007*
	% volumemutaties			mld euro
Woningen	5,0	5,0	5,0	36,3
Bedrijfsgebouwen	-1,8	1,0	9,5	17,2
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	8,2	5,8	2,5	12,5
Vervoermiddelen	-1,8	13,8	1,6	12,0
Machines en installaties	3,9	13,8	9,6	16,0
Computers	13,2	15,5	24,2	4,7
Overige materiële vaste activa	2,7	4,5	12,8	6,9
Immateriële vaste activa	6,0	11,7	-15,5	8,0
Overdrachtskosten op grond	20,4	-0,5	-1,3	1,6
Verkoop van gebruikte vaste activa (-)	12,0	0,5	11,4	2,5
Investerings in vaste activa (bruto)	3,7	7,5	4,9	113,2
Particuliere sector (bedrijven en huishoudens)	3,2	8,3	4,9	94,3
Overheid	6,0	3,8	5,2	18,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

De investeringen in vervoermiddelen stegen in 2007 slechts 1,6 procent en bleven daarmee achter bij de overige investeringen. Hiervoor zijn verschillende oorzaken. Allereerst vertonen de investeringen in een aantal typen investeringen een sterk incidenteel karakter, waardoor de jaar-op-jaar mutaties vaak een erg grillig verloop laten zien. Dit is vooral het geval bij investeringen in vliegtuigen en schepen. Zo stegen de investeringen in vliegtuigen in 2006 nog met meer dan 40 procent, gevolgd door een afname van ruim 60 procent in 2007. Een tweede oorzaak is dat beleidsmaatregelen van de overheid vaak een grote invloed hebben op het tijdstip van de investering. Zo hebben wijzigingen in de Europese emissienormen in 2006 gezorgd voor anticipatieaankopen van vrachtauto's. Ook hebben wijzigingen in de

motorrijtuigenbelasting gezorgd voor een sterke toename van de investeringen in 2006. De sterke groei in 2006 leidde in dit geval tot verminderde groei in 2007. De investeringen in personenauto's namen in 2007 met 8,9 procent wel fors toe. Deze groei hangt samen met de gunstige conjunctuur.

Het beeld van de investeringen wordt vooral bepaald door de particuliere sector. De overheidsinvesteringen maken slechts ongeveer 17 procent uit van de totale investeringen in vaste activa. De overheid investeert vooral in grond- weg-, en waterbouwkundige werken en in bedrijfsgebouwen. Bijna driekwart van de overheidsinvesteringen bestaat hieruit. Beide typen overheidsinvesteringen stegen met ongeveer 2 procent. Ook bij de overheid stegen de investeringen in computers het snelst.

Investeringen per bedrijfstak

De ontwikkeling van de investeringen wisselt sterk van bedrijfstak tot bedrijfstak. Zoals eerder is aangegeven kunnen investeringen sterk worden beïnvloed door grote incidentele projecten. Dit speelt een grote rol bij onder meer de delfstoffenwinning, de energie- en waterleidingbedrijven en de bedrijfstak vervoer opslag en communicatie. Bijna de helft van de investeringen vindt plaats binnen de financiële en zakelijke dienstverlening. Het gaat hierbij in het bijzonder om de bedrijfsklasse verhuur en handel in onroerend goed. De ontwikkeling van de investeringen in de financiële en zakelijke dienstverlening hangt dan ook sterk samen met de investeringen in woningen. In 2007 liet vooral de industrie een sterke toename zien van de investeringen, met 22,6 procent. Ook de investeringen van de handel, horeca en reparatie groeiden met 9,0 procent fors.

2.5 Investerings in vaste activa (bruto) per bedrijfstak

	2005	2006*	2007*	2007*
	% volumemutaties		mld euro	
Landbouw, bosbouw en visserij	-0,6	3,7	9,3	4,0
Delfstoffenwinning	13,1	46,4	-45,4	1,2
Industrie	6,6	5,9	22,6	10,3
Energie- en waterleidingbedrijven	-3,0	45,6	17,5	3,0
Bouwnijverheid	7,9	13,9	-6,8	1,5
Handel, horeca en reparatie	6,8	-0,3	9,0	6,9
Vervoer, opslag en communicatie	5,8	13,3	-1,1	9,2
Financiële en zakelijke dienstverlening	3,7	6,7	4,4	55,6
Overheid	3,3	4,9	5,7	16,7
Zorg en overige dienstverlening	0,3	2,7	3,1	7,4
Verkoop van gebruikte vaste activa (-)	12,0	0,5	11,4	2,5
Investerings in vaste activa (bruto)	3,7	7,5	4,9	113,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

2.3 Buitenlandse handel

De verder verzwakkende dollar en de kredietcrisis die zich in de tweede helft van 2007 manifesteerde, lijken de groei van buitenlandse handel niet al te zeer te hebben aangetast. De ruilvoet verslechterde slechts marginaal, de invoerprijzen stegen met 1,3 procent net iets meer dan de uitvoerprijzen die met 1,2 procent toenamen. Nederland profiteerde van de groei van de wereldhandel. Het saldo op de handelsbalans nam toe met ruim 5 miljard tot bijna 50 miljard euro. Dit is ongeveer 8,6 procent van het bruto binnenlands product.

Uitvoer groeit stevig door

Zowel de in- als uitvoer toonde een robuuste groei, zij het iets minder sterk dan in 2006. Ook in 2007 nam de goederenexport meer toe dan het relevant wereldhandelsvolume, dat met 5,7 procent steeg. De stijging van het wereldhandelsvolume was overigens wel een stuk lager dan in 2006. Dit weerspiegelt zich vooral in de wederuitvoer. Voor het eerst sinds 2003 bleef de toename van de wederuitvoer onder de 10 procent. De uitvoer van goederen uit Nederlandse productie steeg vrijwel evenveel als in 2006. De toename van de arbeidskosten per eenheid product ten opzichte van concurrerende landen heeft nog niet geleid tot een verminderde export van Nederlandse producten. Het volume van de dienstenuitvoer nam in 2007 met 6,1 procent toe.

2.6 In- en uitvoer van goederen en diensten

	2005	2006*	2007*	2005	2006*	2007*
	<i>mld euro</i>			<i>% volumemutaties</i>		
Uitvoer goederen	281,9	317,1	342,5	6,1	8,9	6,5
w.v.						
uitvoer goederen Nederlands product	153,1	168,9	181,0	0,4	4,4	4,2
wederuitvoer goederen	128,8	148,2	161,5	13,2	14,2	9,2
Uitvoer diensten	75,6	77,3	82,3	5,5	1,4	6,1
Totaal uitvoer goederen en diensten	357,5	394,4	424,8	6,0	7,3	6,5
Invoer goederen	241,2	274,9	298,7	5,9	9,9	6,8
Invoer diensten	72,5	76,1	77,4	3,7	2,9	1,9
Totaal invoer goederen en diensten	313,7	351,0	376,1	5,4	8,2	5,7
Uitvoer saldo	43,8	43,4	48,7			

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Het aandeel van de wederuitvoer in de totale goederenuitvoer bedroeg in 2007 ruim 47 procent. Van wederuitvoer is er sprake als goederen Nederland ingevoerd worden om daarna, soms met een kleine bewerking, uitgevoerd te worden naar andere landen en hierbij tijdelijk in Nederlands eigendom zijn. Als de goederen geen tijdelijke Nederlandse eigenaar kennen spreekt men van doorvoer. Doorvoer wordt niet gezien als een onderdeel van de Nederlandse uitvoer.

De wederuitvoer is aan meer schommelingen onderhevig dan de uitvoer van producten van Nederlandse makelij. De opzienbarende groei van de wederuitvoer sinds 2002 heeft te maken met de internationale conjunctuur en vooral met de sterke economische ontwikkeling van China. De wederuitvoer bestaat voor 45 procent uit elektrotechnische producten die veelvuldig uit China komen. Ondanks het feit dat van alle productgroepen het volume van de wederuitvoer van elektrotechnische producten al jaren het sterkste stijgt, is het waardetaandeel in de loop der jaren geleidelijk afgenomen door de sterke prijsdalingen van deze producten. Het waardetaandeel dat in 2002 nog bijna 50 procent bedroeg, is teruggelopen tot onder de 42 procent in 2007. Andere belangrijke onderdelen van de wederuitvoer zijn producten van de chemische industrie, machines en transportmiddelen. Bij de chemie zijn het vooral de geneesmiddelen van de farmaceutische industrie die het meest bijdragen aan de groei.

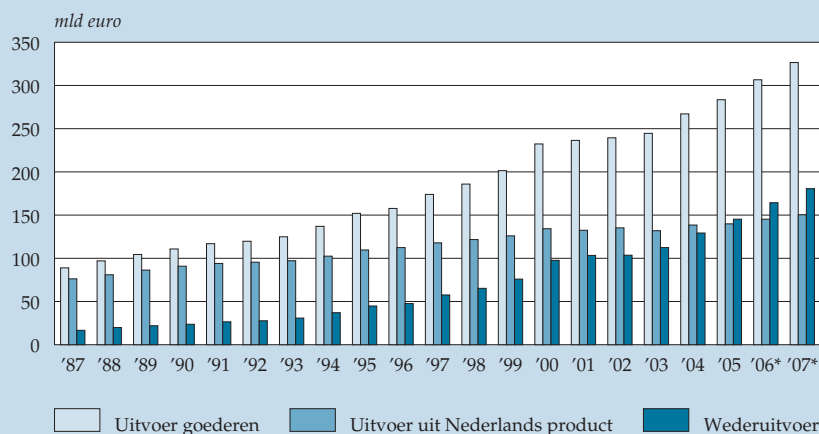
Het volume van de uitvoer van Nederlandse goederen steeg in 2007 met een toename van 4,2 procent, minder snel dan de uitvoer van diensten dat met 6,1 procent toenam. In totaal steeg het uitvoervolume van goederen en diensten van binnenlandse herkomst met 4,8 procent. De uitvoer van goederen van Nederlandse herkomst is van groter belang voor de economie dan de wederuitvoer doordat de wederuitvoer hooguit een geringe bewerking ondergaat.

Kader 2.e

Belang van wederuitvoer in de economie

De uitvoer is tussen 1987 en 2007 enorm toegenomen. Dit is vooral te danken aan de sterke toename van de goederenexport. De uitvoer van diensten steeg minder snel in die periode. De uitvoer van goederen lag in 1987 al op een veel hoger niveau dan de uitvoer van diensten. Dit aandeel is alleen maar toegenomen, tot 80 procent in 2007. De goederenuitvoer is te verdelen in goederen die in Nederland zijn geproduceerd en de wederuitvoer. De wederuitvoer betreft de export van in het buitenland geproduceerde goederen die via Nederland gedistribueerd worden en daarbij tijdelijk in Nederlands eigendom zijn.

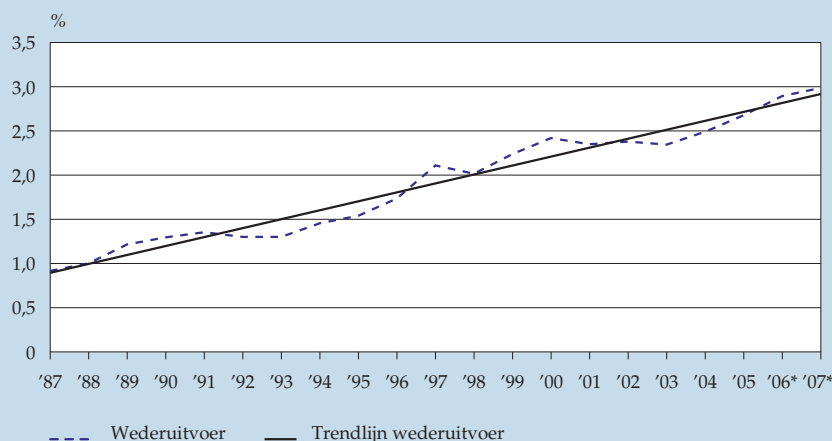
Uitvoer van goederen, constante prijzen van 2000

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Beide handelsstromen zijn toegenomen, maar het is de wederuitvoer die de hoofdmotor achter de sterk groeiende uitvoer is. In 2005 heeft de wederuitvoer de export van in Nederland geproduceerde goederen ingehaald. De toegevoegde waarde van de wederuitvoer bestaat voornamelijk uit handels- en vervoersmarges. De bijdrage van de wederuitvoer aan de economie kan worden benaderd door de wederuitvoer minus de benodigde invoer (in lopende prijzen) als aandeel van het bbp. Dit aandeel bedroeg in 1987 nog geen procent van het totale bbp. Na een jaarlijkse toename is deze waarde in 2007 opgelopen tot 3 procent van de totale Nederlandse economie. De wederuitvoer wordt daarmee steeds belangrijker voor de groei van de export en voor die van de Nederlandse economie.

Aandeel toegevoegde waarde wederuitvoer in het bbp

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

Verdere afname aandeel Europese Unie

De Nederlandse goederenuitvoer (inclusief de wederuitvoer) blijft voor ruim 75 procent binnen de Europese Unie. Per 1 januari 2007 zijn er twee nieuwe lidstaten bijgekomen, Roemenië en Bulgarije. Dit heeft geleid tot een minder kleine toename van het aandeel van de Europese Unie. De belangrijkste Nederlandse handelspartners binnen de Europese Unie zijn Duitsland, België, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Samen nemen zij meer dan 50 procent van het totale Nederlandse uitvoervolume voor hun rekening.

De economische groei in de huidige Europese Unie bedroeg in 2007 2,9 procent. Dit is een iets lagere groei dan in 2006, toen de groei in deze landen 3,1 procent bedroeg. Deze groeivertraging met 0,2 procentpunt ging gelijk op met de wereldwijde vertraging (van 4,9 naar 4,7 procent). Het verschil in groeitempo tussen de Europese Unie en de rest van de wereld pakt al een groot aantal jaren negatief uit voor Europa. Dit vertaalt zich in een voortdurende afname van het aandeel van de goederenexport naar Europa ten opzichte van het aandeel van de rest van de wereld. Het exportvolume naar de Europese lidstaten steeg in 2007 met 5,8 procent; dat naar de rest van de wereld met 9,1 procent. Ook de concurrentiepositie van Nederland speelde hierin een rol. De arbeidskosten per eenheid product namen met 0,4 procent licht af in Nederland, maar in de concurrerende eurolanden daalden deze net iets meer (gemiddeld -0,6 procent).

2.7 Aandeel in de Nederlandse goederenuitvoer per land/regio

	2004	2005	2006*	2007*	2007* 1)
	%				
Europese Unie (25)	77,9	76,8	76,1	74,9	
Europese Unie (27)					75,4
w.v.					
Frankrijk	9,7	9,1	8,2	8,2	
België en Luxemburg	11,9	12,1	12,8	12,2	
Duitsland	23,8	23,8	24,7	23,6	
Italië	6,1	5,7	5,0	5,0	
Verenigd Koninkrijk	10,1	9,2	8,9	9,1	
overige EU-landen	16,3	16,9	16,3	16,8	17,3
Overig West-Europa	2,8	2,8	2,8	2,8	
Overig Oost-Europa	2,1	2,5	2,7	3,1	2,6
Azië	8,1	8,2	8,2	7,5	
Noord-Amerika	5,0	5,2	5,4	5,4	
Afrika	1,8	2,0	2,1	2,5	
Midden- en Zuid-Amerika	1,3	1,4	1,6	1,7	
Australië en overige landen	1,0	1,1	1,1	1,1	

Bron: CBS, Jaarstatistiek internationale handel.

1) Effect toetreding Bulgarije en Roemenië tot de Europese Unie.

Van de exportmarkten van Nederland buiten Europa zijn Noord-Amerika en Azië de belangrijkste. Meer dan tweederde van de Nederlandse export buiten Europa gaat naar deze twee regio's. Hoewel de economische groei in de Verenigde Staten in 2007 achterbleef bij het gemiddelde en de dollarkoers opnieuw daalde ten opzichte van de euro, bleef het uitvoeraandeel van Noord-Amerika constant in 2007. De bovengemiddelde groei van Azië weerspiegelde zich wel in een hoger aandeel van dit werelddeel in 2007.

Bij de dienstenuitvoer is het aandeel van de Europese Unie lager dan bij de goederen: ongeveer de helft blijft binnen Europa. Dit aandeel varieert overigens behoorlijk per dienst. Bij reisverkeer (dit zijn de uitgaven van toeristen en zakenreizigers in Nederland) bedraagt het percentage 80 procent. Ook bij persoonlijke, culturele en recreatieve diensten is het Europese aandeel met 74 procent bovengemiddeld. Royalty's en licenties en overheidsdiensten bleven met respectievelijk 27 en 43 procent minder vaak dan gemiddeld binnen de grenzen van de Europese Unie.

Uitvoer Nederlandse machines sterk gegroeid

De totale groei van de goederenexport van Nederlands product kwam met 4,2 procent in 2007 slechts een fractie lager uit dan in 2006. De bijdrage van de verschillende goederengroepen aan deze groei was zeer verschillend. Bij de twee zwaargewichten van de uitvoer van Nederlandse goederen, de chemie en de voedingsmiddelen, waren de volumemutaties niet zo opvallend maar nog heel behoorlijk met 4,7 procent en 1,3 procent. Deze volumemutaties tikken aan vanwege het grote belang van deze groepen in de totale Nederlandse uitvoer. Het zijn de voedingsmiddelen en chemie en in iets mindere mate de aardolieproducten die ervoor zorgen dat de uitvoer uit Nederlands product jaar na jaar op peil blijft.

Voorals de export van Nederlandse machines, metaalproducten en transportmiddelen nam sterk toe in 2007. Deze goederen zijn zeer conjunctuurgevoelig en de groeicijfers kunnen door de tijd heen dan ook behoorlijke schommelingen laten zien. De export van in Nederland gefabriceerde machines steeg zelfs met meer dan 20 procent in 2007. Alleen de uitvoer van landbouwproducten en aardolieproducten was minder hoog dan een jaar eerder.

Het volume van de uitvoer van diensten steeg in 2007 met 6,1 procent. De commerciële diensten, die ruim 38 procent van de totale dienstenuitvoer uitmaken, namen sterk toe met 6,4 procent. De Nederlandse vervoerders zagen het volume van hun uitvoer stijgen met 7 procent. Vooral de luchtvaart en de zeevaart deden het goed in 2007. De uitvoer van bouwdiensten steeg met 10 procent. De omvang van de uitvoer van bouwdiensten wordt sterk beïnvloed door de uitvoering van bouwprojecten in het buitenland en kan daarom sterk variëren in de tijd. De uitvoer

2.8 Uitvoer van goederen van binnenlandse herkomst naar goederensoort

	2005	2006*	2007*	2007*
	% volumemutaties			mld euro
Landbouw- en visserijproducten	1,1	-1,1	-0,5	13,0
Aardolie, aardgas en overige delfstoffen	-9,3	4,1	1,8	10,0
Voedings- en genotmiddelen	2,4	5,8	1,3	30,4
Textiel, kleding en leder	-7,0	6,0	5,5	2,8
Hout en bouwmaterialen	1,3	6,8	0,6	2,1
Papier, papierwaren en uitgeverij	-2,2	-6,3	1,1	4,5
Aardolieproducten	-0,6	3,6	-1,1	20,9
Chemie, rubber, kunststofproducten	1,4	5,1	4,7	40,5
Metaalproducten	0,3	-0,1	7,3	12,9
Machines	1,2	10,1	20,9	12,7
Electrotechnische producten	-2,0	11,8	4,9	11,7
Transportmiddelen	-0,9	8,2	12,7	11,0
Overige goederen	8,1	-0,8	0,6	8,5
Totaal	0,4	4,4	4,2	181,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

van financiële diensten nam in 2007 met 10 procent toe. De uitvoer van financiële diensten wordt sterk beïnvloed door transacties van bijzondere financiële instellingen. Hierdoor kan de uitvoer een grillig karakter vertonen in de tijd. Het reisverkeer, dat bestaat uit de bestedingen van buitenlandse toeristen en zakenreizigers in Nederland, liet een stijging van 4,3 procent zien. De enige diensten-categorie waarbij de uitvoer in 2007 daalde, was communicatie (post en telecom). Dit werd vooral veroorzaakt door de uitvoer van postdiensten. De export van koeriers- en telecommunicatiediensten liet wel een bescheiden groei zien.

Aandeel Europese invoer neemt af

Het invoervolume nam in 2007 toe met 5,7 procent. De invoer van goederen groeide met 6,8 procent. Dat is aanzienlijk minder dan in 2006, toen de groei bijna 10 procent was. Dit is vooral het gevolg van de minder sterke groei van de wederuitvoer in 2007, die volledig in de invoer doortelt. Er worden relatief veel minder goederen uit Europa ingevoerd dan uitgevoerd, 57 procent van alle goedereninvoer komt uit Europese landen terwijl 75 procent van de totale Nederlandse uitvoer binnen de Europese Unie blijft. Hier wordt de rol van Nederland als distributeur voor het Europese achterland zichtbaar. Veel goederen die bestemd zijn voor Europa komen via Nederland Europa binnen en worden vervolgens naar Europese landen vervoerd. De ingevoerde diensten stegen met 1,9 procent in 2007. Dat is een lagere groei dan in 2006. Toen bedroeg de groei van de invoer van diensten nog 2,9 procent.

Vrijwel alle goederengroepen lieten in 2007 een stijging van het invoervolume zien. Er werd alleen minder aardolie, aardgas en overige delfstoffen geïmporteerd. Net als bij de uitvoer, stegen bij de invoer ook de machines en de chemie het sterkst. De sterke toename van de binnenlandse vraag naar machines, zorgde niet alleen voor een stijging van de productie van Nederlandse machines maar er werden ook veel meer machines geïmporteerd. Voor transportmiddelen geldt het omgekeerde. In 2006 steeg de invoer van transportmiddelen nog bovengemiddeld, door aankopen van bedrijven vooruitlopend op verschillende beleidsmaatregelen. In 2007 is de groei van de investeringen in transportmiddelen teruggefallen wat zich vertaalt in een eveneens lagere invoergroei. Het beeld bij de diensteninvoer is grotendeels gelijk aan dat van de uitvoer van diensten. De lagere toename van de diensteninvoer komt vooral doordat de invoer van commerciële diensten met bijna 3 procent is afgenomen.

2.9 Invoer van goederen naar goederensoort

	2005	2006*	2007*	2007*
	% volumemutaties			mld euro
Landbouw- en visserijproducten	3,9	2,0	5,4	13,0
Aardolie, aardgas en overige delfstoffen	4,6	0,0	-2,1	32,6
Voedings- en genotmiddelen	4,2	7,2	5,2	20,9
Textiel, kleding en leder	5,0	8,7	6,6	12,1
Hout en bouwmaterialen	2,3	10,2	7,3	6,4
Papier, papierwaren en uitgeverij	4,9	0,4	3,6	7,2
Aardolieproducten	8,6	10,0	6,1	14,7
Chemie, rubber, kunststofproducten	7,5	5,7	10,6	48,2
Metaalproducten	0,7	21,7	6,8	27,6
Machines	1,7	19,7	18,5	20,3
Electrotechnische producten	12,9	14,6	7,3	73,3
Transportmiddelen	-2,4	10,6	4,3	20,1
Overige goederen	0,2	6,0	2,4	12,0
Totaal ¹⁾	6,2	9,9	6,6	308,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

¹⁾ Deze totalen wijken af van de invoercijfers in tabel 2.6. Dit komt omdat in tabel 2.9 de vervoersmarges en verzekeringen vanaf het exporterende land tot aan de Nederlandse grens zijn meegenomen.

2.4 De ontwikkeling van de inflatie

Het nieuwe millennium begon met een op volle toeren draaiende economie. De bijbehorende hoge inflatie stak in 2000 en vooral in 2001 sterk de kop op. Nederland had in 2001 een inflatie van 4,2 procent, een prijsstijging die niet meer had plaatsgevonden sinds begin jaren tachtig. De inflatie was ook flink hoger dan in andere eurolanden. De hoge geldontwaarding heeft echter niet lang geduurd. Sinds september 2003 heeft de Nederlandse inflatie bijna voortdurend onder die van de eurozone gelegen. Van 2004 tot en met 2007 was de inflatie in Nederland zeer gematigd. In 2006 kwam dit voor een deel ook door incidentele oorzaken, zoals de afschaffing van het gebruikersdeel van de onroerendezaakbelasting (OZB). Ook toen deze incidentele factoren het jaar daarna waren uitgewerkt bleef de inflatie in 2007 opmerkelijk laag, terwijl de spanning op de arbeidsmarkt toenam en de energie- en grondstofprijzen sterk stegen. Pas in de eerste helft van 2008 zorgde dit weer voor een inflatie boven de 2 procent, in juli liep de inflatie zelfs op tot 3,2 procent. Mede daarom staat de ontwikkeling van de inflatie weer volop in de aandacht. In deze bijdrage staan de belangrijkste ontwikkelingen en achterliggende oorzaken van het inflatieverloop in Nederland van de laatste jaren centraal.

Inflatie nader uitgelegd

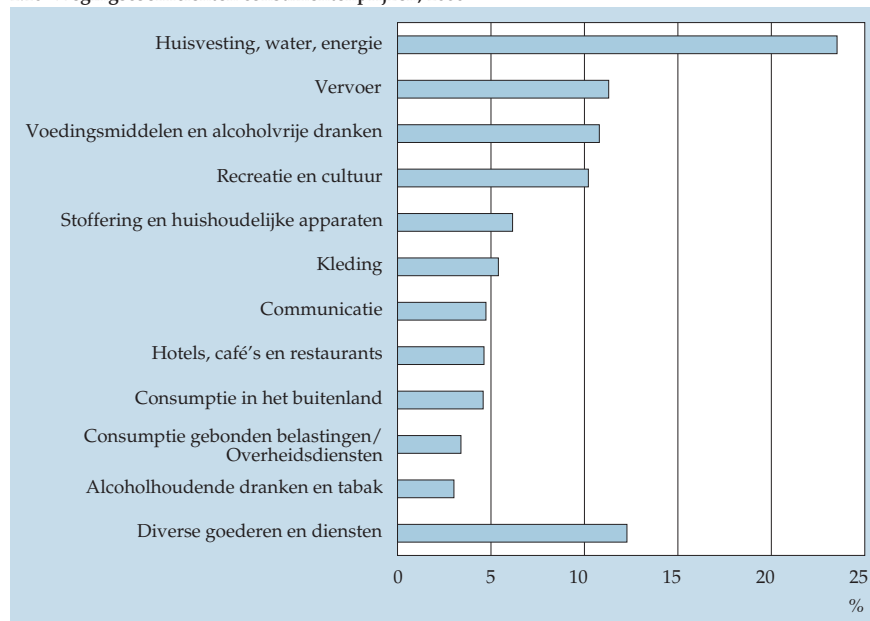
De term inflatie is afgeleid van het Latijnse werkwoord *inflare*, dat ‘opblazen’, of ‘uitzetten’ betekent. De huidige (monetaire) betekenis van inflatie is een stijging van het algemene prijspeil of ‘geldontwaarding’: met eenzelfde hoeveelheid geld kan minder worden gekocht. Over de oorzaken van inflatie bestaan verschillende theorieën. Monetaire theorieën gaan ervan uit dat inflatie veroorzaakt wordt door de groei van de geldvoorraad – bijvoorbeeld wanneer mensen meer gaan lenen bij de banken. Andere theorieën wijzen op meer specifieke oorzaken. Zo kan inflatie het gevolg zijn van stijgende productiekosten, zoals stijgende grondstoffenprijzen of lonen, die doorberekend worden in de prijs van eindproducten. We spreken dan van kosteninflatie (*cost-push inflation*). Inflatie kan ook optreden wanneer producenten moeite hebben te voldoen aan de vraag van de consumenten. Zij kunnen dan beslissen hun producten duurder te maken (*demand-pull inflation*).

Een te hoge inflatie is schadelijk voor de economie. Opgebouwde reserves als spaargelden en pensioenen verliezen aan waarde door een hoge inflatie. Dit stimuleert niet om te sparen, waardoor banken ook minder geld aantrekken en de ruimte voor kredietverlening aan bedrijven beperkt wordt. Hogere inflatie zorgt ook voor een opwaartse druk op de rente omdat geldverschaffers gecompenseerd willen worden. Daarnaast bestaat het risico dat werknemers via loonsverhogingen gecompenseerd willen worden voor de stijgende prijzen. Als deze loonsverhogingen op hun beurt weer doorberekend worden in de prijzen van consumptiegoederen, kan een loon-prijsspiraal het gevolg zijn. Dit kan de inflatie

nog meer doen toenemen. Verder leidt een hoge inflatie tot verslechtering van de concurrentiepositie. Exportproducten worden duurder en daarnaast zullen bedrijven minder snel investeren in een land waar hun investering al snel minder waard wordt door het effect van de inflatie. Toch is inflatie niet per definitie negatief, zoals de Schotse wetenschapper David Hume al in de achttiende eeuw opmerkte. Een beetje inflatie stimuleert mensen en bedrijven aankopen niet uit te stellen en te investeren in de toekomst. De inflatie compenseert daarbij een deel van de rente die betaald moet worden over de lening. Het beleid van de Europese Centrale Bank is erop gericht de inflatie onder, maar dichtbij de 2 procent per jaar te houden.

Het CBS meet de inflatie met behulp van de consumentenprijsindex (CPI). Maandelijks worden circa 80 duizend prijzen van een groot aantal verschillende producten waargenomen. Deze producten zijn ingedeeld in veertien productgroepen. Voor ieder product is een gewicht vastgesteld dat zo actueel mogelijk de samenstelling van de gemiddelde uitgaven van de Nederlandse consumenten weergeeft. Het gaat om uitgaven waarover de consument vrij kan beslissen. De gewichten of wegingscoëfficiënten weerspiegelen de aandelen in de totale consumptieve uitgaven van een gemiddeld huishouden. Aan huisvesting, water en energie wordt het meest uitgegeven: bijna een kwart van de consumptieve uitgaven gaat hieraan op. Vervoer, voedingsmiddelen en recreatie tellen ieder voor ongeveer 10 procent mee.

2.10 Wegingscoëfficiënten consumentenprijzen, 2006

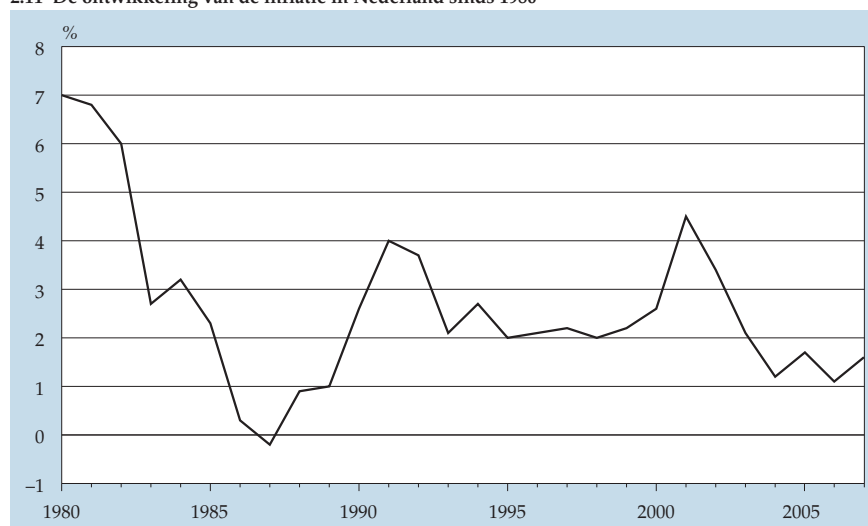

Bron: CBS, Consumentenprijsindex 2006.

Met behulp van deze gewichten kan ook vastgesteld worden in welke mate een bepaalde productgroep meeweegt in het uiteindelijke inflatiecijfer. Een prijsstijging van 10 procent van een kleine productgroep zoals alcohol en tabak draagt veel minder bij aan de inflatie dan een prijsstijging van 10 procent bij een belangrijke uitgavenpost als de kosten van huisvesting, water en energie.

Sinds 1980 zijn de prijzen met gemiddeld 2,6 procent per jaar gestegen. De prijsstijgingen hebben niet gelijkmatig plaatsgevonden, maar varieerden van 7 procent in 1980 tot 0 procent in 1987. Vooral begin jaren tachtig was de inflatie opvallend hoog. De hoge inflatiecijfers in deze tijd zijn niet – zoals meer gebruikelijk is – het gevolg van een periode van sterke economische groei, maar werden veroorzaakt door de tweede oliecrisis in 1979/1980. De oliecrisis leidde tot economische stagnatie en in 1981 en 1982 zelfs tot inkrimping van de Nederlandse economie. Deze vorm van sterke inflatie die samengaat met een stagnerende economie, wordt 'stagflatie' genoemd. De volgende piek in de inflatie was 1991. Deze viel, in tegenstelling tot de hoge inflatie van 1979/1980, wel samen met een periode van hoogconjunctuur. Krapte op de arbeidsmarkt en hoge loonstijgingen waren het gevolg en die stuwden het inflatiecijfer omhoog tot 4 procent. Daarna namen de prijsstijgingen alweer snel af door afzwakkende economische groei, lastenverlichtingen en een gematigde loonstijging. Tussen 1994 en 2000 schommelde de inflatie net boven de 2 procent per jaar, om in 2001 en 2002 weer even te pieken. Daarna nam de inflatie af en lag vanaf 2004 zelfs onder de 2 procent. Pas in 2008 is de inflatie weer boven de 2 procent uitgekomen.

2.11 De ontwikkeling van de inflatie in Nederland sinds 1980

Bron: CBS, Inflatie, historische reeks.

In het vervolg van dit artikel wordt dieper ingegaan op het inflatieverloop vanaf 2001. De achterliggende oorzaken voor de piek in 2001 en de snelle daling daarna worden nauwkeuriger onder de loep genomen. Ook wordt besproken waarom de inflatie recentelijk, in 2006 en 2007, zo laag is gebleven terwijl de kranten bol stonden van berichten over stijgende prijzen van grondstoffen, energie en voedingsmiddelen.

Hoge inflatie in 2001 door hoogconjunctuur en overheidsmaatregelen

Na 2000 liep de gemiddelde inflatie in Nederland op tot een top van 4,2 procent in 2001. Vooral energie en voedingsmiddelen, twee productgroepen die zwaar meewegen in de inflatie, stegen relatief sterk in prijs. Zo stegen in 2001, net als in 2000, de prijzen voor gas en elektriciteit met meer dan 10 procent ten opzichte van het jaar ervoor. Dit betekent dat alleen al gas en elektriciteit samen, een bijdrage van meer dan 0,5 procentpunt aan het inflatiecijfer leverden. Voedingsmiddelen werden in 2001 gemiddeld 7 procent duurder en hadden met bijna 0,8 procentpunt een aanzienlijke invloed op de totale inflatie. De prijzen van genotsmiddelen zoals alcohol en tabak en die in de horeca gingen met meer dan 5,5 procent, sterk omhoog. Toch droegen zij vanwege hun relatief geringe gewicht veel minder bij aan de hoge inflatie in 2001.

De overheid heeft door middel van een verandering in de belastingen en subsidies ook direct invloed op de inflatie. Het effect van dit soort overheidsmaatregelen is duidelijk zichtbaar wanneer de afgeleide inflatie in beschouwing genomen wordt. Deze is geschoond voor veranderingen in productgebonden belastingen (accijnzen, btw) en subsidies. Overheidsmaatregelen hadden over het algemeen een opwaartse druk op de inflatie. In het afgelopen decennium zorgden overheidsmaatregelen per jaar gemiddeld voor ruim een kwart procentpunt inflatie. Opvallende uitschieters hierbij zijn 2001 en 2006. Alleen in 2006 hadden overheidsmaatregelen een neerwaartse druk op de inflatie. Het afschaffen van het gebruikersdeel van de OZB en een accijnsverlaging op sterke drank hadden duidelijk een prijsverlagend effect. Overheidsmaatregelen hadden een sterk verhogend effect van meer dan 1 procentpunt op de inflatie in 2001. De helft daarvan was het gevolg van de stijging van het btw-tarief van 17,5 procent naar 19 procent. Een verhoging van de regulerende energiebelasting (REB) of ecotaks was in dat jaar verantwoordelijk voor 0,4 procentpunt verschil tussen de inflatie en de afgeleide inflatie. Maar ook zonder de invloed van de overheid was de inflatie in 2001 ruim hoger dan in voorgaande jaren.

2.12 Inflatie en afgeleide inflatie

	Inflatie	Afgeleide inflatie	Inflatie door overheidsmaatregelen
	%		
1997	2,2	1,9	0,3
1998	2,0	1,8	0,2
1999	2,2	1,7	0,5
2000	2,3	1,9	0,4
2001	4,2	3,1	1,1
2002	3,3	3,2	0,1
2003	2,1	1,9	0,2
2004	1,2	0,9	0,3
2005	1,7	1,4	0,3
2006	1,2	1,6	-0,4
2007	1,6	1,5	0,1

Bron: CBS, Consumentenprijzen; 2006=100.

Dit kwam door de aanhoudende hoogconjunctuur in de voorafgaande periode. In de jaren 1997 tot en met 2000 had de Nederlandse economie een economische groei van circa 4 procent per jaar. De werkloosheid nam af en vacatures konden steeds moeilijker vervuld worden. Hierdoor stegen de lonen sneller. De stijgende loonkosten werden echter niet gecompenseerd door een evenredige stijging van de arbeidsproductiviteit waardoor de loonkosten per eenheid product toenamen. Producenten verhoogden daarop hun prijzen om te compenseren voor een verlies in winstmarge. De gevolgen hiervan zijn met enige vertraging terug te zien in de consumentenprijsindex.

Kader 2.f

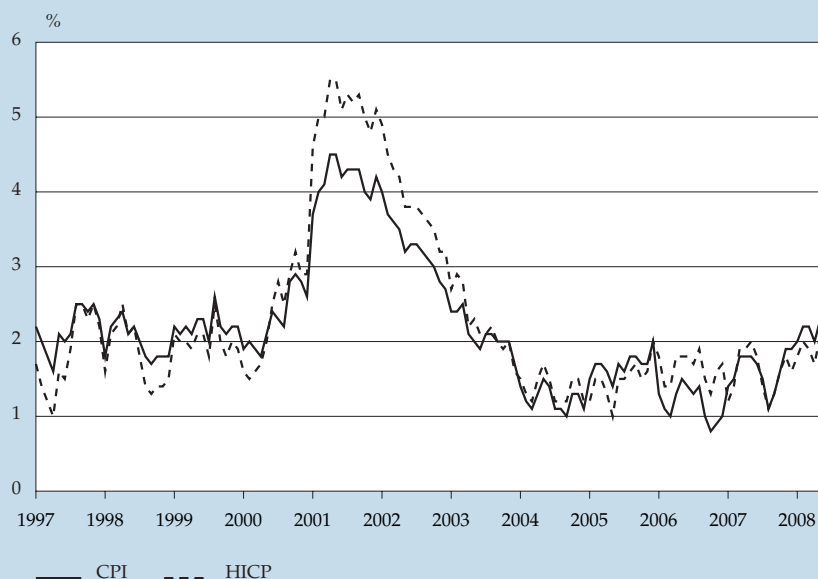
De belangrijkste verschillen tussen de Nederlandse en de Europese maatstaf voor inflatie

Om vergelijkingen in prijsontwikkelingen tussen de landen van de Europese Unie mogelijk te maken heeft Eurostat de geharmoniseerde consumentenprijsindex (HICP) ontwikkeld. De voorschriften voor het samenstellen van de HICP zijn gestandaardiseerd voor de deelnemende landen. Per land bestaan er verschillende wegen van de producten, zodanig dat ze zoveel mogelijk het gemiddelde consumptiepatroon van de totale bevolking weerspiegelen.

Enkele belangrijke verschillen tussen de Nederlandse CPI en de Europese HICP zijn:

- in de CPI worden alle woonkosten meegenomen. In de HICP worden alleen de woonkosten voor huurwoningen meegenomen, niet die voor eigen woningbezit. Kosten die huiseigenaren maken voor klein onderhoud worden zowel in de HICP als in de CPI meegeteld;
- uitgaven aan sportclubs en maatschappelijke organisaties worden wel in de CPI meegewogen, maar niet in de HICP;
- in de CPI worden consumptiegebonden belastingen (zoals de onroerendezaakbelasting (OZB) en motorrijtuigenbelasting) en overheidsdiensten meegenomen; in de HICP worden deze niet meegeteld;
- bij de CPI worden alle uitgaven meegeteld die Nederlanders maken, of het nu in het binnen- of buitenland is. Bij de HICP worden alleen de uitgaven op Nederlands grondgebied meegeteld, de uitgaven van buitenlandse bezoekers in Nederland tellen mee, uitgaven van Nederlanders in het buitenland niet. De CPI meet de inflatie voor Nederlandse inwoners, de HICP meet de inflatie in Nederland.

Nederlandse inflatie volgens de CPI en de HICP

Bron: Eurostat; CBS, Consumentenprijzen; 2006=100.

Opvallend is dat de inflatie volgens de CPI in de periode 2001 – 2002 ruim lager lag dan volgens de HICP, met een verschil van bijna 1 procentpunt in 2001. Dit is toe te schrijven aan voedingsmiddelen, gezondheidszorg, recreatie en horeca. Door een zwaardere weging droegen voedingsmiddelen in de HICP 0,3 procentpunt meer bij aan de inflatie dan volgens de CPI. Een verschil in de toewijzing en weging van uitgaven aan gezondheidszorg en zorgverzekeringen

leidde tot nog een kleine 0,3 procentpunt extra bijdrage in de HICP ten opzichte van de CPI. Een ander deel van het verschil zit in de zwaardere weging in de HICP voor de productgroepen 1) recreatie en cultuur en 2) hotels, restaurants en cafés. Deze productgroepen werden in 2001 (maar ook in 2002) gekenmerkt door snelle prijsstijgingen. Door hun grotere gewicht in de HICP werkten deze prijsstijgingen harder door in het totale inflatiecijfer in de HICP dan in de CPI. Samen zijn de recreatie en cultuur en de hotels, restaurants en cafés verantwoordelijk voor 0,3 procentpunt verschil tussen HICP en CPI.

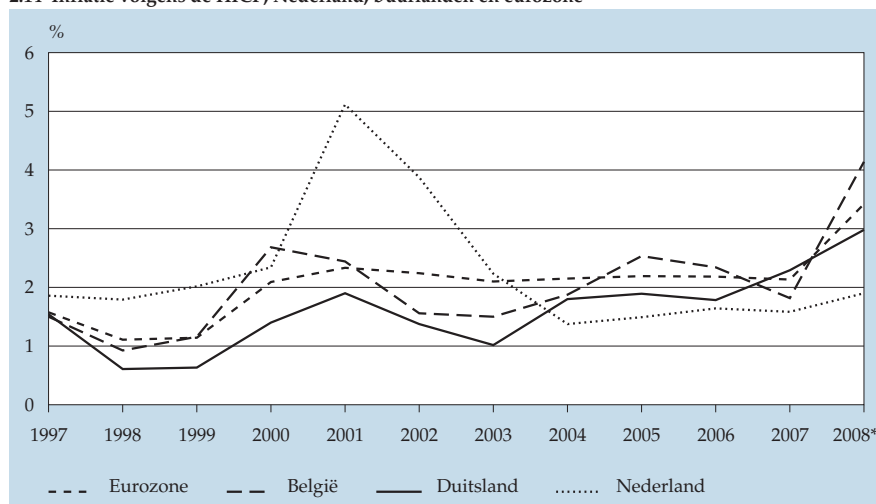
Ook in vergelijking met onze buurlanden is de inflatie in 2001 hoog. Om te vergelijken wordt de HICP gebruikt, de Europese geharmoniseerde consumentenprijsindex (zie kader 2.f). De inflatiepiek is niet terug te zien in de eurozone en bij onze buurlanden. Vanuit de HICP zelf is geen enkelvoudige oorzaak aan te wijzen voor de piek in de prijsontwikkeling in Nederland in 2001. Belangrijke reden voor het verschil met de burens is de verhoging van de btw van 17,5 naar 19 procent in ons land. De prijzen van een breed scala aan producten zijn in Nederland sneller gestegen dan in onze buurlanden. Vooral producten die bijdroegen aan de hoge Nederlandse inflatie, zoals voedingsmiddelen, energie en horeca stegen sterker in prijs dan in de andere eurolanden. Dat vooral ook de prijzen in de dienstverlenende sector, waaronder die van de horeca, maar ook die van andere arbeidsintensieve productie, zoals die van reparateurs tot kappers, hoger werden, maakt dat de verklaring voor de hoge inflatie van 2001 gezocht moet worden in de conjuncturele ontwikkeling van de Nederlandse economie: krapte op de arbeidsmarkt en hogere loonkostenstijging per eenheid product die volgen op een periode van sterke economische groei.

2.13 Aandelen productgroepen in inflatie 2001 CPI en HICP

	CPI	HICP
	%	
Huisvesting, water en energie	1,09	1,27
Voedingsmiddelen en alcoholvrije dranken	0,78	1,08
Diverse goederen en diensten	0,46	0,27
Stoffering en huishoudelijke apparaten	0,39	0,47
Recreatie en cultuur	0,37	0,52
Vervoer	0,33	0,36
Hotels, café's en restaurants	0,26	0,43
Alcoholhoudende dranken en tabak	0,21	0,33
Kleding en schoeisel	0,12	0,11
Gezondheid	0,02	0,28
Onderwijs	0,00	0,05
Communicatie	-0,03	-0,04
Consumptiegebonden belastingen en overheidsdiensten	0,05	
Consumptie in het buitenland	0,13	
Totaal bestedingen	4,2	5,12

Bron: Eurostat; CBS, Consumentenprijzen; 2006=100.

2.14 Inflatie volgens de HICP; Nederland, buurlanden en eurozone¹⁾

Bron: Eurostat.

¹⁾ Cijfers 2008: gemiddelde januari tot en met mei.

In 2002 was de inflatie in Nederland nog steeds hoog maar begon toen wel af te nemen. In tegenstelling tot het gevoel van veel mensen is de inflatie in Nederland sinds de introductie van de fysieke euro op 1 januari 2002 afgenomen. De piek in de inflatie heeft zich voorgedaan vóór de introductie van de euro. De inflatie nam verder af in 2003 en in de jaren daarna bleef de inflatie in Nederland onder de 2 procent. Daaraan heeft de prijzenslag tussen supermarkten bijgedragen die in oktober 2003 van start ging en vooral de inflatie in 2004 en 2005 heeft gedrukt. De lagere inflatie van de laatste jaren is 'breed gedragen'. Er zijn weinig uitschieters naar boven of beneden. De sterkste prijsdalingen in de periode 2003 tot en met 2007 zijn te vinden in de categorieën voedingsmiddelen en kleding. In 2004 hebben de prijzen van voedingsmiddelen een drukkend effect op de inflatie gehad van 0,4 procentpunt als gevolg van de zogenaamde 'supermarktoorlog'. Goedkope import van kleding en schoenen uit lagelonenlanden zoals China betekende dat de prijzen in deze productgroep tussen 2003 en 2005 afnamen. Elektronische apparatuur die in de productgroep 'Recreatie en cultuur' is ondergebracht ten slotte, zoals computers, televisies, telefoons, optische elektronische apparatuur en geheugendragers lieten vanaf 2003 een vrijwel voortdurende prijsdaling zien.²⁾ De lage inflatie van 2006 kwam deels door het drukkende effect van overheidsmaatregelen in dat jaar. De afschaffing van het gebruikersdeel van de OZB en een accijnsverlaging op sterke drank zorgden ervoor dat de inflatie 0,4 procentpunt lager uitkwam (zie tabel 2.12, afgeleide inflatie).

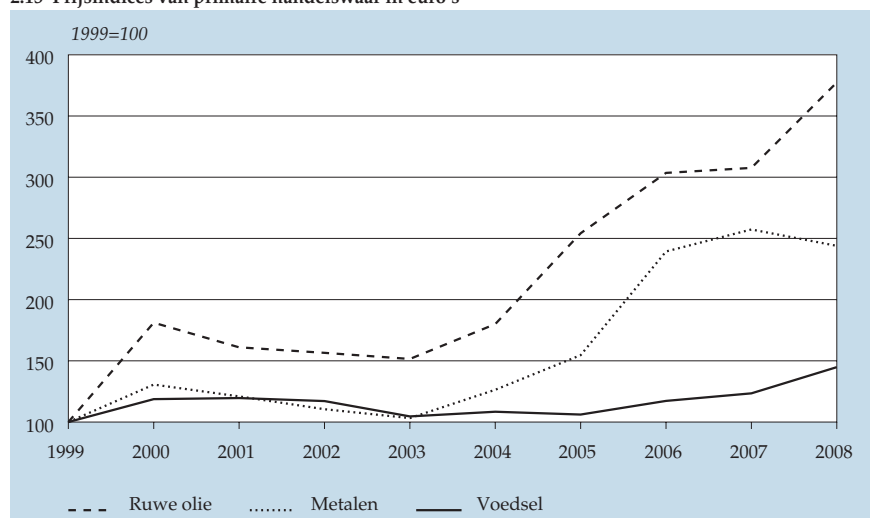
²⁾ Dit soort producten lijkt in de praktijk niet altijd goedkoper geworden te zijn. Een 'goede' mp3 speler of computer lijkt nog evenveel te kosten als vijf jaar geleden. Het verschil is dat de kwaliteit ondertussen sterk is toegenomen. Voor deze kwaliteitsverbetering wordt gecorrigeerd in de CPI. Vandaar dat de prijzen een daling laten zien. Een computer van vijf jaar geleden zou nu met dezelfde specificaties als toen veel minder kosten (mits die nog te koop zou zijn).

De voornaamste bijdragen aan het totale inflatiecijfer in de periode 2003 tot 2007 zijn te vinden in de categorie energie: vanwege de sterk aantrekkende olieprijs werden gas, elektriciteit en autobrandstoffen duurder. In de tweede helft van 2007 begonnen ook de prijzen voor voedingsmiddelen weer een grotere bijdrage aan de inflatie te leveren

Lage inflatie ondanks hoge wereldmarktprijzen en een groeiende economie

Hoewel de CPI en HICP de inflatie meten en het soms mogelijk is er vrijwel rechtstreeks verklaringen in te vinden voor bepaalde prijsontwikkelingen, zoals in het geval van de supermarktoorlog, de verhoging van de btw, of de afschaffing van het gebruikersdeel van de OZB, zijn de specifieke oorzaken van de prijsontwikkelingen moeilijk direct te duiden. Dit geldt zeker wanneer een verklaring gezocht wordt voor de lage inflatie van de laatste jaren, die precies samenviel met een tijd waarin de grondstof- en voedselprijzen op de wereldmarkt juist zo sterk zijn gestegen.

2.15 Prijsindices van primaire handelswaar in euro's¹⁾

Bron: IMF.

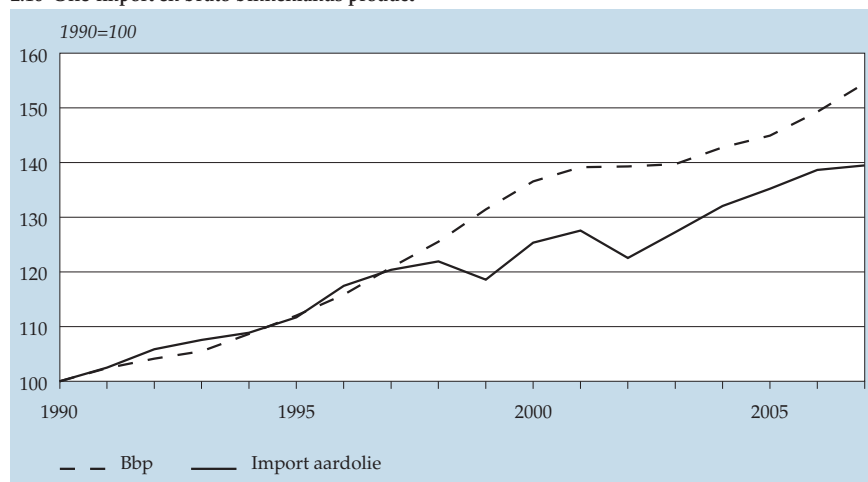
¹⁾ Cijfers 2008: eerste kwartaal.

Consumenten in meer welvarende landen merken overigens minder van de prijsstijgingen van voedingsmiddelen op de wereldmarkt dan minder ontwikkelde en welvarende landen. Gemiddeld geven consumenten in ontwikkelde landen namelijk een beperkter deel van hun inkomsten uit aan voedingsmiddelen. Terwijl in Nederland gemiddeld ongeveer een tiende van de inkomsten wordt uitgegeven aan voedsel, wordt in Indonesië gemiddeld 40 procent van de inkomsten, en in India meer dan 50 procent uitgegeven aan voedingsmiddelen. Zelfs binnen de Europese Unie zijn grote verschillen te ontdekken. In Nederland droegen

voedingsmiddelen 0,5 procentpunt bij aan het totale inflatiecijfer van 1,8 procent in januari 2008. In Bulgarije was de bijdrage 4,9 procentpunt op een totale inflatie in die maand van 11,7 procent. Niet alleen is dit een gevolg van de snelle economische groei van deze jonge lidstaat van de Europese Unie, maar ook omdat het gewicht van voedingsmiddelen ongeveer het dubbele bedraagt van dat in Nederland. Als de voedselprijzen in beide landen evenveel stijgen, zal de invloed daarvan voor de portemonnee van de gemiddelde consument in Bulgarije dubbel zo groot zijn.

Als het gaat om de stijgende olieprijs, rijst de vraag waarom deze (nog) niet in dezelfde mate op de Nederlandse energierekening, aan de pomp of in het inflatiecijfer lijkt door te werken. Hoewel veranderingen in de olieprijs snel doorwerken in de brandstofprijzen, is de uiteindelijke prijsverandering aan de pomp minder sterk omdat de brandstofprijzen in Nederland voor een groot deel (ruim 60 procent voor benzine, en een kleine 50 procent voor diesel) opgebouwd zijn uit accijnzen. Aan de finale prijzen van gas en elektra zijn de stijgende grondstofprijzen in de eerste helft van 2008 vooralsnog niet sterk te merken omdat deze prijzen periodiek eens per half jaar worden aangepast. Daardoor is de meest recente stijging pas per 1 juli 2008 in de prijs verwerkt en liep de inflatie in juli op tot 3,2 procent. Ten slotte kan er op gewezen worden dat de Nederlandse economie minder afhankelijk van aardolie is geworden. Terwijl de economie bleef groeien, nam de import van aardolie en aardolieproducten beduidend minder snel toe (zie figuur 2.16). Dit ondervangt een deel van het effect van de snelle prijsstijgingen van aardolie (-producten), ondanks dat het waardeandeel van geïmporteerde aardolie (-producten) groter wordt in de totale economie.

2.16 Olie-import en bruto binnenlands product

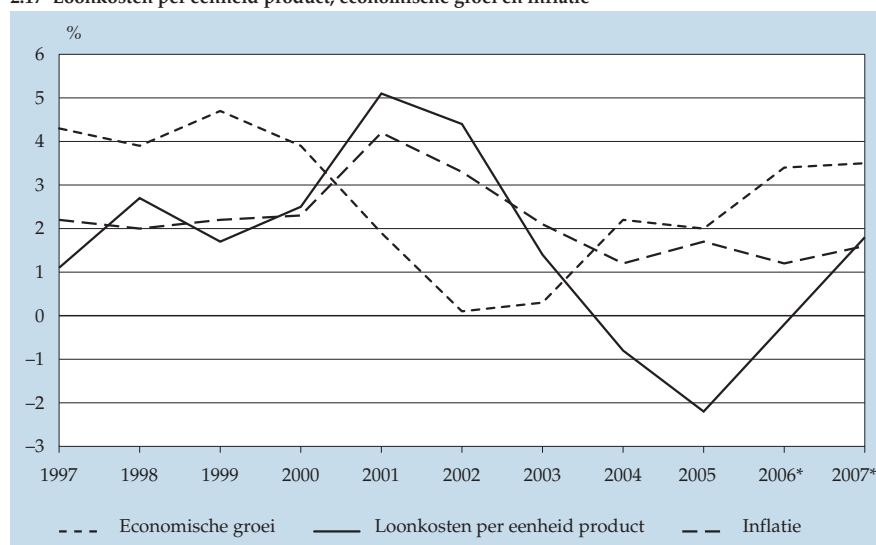

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

De inflatie in Nederland is de laatste jaren erg laag geweest. De belangrijkste redenen daarvoor zijn lage loonkostenstijgingen in combinatie met een stijgende arbeidsproductiviteit. De arbeidsproductiviteit is sinds 2001 met meer dan 8 procent toegenomen terwijl de loonkosten, vooral in 2004 en 2005, nauwelijks toenamen. Hierdoor zijn de loonkosten per eenheid product steeds minder snel gaan stijgen. In de jaren 2004 tot en met 2006 namen de kosten per eenheid product zelfs af, om pas in 2007 weer te gaan stijgen. Lage loonkostenstijgingen en een groeiende arbeidsproductiviteit bieden zo een tegenwicht aan de snelle stijgingen van de grondstofprijzen.

De ontwikkeling in de kosten per eenheid product kan niet los worden gezien van de conjuncturele cyclus in de economie. Aanhoudende hoogconjunctuur kan leiden tot loon- en prijsstijgingen, laagconjunctuur tot matiging. De afgelopen tien jaar lijken hier een voorbeeld van te zijn geweest. De loonkosten per eenheid product en de inflatie volgden met enige vertraging de economische groei. De hoogconjunctuur in de laatste jaren voor het nieuwe millennium ging gepaard met stijgende loonkosten en inflatie. De economische groei die bijna tot stilstand kwam in 2002 werd gevolgd door dalende loonkosten per eenheid product en een afnemende inflatie in 2003 en 2004. Terwijl vanaf 2004 de economische groei weer begon aan te trekken, bleven de loonkostenstijgingen vooralsnog achter. Pas in 2007 trekt de loonkostenstijging per eenheid product weer aan. Op deze manier heeft de loonkostenontwikkeling per eenheid product bijgedragen aan de gematigde ontwikkeling van de inflatie ondanks de sterk gestegen wereldmarktprijzen.

2.17 Loonkosten per eenheid product, economische groei en inflatie

Bron: CBS, Consumentenprijzen; 2006=100 en Nationale rekeningen 2007.

De gunstige ontwikkeling van de loonkosten per eenheid product tussen 2003 tot en met 2006 gold niet alleen voor Nederland. In Duitsland, waar net als in Nederland, al langere tijd een actief beleid van loonmatiging is, bleef de ontwikkeling in de loonkosten per eenheid product de laatste tien jaar gunstig met jaarmutaties tussen de -2 procent en 0,5 procent. De marginale toenames in kosten per product zorgden deels voor de lage Duitse inflatie. In België stegen de loonkosten per eenheid product sinds 2004 en vanaf dat moment begon ook de inflatie weer toe te nemen.

Tot slot

De hoge inflatie van 2001 is vooral veroorzaakt door de sterke stijging van de loonkosten eind jaren negentig. Deze loonstijgingen gingen niet gepaard met een evenredige toename in de arbeidsproductiviteit waardoor de loonkosten per eenheid product sterk to namen. Ook zorgden overheidsmaatregelen zoals verhoging van de btw voor een opwaartse druk op de inflatie. Na 2001 namen de prijsstijgingen in Nederland af en de laatste jaren werd de Nederlandse economie gekenmerkt door een zeer lage inflatie. Deze lage inflatie volgde op een periode van geringe economische groei in 2002 en 2003. In de jaren erna groeide de economie aanzienlijk terwijl de loonkostenontwikkeling gematigd bleef. Mede door een toename van de arbeidsproductiviteit daalden de loonkosten per eenheid product. Deze afname van de loonkosten per eenheid product legde de basis voor de lage inflatie in 2004–2007. Producenten zagen zich niet genoodzaakt om sterke prijsstijgingen door te voeren. Met een economische groei van 3,4 en 3,5 procent waren 2006 en 2007 topjaren voor de Nederlandse economie. De lage inflatie werd in 2006 nog extra versterkt door het afschaffen van het gebruikersdeel van de OZB. In 2007 bleef de inflatie laag ondanks de stijgende wereldmarktprijzen van grondstoffen en energie.

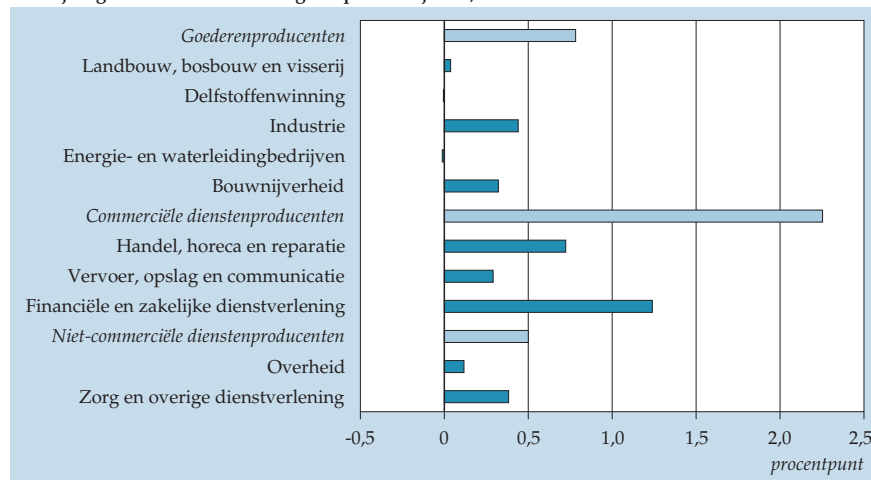
In 2008 liep de inflatie op van 2,0 procent in januari tot 3,2 procent in juli, en kwam hiermee in de eerste zeven maanden gemiddeld uit op 2,4 procent. Het CPB voorspelt dat dit cijfer verder op zal lopen tot gemiddeld 2,75 procent in 2008. De loonkosten per eenheid product laten voor 2007 een stijging zien, die zal doorwerken in de consumentenprijzen. De prijzen voor gas en elektra die begin 2008 nog gunstig waren zullen verder omhoog gaan, vanwege de vertraagde doorwerking van de hogere prijzen van de laatste tijd.

3. Productie

De groei van de Nederlandse economie in 2007 was de hoogste sinds 2001. In vrijwel alle bedrijfstakken steeg de productie. De stijging was het grootst bij de producenten van commerciële diensten en de bouwnijverheid. Binnen de commerciële dienstverlening lieten de uitzendbureaus op afstand de hoogste groei zien. In 2006 was dat ook al het geval. Ook de groothandel, de computerservicebedrijven, de accountantsbureaus, economische adviesbureaus en het bankwezen deden het goed. De detailhandel groeide flink door de kooplust van de consumenten. De groei van de goederenproducenten bleef iets achter bij die van de totale economie, maar was wel hoger dan in 2006. De bouwnijverheid profiteerde van hogere investeringen in woningen en bedrijfsgebouwen, en ook de industrie deelde in de groei, met name de aardolie- en de metaalindustrie. De aardgasproductie bleef vrijwel gelijk ten opzichte van 2006, de productie van de landbouw nam toe. Ook de productie van de niet-commerciële dienstverleners groeide in 2007 sneller dan in 2006, maar de groei was niettemin net als in voorgaande jaren een stuk lager dan die van de economie als geheel. Daarbij overtrof de groei van de zorg die van de overheid ruimschoots.

Het volume van de totale toegevoegde waarde uitgedrukt in basisprijzen steeg in 2007 met 3,5 procent. De verbruiksprijzen stegen in 2007 gemiddeld sneller dan de productieprijzen, onder meer door oplopende energieprijzen. Hierdoor was de groei van de toegevoegde waarde wederom lager dan die van de productiewaarde. Het laatste jaar waarin de toegevoegde waarde meer steeg dan de productiewaarde was 2002.

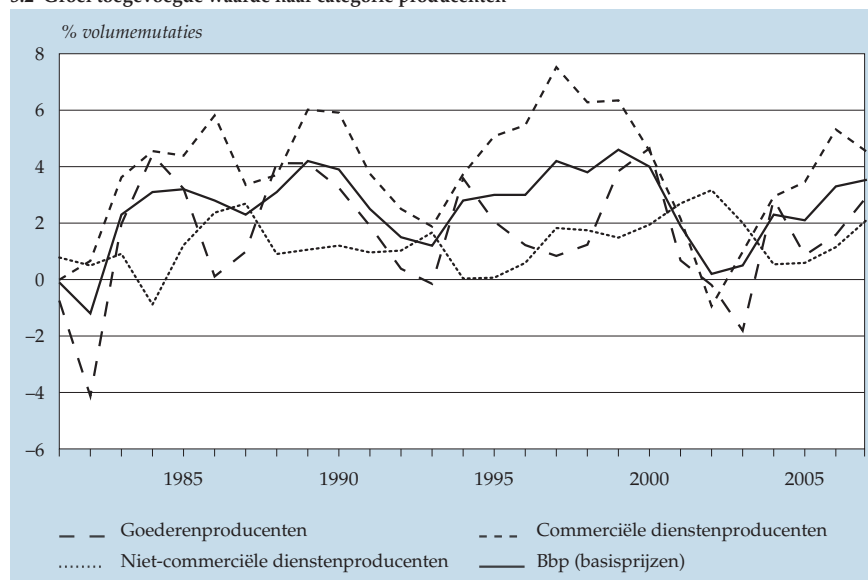
3.1 Bijdrage aan de economische groei per bedrijfstak, 2007*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Vrijwel alle bedrijfstakken leverden in 2007 een positieve bijdrage aan de groei van de economie. Evenals in voorgaande jaren leverden de commerciële dienstverleners de grootste bijdrage aan de groei. Van de totale groei van 3,5 procent namen zij 2,3 procentpunt voor hun rekening. Vooral financiële en zakelijke dienstverleners zoals uitzendbureaus en ICT-bedrijven leverden een forse groeibijdrage. De bijdrage van de goederenproducenten was dankzij sterke prestaties in de bouw- nijverheid en de industrie groter dan in 2006, maar bleef met 0,8 procentpunt wel ruim achter bij de commerciële dienstverleners. De overheid en de zorg leverden samen een bijdrage van 0,5 procentpunt aan de economische groei, eveneens een stijging ten opzichte van het voorgaande jaar.

3.2 Groei toegevoegde waarde naar categorie producenten

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

De arbeidsproductiviteit groeide in 2007 met 1,2 procent. Deze stijging is de resultante van de stijging van de werkgelegenheid met 2,3 procent (het arbeidsvolume van werkzame personen in arbeidsjaren) en de toename van het volume van de toegevoegde waarde met 3,5 procent. De groei van de arbeidsproductiviteit was iets lager dan in 2006. De werkgelegenheid groeide voor het tweede jaar op rij.

De multifactorproductiviteit (zie kader 3.d) steeg in 2007 met 1,1 procent. Hiermee was de productiviteitsgroei aanzienlijk lager dan in de voorafgaande drie jaar. In deze jaren realiseerden bedrijven de productiegroei voor een groot deel met de reeds aanwezige hoeveelheid kapitaalgoederen en werknemers. In 2007 leek de rek uit deze vorm van efficiëntiegroei. De productiegroei ging dat jaar gepaard met een sterke stijging van de inzet van kapitaal en arbeid. De productiviteitsgroei lag

hierdoor lager, maar nog steeds boven het lange-termijngemiddelde van 0,9 procent (1995–2007).

De economische groei ging gepaard met een vrijwel gelijkblijvende uitstoot van broeikasgassen. De uitstoot van CO₂, het belangrijkste broeikasgas, nam toe met 0,3 procent, vooral door een hogere binnenlandse elektriciteitsproductie. Door een lager aardgasverbruik stootten huishoudens minder CO₂ uit. De uitstoot van verzurende stoffen nam in 2007 verder af.

Kader 3.a

Het bbp: marktprijzen versus basisprijzen

Het bruto binnenlands product wordt uitgedrukt in marktprijzen. Hierbij worden prijzen gebruikt die afnemers betalen voor het gekochte product. Per bedrijfsklasse is alleen de toegevoegde waarde in basisprijzen beschikbaar. Om het bbp vanuit de productiekant te berekenen wordt daarom bij de som van de gevormde toegevoegde waarde van alle bedrijfsklassen in (basisprijzen) het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden subsidies opgeteld, evenals het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw. Wanneer bedrijfstakken en -klassen met elkaar worden vergeleken, is de toegevoegde waarde uitgedrukt in basisprijzen de meest zinvolle indicator. Als maatstaf voor de economische groei wordt de volumemutatie van het bbp tegen marktprijzen gebruikt.

Bruto binnenlands product vanuit de productiekant

	2006*	2007*	% mutatie 2007 t.o.v. 2006		
	<i>mld euro</i>		<i>waarde</i>	<i>prijs</i>	<i>volume</i>
Productie (basisprijzen) (+)	1 023,1	1 080,7	5,6	1,9	3,7
Intermediair verbruik (aankooprijzen) (–) ¹⁾	544,3	577,7	6,1	2,2	3,9
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	478,7	503,1	5,1	1,5	3,5
Productgebonden belastingen (+)	65,2	68,4	4,9	.	.
Productgebonden subsidies (–)	4,1	3,7	–10,5	.	.
Vershil toegerekende en afgedragen btw (+)	0,1	–0,7	.	.	.
Toegevoegde waarde (bruto, marktprijzen) = bbp (mp)	539,9	567,1	5,0	1,5	3,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Exclusief aftrekbare btw.

3.3 Bedrijfstakkenoverzicht, 2007*

	Aandeel in totale toege- voegde waarde	Waarde			Prijs		
		Pro- ductie	Verbruik	Toege- voegde waarde	Pro- ductie	Verbruik	Toege- voegde waarde
	%	% mutatie t.o.v. 2006					
Bedrijfstakken							
Landbouw, bosbouw en visserij	2,0	3,6	7,4	-1,8	2,1	6,0	-3,5
Delfstoffenwinning	3,0	-1,4	3,0	-2,8	-1,5	1,9	-2,7
Industrie	13,7	7,5	8,4	4,7	3,8	4,6	1,5
voedings- en genotmiddelenindustrie	2,6	10,7	11,6	8,1	8,3	8,7	6,7
textiel- en lederindustrie	0,2	5,6	5,8	5,2	1,3	1,0	2,0
papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen	1,5	4,3	4,5	4,0	2,4	2,2	2,8
aardolie-industrie	0,6	8,4	8,6	7,3	3,1	3,8	-2,9
chemische basisproductenindustrie	1,7	6,5	6,7	5,6	2,8	2,7	3,3
chemische eindproductenindustrie	0,5	4,0	6,0	-2,8	1,5	2,9	-3,2
rubber- en kunststofindustrie	0,4	4,6	5,5	2,4	2,2	2,8	0,8
basismetaal- en metaalproductenindustrie	1,6	7,1	10,4	0,1	4,4	7,6	-2,4
machine-industrie	1,4	11,0	12,0	8,7	2,4	3,3	0,4
elektrotechnische industrie	0,8	4,1	4,9	0,9	0,6	2,2	-5,5
transportmiddelenindustrie	0,7	7,0	8,8	1,5	1,8	3,3	-3,1
overige industrie	1,7	6,7	6,9	6,4	4,2	4,0	4,5
Energie- en waterleidingbedrijven	2,0	4,8	0,8	15,8	5,2	1,2	16,5
Bouwnijverheid	5,6	9,1	10,3	7,1	2,6	3,4	1,2
burgerlijke en utiliteitsbouw	2,3	9,3	10,9	5,9	2,4	3,5	-0,1
grond-, water- en wegenbouw	1,1	8,2	8,1	8,6	3,6	3,4	4,0
overige bouwnijverheid	2,2	9,3	10,8	7,6	2,3	3,2	1,2
Handel, horeca en reparatie	14,9	5,6	6,1	5,3	1,0	1,7	0,4
handel en reparatie	13,1	5,7	6,4	5,1	0,7	1,6	-0,1
horeca	1,9	5,5	4,5	6,5	3,2	2,4	3,9
Vervoer, opslag en communicatie	7,0	4,5	5,5	3,4	0,2	1,0	-0,6
vervoer en dienstverlening t.b.v. vervoer	4,5	6,3	6,8	5,6	0,9	1,4	0,2
post en telecommunicatie	2,4	1,0	2,4	-0,4	-1,1	0,1	-2,2
Financiële en zakelijke dienstverlening	28,3	5,0	2,5	6,9	0,2	-2,7	2,3
financiële instellingen	6,0	-2,1	2,0	-5,9	-7,2	-4,5	-9,9
verhuur van en handel in onroerend goed	8,3	4,4	-8,3	11,0	2,0	-12,3	9,8
uitzendbureaus	3,0	18,0	14,1	18,9	4,2	2,2	4,6
overige zakelijke dienstverlening	10,9	7,9	6,8	8,9	3,2	2,3	4,0
Overheid	11,1	4,1	4,8	3,8	3,1	3,7	2,7
Zorg en overige dienstverlening	12,3	4,3	4,6	4,2	1,3	1,6	1,1
Huishoudens							
Totaal	100,0	5,6	6,1	5,1	1,9	2,2	1,5
goederenproducenten	26,4	6,8	7,9	4,5	3,3	4,1	1,5
commerciële dienstenproducenten	50,2	5,1	4,1	5,9	0,4	-0,7	1,3
niet-commerciële dienstenproducenten	23,4	4,2	4,7	4,0	2,1	2,6	1,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Werkzame personen.

Volume			Arbeid ¹⁾		Milieu		
Pro- ductie	Verbruik	Toege- voegde waarde	Volume	Produc- tiviteit	Broeikas- effect	Verzuring	
Bedrijfstakken							
1,5	1,3	1,7	-0,8	2,6	-2,7	0,8	Landbouw, bosbouw en visserij
0,1	1,1	-0,2	2,6	-2,7	-5,7	-10,2	Delfstoffenwinning
3,5	3,7	3,2	0,2	3,0	-2,4	-4,1	Industrie
2,3	2,6	1,2	-1,1	2,4	1,0	-2,6	voedings- en genotmiddelenindustrie
4,3	4,7	3,1	-0,7	3,8	5,6	-6,6	textiel- en lederindustrie
1,8	2,3	1,1	-1,8	3,0	-12,7	-7,6	papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen
5,2	4,6	10,5	0,9	9,5	2,4	-6,3	aardolie-industrie
3,5	3,8	2,3	-3,1	5,6	-6,0	-2,5	chemische basisproductenindustrie
2,4	3,0	0,4	-0,7	1,1	-7,1	-6,3	chemische eindproductenindustrie
2,3	2,6	1,6	0,0	1,6	-7,1	-5,0	rubber- en kunststofindustrie
2,6	2,6	2,6	2,2	0,4	4,4	-4,8	basismetaal- en metaalproductenindustrie
8,4	8,4	8,3	4,8	3,3	-1,7	-7,5	machine-industrie
3,5	2,6	6,7	-3,3	10,4	-4,0	168,7	elektrotechnische industrie
5,2	5,3	4,7	1,0	3,7	1,5	5,5	transportmiddelenindustrie
2,4	2,8	1,8	0,7	1,1	-10,6	1,3	overige industrie
-0,4	-0,3	-0,7	1,9	-2,5	4,7	-20,0	Energie- en waterleidingbedrijven
6,3	6,6	5,8	1,1	4,7	-1,6	-6,6	Bouwnijverheid
6,8	7,1	6,0	0,7	5,3	-1,6	-5,8	burgerlijke en utiliteitsbouw
4,4	4,5	4,4	1,0	3,4	-4,4	-8,5	grond-, water- en wegenbouw
6,9	7,4	6,3	1,5	4,7	1,3	-4,7	overige bouwnijverheid
4,6	4,3	4,8	3,3	1,5	-2,6	-7,0	Handel, horeca en reparatie
5,0	4,7	5,2	3,1	2,0	-1,3	-6,3	handel en reparatie
2,2	2,0	2,4	4,6	-2,0	-5,3	-10,2	horeca
4,3	4,4	4,1	1,3	2,7	2,1	2,9	Vervoer, opslag en communicatie
5,4	5,4	5,4	2,2	3,1	2,2	3,0	vervoer en dienstverlening t.b.v. vervoer
2,1	2,3	1,8	-1,8	3,7	-3,5	-8,0	post en telecommunicatie
4,8	5,4	4,5	5,1	-0,6	1,4	-6,3	Financiële en zakelijke dienstverlening
5,5	6,8	4,4	0,9	3,4	0,7	-8,4	financiële instellingen
2,3	4,6	1,1	1,9	-0,7	-1,7	-7,7	verhuur van en handel in onroerend goed
13,3	11,6	13,7	10,5	2,8	11,9	3,1	uitzendbureaus
4,6	4,4	4,7	4,7	0,0	-2,0	-6,5	overige zakelijke dienstverlening
1,0	1,0	1,0	0,5	0,6	-4,0	-14,9	Overheid
3,0	2,9	3,1	2,1	1,0	0,4	-10,0	Zorg en overige dienstverlening
					-3,3	-7,1	Huishoudens
3,7	3,9	3,5	2,3	1,2	-0,5	-1,6	Totaal
3,4	3,6	2,9	0,4	2,6	0,1	-2,5	goederenproducenten
4,7	4,8	4,5	3,9	0,6	1,4	2,0	commerciële dienstenproducenten
2,1	2,0	2,1	1,5	0,6	-0,9	-1,3	niet-commerciële dienstenproducenten

3.1 Goederenproducenten

Voor de goederenproducenten was 2007 een bijzonder goed jaar. De toegevoegde waarde lag 2,9 procent hoger dan een jaar eerder; de groei was hiermee bijna twee keer zo hoog als in 2006. De bijdrage van de goederenproducenten aan de groei van de Nederlandse economie was de voorgaande jaren bescheiden, maar in 2007 werd met 0,8 procentpunt een significante bijdrage geleverd. De bouwnijverheid groeide het hele jaar door sterk. Ook de industrie draaide goed, al nam het groeitempo van deze bedrijfstak gedurende het jaar wel af.

3.4 Goederenproducenten

Aandeel in bbp	1996/2000	2001/2005	2006*	2007*	2007*
26,4%	<i>mutaties in %</i>				<i>mld euro</i>
Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	3,9	3,1	6,2	4,5	132,9
Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	2,3	0,5	1,6	2,9	
Exploitatie-overschot (bruto); waarde	4,1	4,4	10,5	5,5	71,5
Uitvoer quote					<i>mln arbeidsjaren</i>
39,4%					
Arbeidsvolume van werkzame personen	0,7	-1,9	0,1	0,4	1,6

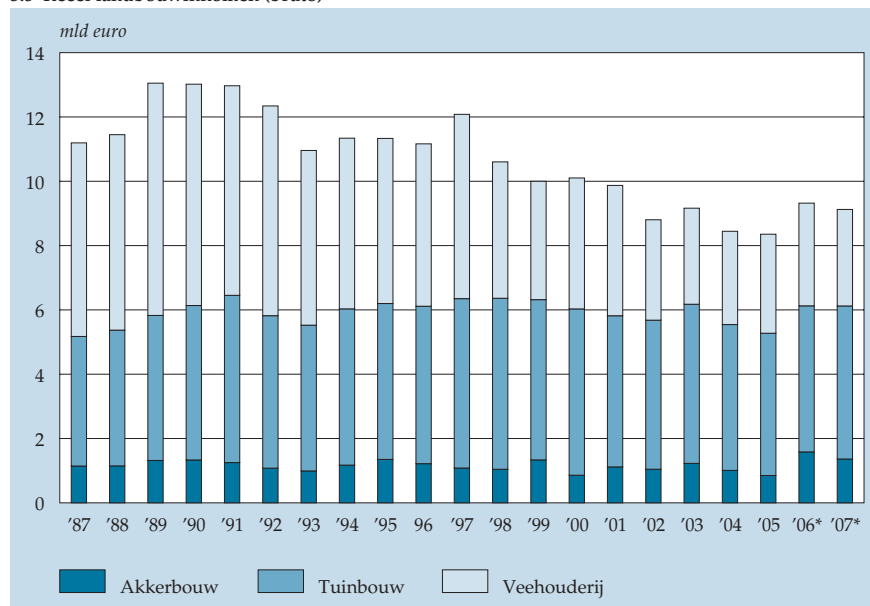
Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2007.

Inkomen in de landbouw lager ondanks stijging van de productie

Voor de landbouw, bosbouw en visserij was 2007 een bijzonder jaar. De productie lag een stuk hoger, maar de inkomsten waren lager dan een jaar eerder. Door het droge voorjaar en de natte zomer waren de meeste oogsten in de akkerbouw bovengemiddeld waren. Vooral de oogst van consumptieaardappelen en uien was aanzienlijk hoger dan in 2006. De opbrengsten van de graanvelden vielen echter tegen. Dit werd veroorzaakt door het droge weer tijdens de start van het teeltjaar. Verder lag de productie van groenten en fruit in de tuinbouw hoger dan in 2006, maar namen de opbrengsten van bloemen en planten af. Vooral de export van snijbloemen naar Amerika stond sterk onder druk door de dure euro. Daar stond tegenover dat de uitvoer naar het belangrijkste afzetland Duitsland redelijk stabiel was. De veehouderij produceerde meer melk door de verruiming van het melkquotum met 0,5 procent. Vooral de aanvoer van pluimvee en varkens bij de slachterijen nam toe. Daarnaast konden pluimveehouders profiteren van een grotere vraag naar consumptie- en broedeieren. Dit betekent dat het productievolume in de gehele landbouw met ruim 1 procent toenam.

De landbouwprijzen stegen gemiddeld met 2 procent, maar de prijsontwikkeling van de afzonderlijke producten varieerde sterk. Door het grote aanbod lagen de prijzen van aardappelen en uien in 2007 lager dan een jaar eerder, terwijl de graanprijzen ongekend sterk stegen. Dit kwam door de toenemende vraag naar granen op de wereldmarkt in combinatie met tegenvallende graanoogsten wereldwijd. Daarnaast werd de graanprijs extra opgedreven door een grotere vraag naar bio-brandstoffen. Hierdoor werden ook diervoeders zoals snijmaïs fors duurder. De afzetprijzen van groente en fruit daalden, maar bloemen en planten werden duurder. Verder nam de melkprijs flink toe door de toenemende vraag naar zuivelproducten in het Verre Oosten en door een krappere aanbod op de wereldmarkt. Deze krapte werd veroorzaakt door een slechte melkproductie wereldwijd, door de droge weersomstandigheden in belangrijke melkproducerende landen zoals Australië en het nog altijd beperkte aanbod van de Europese Unie door de melkquotering. Pluimveehouders zagen kans om de hoge prijzen van diervoeders door te berekenen aan de klant, wat resulteerde in hogere productieprijzen van pluimvee en eieren. Dit in tegenstelling tot de varkensboeren die hun productieprijzen zagen dalen.

3.5 Reëel landbouwwinkomen (bruto)¹⁾

Bron: CBS, Landbouwwrekeningen 2007.

¹⁾ Prijsniveau 2007.

Het inkomen van de landbouw (het totaal van de loonsom en het exploitatieoverschot) was in 2007 lager dan in 2006. Dit werd vooral veroorzaakt doordat de verbruiksprijzen door de hogere kosten van diervoeder veel sterker stegen dan de

productieprijzen. Vooral veehouders zagen hun inkomen daardoor fors dalen. Akkerbouwers profiteerden weliswaar van de sterk gestegen prijzen voor graan, maar zagen hun inkomen toch krimpen door een daling van de subsidieontvangsten uit de Europese Unie. Alleen tuinders hadden een redelijke inkomensgroei in 2007.

Het arbeidsvolume van de landbouw kromp met 0,8 procent. De totale inkomsten daalden met 1,8 procent, zodat het landbouwinkomen per arbeidsjaar licht afnam. Daarmee behoort Nederland tot een van de weinige EU-landen waarin het landbouwinkomen per arbeidsjaar in 2007 is gedaald.

De multifactorproductiviteit van de landbouw, bosbouw en visserij is de afgelopen 3 jaar licht gestegen. Dit wordt onder andere veroorzaakt doordat door schaalvergroting minder arbeid nodig is om dezelfde productie te behalen. Verder is in de tuinbouw zuiniger met energie omgesprongen. Er is tegenwoordig minder energie nodig om de kassen te verwarmen dan enkele jaren geleden. Stijgende energieprijzen zijn waarschijnlijk een belangrijke aanzet geweest tot deze efficiëntere inzet van energie.

Kader 3.b

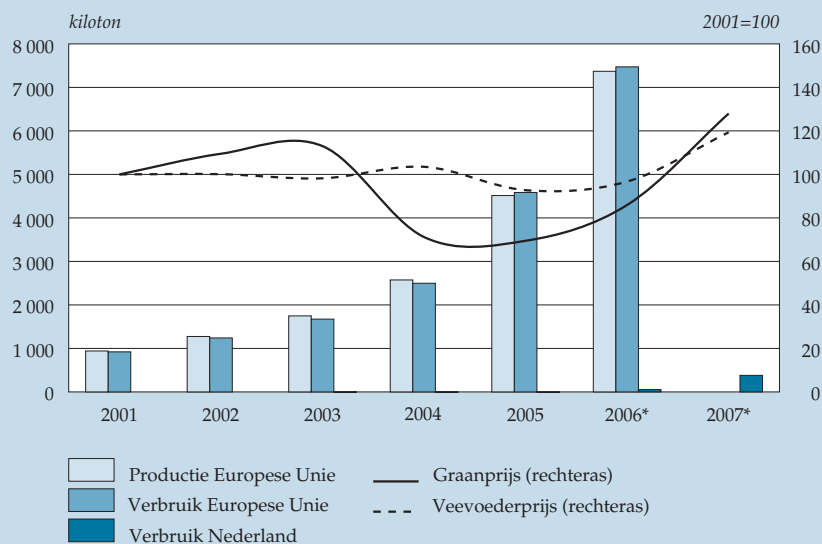
Biobrandstoffen en graan

Vanwege de zorg om de CO₂-uitstoot, de hoge olieprijs en uit strategische overwegingen stijgt de vraag naar biobrandstoffen. Hierdoor neemt de productie van biobrandstoffen sterk toe, evenals het verbruik van de grondstoffen die voor deze productie nodig zijn. Vooral granen en oliehoudende zaden zijn geschikt als grondstof voor biomassa. Door de tekorten van deze gewassen op de wereldmarkt nemen de prijzen fors toe, met als gevolg dat veevoeder, brood, oliën en vetten ook flink duurder worden. In Nederland kunnen akkerbouwers weliswaar profiteren van de gestegen productieprijzen van granen en oliehoudende zaden, maar de veel grotere veeteelt gaat gebukt onder de hogere prijzen van veevoeder. Dit betekent dat het inkomen van de totale landbouw sterk onder druk staat.

De toenemende vraag naar biobrandstoffen is niet de enige reden waarom de graanprijs stijgt. Ook de snelle ontwikkeling van een aantal opkomende economieën ligt hieraan ten grondslag. De grotere welvaart leidt tot een grotere vraag naar vlees, hetgeen de vraag naar veevoeder opstuwt. Dit verhoogt de vraag naar graan, wat leidt tot tekorten op de graanmarkt. Daarnaast zijn wereldwijd de reservevoorraden van graan geslonken en worden de prijzen door tegenvallende oogsten opgedreven. Tot slot hebben enkele belangrijke graanexporteurs

zoals de Oekraïne de uitvoer stopgezet of zijn exportbeperkende maatregelen ingesteld om de graanprijs in eigen land te beschermen.

Biobrandstoffen, graanprijzen en veevoederprijzen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

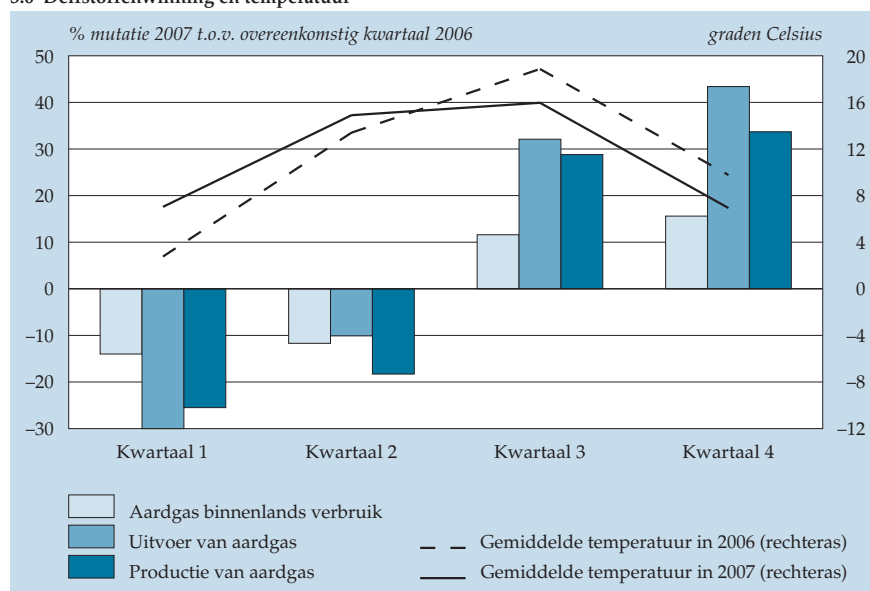
Delfstoffenwinning in evenwicht na turbulent jaar

De productie van de delfstoffenwinning, die voor bijna 90 procent uit de productie van aardgas bestaat, remde evenals in 2006 de groei van de economie. Het productievolume bleef vrijwel gelijk omdat er minder aardgas gewonnen werd. De daling van de aardgasproductie is vooral toe te schrijven aan de milde winter in Europa. Hierdoor daalde de afzet in de Europese Unie met ongeveer 8 procent. Vooral de verkopen aan de belangrijkste afzetlanden zoals Duitsland en Italië namen flink af. Desondanks is de totale export van aardgas op jaarbasis toch toegenomen, door de intensivering van de aardgashandel met het Verenigd Koninkrijk. Vanwege een nieuwe pijpleiding die eind 2006 in gebruik is genomen is de handel met het Verenigd Koninkrijk met maar liefst 700 procent toegenomen. Van het Nederlandse aardgas dat wordt uitgevoerd gaat nu 15 procent naar het Verenigd Koninkrijk.

Het verloop van de productie van aardgas over de kwartalen was zeer grillig. De eerste twee kwartalen lieten een krimp van de productie zien ten opzichte van dezelfde periode in 2006. Het relatief warme voorjaar resulteerde in een lagere vraag naar aardgas. De laatste twee kwartalen lieten het omgekeerde beeld zien, doordat het najaar veel kouder was dan een jaar eerder. Hierdoor steeg de vraag naar aardgas in de laatste twee kwartalen van het jaar en nam de productie toe.

Niet alleen de productie van aardgas is afgenomen, maar ook de prijs. Hoewel de gasprijs aan de olieprijs is gekoppeld, hadden vanwege langlopende contracten de stijgende olieprijsen in 2007 nog weinig invloed op de gasprijs. Vooral het geëxporteerde gas werd tegen een lagere prijs verkocht. In de maanden januari-maart ontstond een voor kopers gunstige situatie van vraag en aanbod, waardoor buitenlandse afnemers scherp konden inkopen. Doordat de productiewaarde daalde en de bedrijfskosten stegen, namen de verdiensten in de Nederlandse delfstoffenwinning af met bijna 3 procent.

3.6 Delfstoffenwinning en temperatuur¹⁾

Bron: KNMI; CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ 3-maandsgemiddelden.

Prima prestatie industrie

Dankzij de sterke groei in de eerste drie kwartalen leverde de industrie in 2007 net als voorgaande jaren weer een substantiële bijdrage aan de economische groei. In de jaren 2001–2003 kromp de industrie, maar in 2004 groeide zij fors. De daaropvolgende jaren liet de industrie eveneens mooie groeicijfers zien. De groei in 2007 van 3,2 procent is gestimuleerd door de sterke stijging van de investeringen en de export. Zo zorgde de grote vraag naar nieuwe machines, bedrijfsauto's en schepen voor een forse groei bij zowel de machinebouw- als de transportmiddelenindustrie. Maar ook bij alle andere branches in de industrie werd geprofiteerd van de economische hoogconjunctuur. Zo steeg het productievolume van de chemische industrie en de aardolie-industrie fors.

De afzetprijzen namen over het algemeen behoorlijk toe, vooral in de voedingsmiddelen-, de metaal- en de machine-industrie, maar de prijzen van de gebruikte grond- en hulpstoffen stegen iets sneller. Doordat er meer geproduceerd werd, werd er uiteindelijk toch veel meer geld verdiend in de industrie dan een jaar eerder. Sinds 2000 was de inkomensgroei in de industrie niet meer zo hoog.

De multifactorproductiviteit in de industrie steeg in 2007 met 0,7 procent. Deze groei is vergelijkbaar met die in 2006. Vooral arbeid en kapitaalgoederen werden in 2007 efficiënter ingezet dan in 2006. Ondanks deze efficiëntieverbeteringen is de inzet van arbeid en kapitaal in 2007 toch toegenomen. Het was voor het eerst sinds 1998 dat de werkgelegenheid in de industrie weer toenam. In 2007 was het aantal gewerkte uren in de industrie 12 procent lager dan in 1998.

De totale productiewaarde van de voedings- en genotmiddelenindustrie is sinds 25 jaar niet meer zo snel toegenomen. Dit werd voornamelijk veroorzaakt door fors hogere afzetprijzen. Vooral de prijzen van aardappel-, groente- en fruitproducten stegen aanzienlijk. Zuivelproducten werden eveneens duurder door de groeiende vraag uit Oost-Europa en Azië, en de extreme droogte in Australië. Daarnaast berekende de veevoederindustrie de bijna verdubbelde prijzen voor granen en veekoeien door aan de klant. De sterk gestegen prijzen van deze grondstoffen waren het gevolg van een groeiende vraag naar veevoerders door de wereldwijde toegenomen consumptie van vlees en de stijgende belangstelling voor biobrandstoffen. Het productievolume groeide weliswaar iets minder snel dan in 2006, maar door de hoge afzetprijzen steeg het inkomen aanzienlijk.

De chemische basisindustrie had in 2007 een goed jaar. De producten van de basischemie werden flink duurder en het gevormde inkomen steeg. Dit ging echter ten koste van de chemische eindproductenindustrie en de rubber- en kunststofindustrie, die veel gebruik maken van de producten uit de basischemie. Hun ruilvoet ging door de prijsstijgingen voor het vierde achtereenvolgende jaar achteruit, waardoor het gevormde inkomen van deze branches onder druk stond. De chemische industrie in Nederland behoort met een exportaandeel van 20 procent tot de mondiale top.

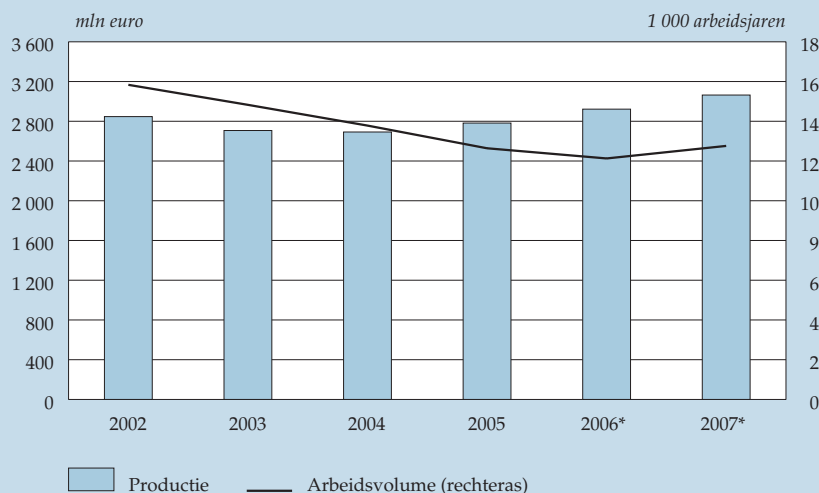
Het productievolume van de transportmiddelenindustrie bleef sterk groeien na het herstel in 2006. Deze groei was vooral te danken aan de toegenomen binnen- en buitenlandse vraag naar vrachtauto's en autobussen. Deze bood meer dan voldoende compensatie voor de terugval van de productie van personenauto's. De scheepsbouw deed het in 2007 evenals een jaar eerder erg goed (zie kader 3.c). Daarvan profiteerden ook de maritieme toeleveringsbedrijven.

Kader 3.c

Topjaar voor de scheepsbouw

In menig opzicht was 2007 het beste jaar voor de Nederlandse scheepsbouw ooit. De hoge economische groei wereldwijd en de alsmaar groeiende wereldhandel leidde tot een vervoerstoeiname over zee, waardoor er meer schepen nodig waren. In Europa sleepte de Nederlandse scheepsbouw het grootste aantal nieuwe orders binnen, zowel gemeten in aantal schepen als in tonnage. De Nederlandse werven leverden veel meer schepen op dan in 2006 en de orderportefeuille steeg aanzienlijk. Hiermee staat Nederland in Europa op de derde plaats achter Duitsland en Italië. Deze landen bouwen vooral grotere schepen, terwijl in Nederland ook veel kleine zeeschepen en grote jachten worden gebouwd. Door de overvolle orderportefeuille steeg de vraag naar personeel, met als gevolg dat het arbeidsvolume in 2007 voor het eerst sinds jaren fors groeide. De vraag naar vakbekwaam personeel was echter groter dan het aanbod, waardoor ook het aantal openstaande vacatures in de scheepsbouw opliep.

Productiewaarde en arbeidsvolume in de scheepsbouw

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

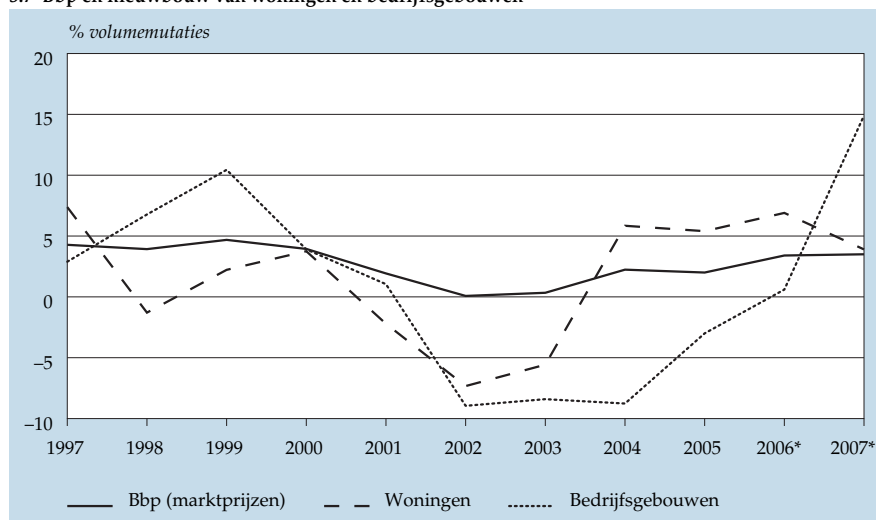
In de Nederlandse scheepsbouwindustrie is jarenlang hard gesaneerd, waardoor de sterke en innovatieve bedrijven over zijn gebleven. Deze scheepswerven zijn in staat om te concurreren op de moeilijke mondiale markt. Bij de Nederlandse werven worden nu relatief minder grote zeeschepen gebouwd dan vroeger. In dit segment is de sanering ook het hardst doorgevoerd. Het aandeel van de reparatie-activiteiten, de kleine scheepsbouw en vooral de bouw van grote jachten

is verder toegenomen. Door de technologische ontwikkelingen en een sterke afname van het arbeidsvolume is de productiviteit van scheepsbouw de laatste jaren enorm toegenomen.

Groei van de bouwnijverheid houdt aan

De bouwnijverheid heeft in 2007 de sterke groei van het voorgaande jaar overtroffen. De utiliteitsbouw deed het uitstekend, doordat de vraag naar bedrijfsgebouwen toenam vanwege de voorspoedige economische ontwikkeling. Net als in 2006 deed de productiegroei zich ook voor bij de nieuwbouw van woningen. Er werden 10 procent meer woningen opgeleverd dan een jaar eerder. Dit betekent een oplevering van ruim tachtig duizend woningen, het hoogste aantal sinds 1998. De toename is het grootst bij de meergezinswoningen, maar ook andere typen woningen werden in 2007 veel gebouwd. De groei van de woningbouw werd wel gehinderd door tekort aan personeel. Bouwbedrijven vingen de toegenomen vraag naar bedrijfsgebouwen niet alleen op door de productiecapaciteit uit te breiden, maar ook door capaciteit te verschuiven van woningen naar bedrijfsgebouwen. Door de hogere winstmarges is het voor aannemers interessanter om bedrijfspanden te bouwen dan woningen. De grond-, weg- en waterbouw nam ook toe, maar was in tegenstelling tot een jaar eerder de minst presterende branche in de bouw. Zelfs de bouwinstallatie, die de laatste jaren het minst winstgevend was, deed het beter.

3.7 Bbp en nieuwbouw van woningen en bedrijfsgebouwen

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2007.

De productieprijs in de bouw stegen ook in 2007, maar minder snel dan de verbruiksprijzen. Vooral bouwmaterialen van hout werden flink duurder. De importprijs

Evenals in voorgaande jaren bleef de groei van de niet-commerciële dienstverlening in 2007 achter bij de rest van de Nederlandse economie. Het verschil werd wel een stuk kleiner, doordat de groei verdubbelde ten opzichte van 2006. Daarmee leverden de niet-commerciële dienstverleners een bijdrage van 0,5 procentpunt aan de toename van het bbp. Zij namen bijna een kwart van de totale toegevoegde waarde voor hun rekening en ongeveer 30 procent van het totale arbeidsvolume. Na een periode van drie jaar waarin de werkgelegenheid van de overheid daalde, is in 2007 een bescheiden stijging van 0,5 procent gemeten.

Aandeel in bbp	1996/2000	2001/2005	2006*	2007*	2007*
23,4%	<i>mutaties in %</i>				<i>mld euro</i>
Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	5,2	5,9	3,0	4,0	117,7
Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	1,5	1,3	1,1	2,1	
Exploitatie-overschot (bruto); waarde	6,3	5,9	3,3	5,9	32,1
Uitvoer quote					<i>mln arbeidsjaren</i>
2,2%					
Arbeidsvolume van werkzame personen	2,0	-1,8	1,1	1,5	2,0

Herstel detailhandel zet door

In 2007 zijn de productie en de toegevoegde waarde van de horeca, net als in 2006, opnieuw flink gestegen. Ondanks prijsstijgingen lieten de horecadiensten een duidelijke volumegroei zien. De gemiddelde prijs van het verbruik steeg minder snel dan de gemiddelde afzetprijs, zodat de toegevoegde waarde meer steeg dan de productiewaarde. De grootste bijdrage aan de groei in de horeca werd geleverd door de hotels; zij deden vooral goede zaken in het zakelijke segment. De bezet-

tingsgraad is sterk toegenomen. Ook cafetaria's en restaurants behaalden een meer dan gemiddelde groei. De omzetgroei van café's bleef daarentegen achter. Deze hadden zelfs te maken met een krimpende afzet.

Zeer goed jaar voor de transportbedrijven

2007 was een zeer goed jaar voor de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie. Veel transportbedrijven profiteerden van het toegenomen internationale vervoersvolume in de afgelopen jaren, in combinatie met hogere tarieven. Het volume van zowel productie als toegevoegde waarde van transportbedrijven steeg met 5,4 procent. De gemiddelde prijs van de verbruikte grond- en hulpstoffen steeg iets sneller dan de gemiddelde productieprij, waardoor de ontwikkeling van de toegevoegde waarde iets achterbleef bij die van de productiewaarde. Brandstof werd in 2007 weer duurder, maar de stijging was veel minder fors dan in 2006.

Het productievolume van de luchtvaart steeg in 2007 met 6 procent, vooral dankzij een toename van het aantal passagiers op intercontinentale vluchten. Ook het vrachtverkeer in de luchtvaart groeide in 2007. Op ieder continent nam het passagiersvolume toe, met uitzondering van het Midden Oosten. Evenals in voorgaande jaren werden veruit de meeste passagiers vervoerd binnen Europa. De ontwikkeling van de brandstofprijzen vormde een steeds groter knelpunt bij het realiseren van lage kosten per stoel. De verzwakking van de dollar gaf daarvoor in 2007 slechts een gedeeltelijke compensatie. De hoge kerosineprijzen konden ook in 2007 slechts gedeeltelijk worden doorberekend via brandstoftoeslagen. Ook de prijs van vliegtickets nam iets af. Dit had tot gevolg dat de toegevoegde waarde afnam met ruim 4 procent.

De reisbranche is in 2007 met ruim 6 procent gegroeid. De traditionele touroperator verloor steeds meer terrein aan zowel internetreiswinkels als aan nichespelers, zoals organisatoren van luxereizen of actieve reizen. Daarnaast kregen reisbureaus steeds meer concurrentie van luchtvaartmaatschappijen. De reisbureaus krijgen minder provisie nu luchtvaartmaatschappijen hun stoelen zelf via internet verkopen.

De zeevaart profiteerde in 2007 van de hoogconjunctuur in de wereldeconomie. De groei van het productievolume was met ruim 13 procent fors. De productieprij van de zeevaart ging echter ruim 6 procent omlaag: concurrentie in de containervaart zette de productieprij onder druk. Er was een toenemend gebrek aan brandstof voor zeeschepen. De prijs van stookolie steeg verder, maar niet zo extreem als in 2006. Evenals in de luchtvaart werd er door rederijen soms een brandstoftoeslag in rekening gebracht, maar de stijging van brandstofkosten werd hiermee niet geheel gecompenseerd.

Het wegvervoer is in 2007 met 3,8 procent gegroeid. Dankzij een 2 procent hogere productieprijs, die de gestegen kosten als gevolg van de hoge brandstofprijzen compenseerde, nam de toegevoegde waarde met ruim 7 procent toe. Bedrijven hebben echter nog steeds te maken met concurrentie van buitenlandse bedrijven, die voor lagere tarieven kunnen rijden door lagere loonkosten.

Het productievolume van de postbedrijven nam in 2007 met 1 procent af, mede als gevolg van de toename van het mailverkeer ten koste van de traditionele brief. De postbedrijven opereren op een krimpende markt. De prijs van de postdiensten steeg met 2,5 procent, hetgeen deels werd veroorzaakt door duurdere postzegels. De koeriersdiensten profiteerden wel van de bedrijvigheid in 2007. Hun productievolume nam toe met ruim 5 procent.

Ondanks een krimpende markt voor traditionele vaste verbindingen groeide het productievolume van de telecommunicatiebedrijven in 2007 met bijna 3 procent. In het bijzonder breedbandinternet, VoIP en digitale televisie deden het weer goed. Ook de vraag naar mobiele datadiensten nam toe. Vooral het aanbieden van vaste tarieven voor onbeperkt dataverkeer werkte dit in de hand. Door de grote concurrentie daalde de productieprijs van telecomdiensten met bijna 2 procent. De door de overheid opgelegde tariefsverlagingen voor mobiele diensten speelden hierbij een belangrijke rol.

De groei van de multifactorproductiviteit in de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie is de laatste jaren teruggelopen. Dit wordt gedeeltelijk veroorzaakt door conjuncturele effecten. Aan het begin van een economische opleving is de productiviteitsgroei meestal hoger dan gemiddeld. Dit komt omdat bedrijven meestal niet meteen nieuw personeel en kapitaal aantrekken, maar in eerste instantie proberen de productiegroei op te vangen met de bestaande productiemiddelen. Een ander deel van de daling van de productiviteitsgroei komt door de dalende productiviteitsgroei in de communicatie. Communicatie is jarenlang de drijvende kracht geweest achter de productiviteitsgroei in vervoer, opslag en communicatie. Door het verhogen van het aantal internetaansluitingen en het verhogen van de snelheid van de internetverbindingen werden enorme productiviteitsstijgingen behaald. Door een groeiende verzadiging van de markt van internetaansluitingen is de productiviteitsgroei in de communicatie echter sterk afgenomen.

Toegevoegde waarde bankwezen daalt sterk

In 2007 daalde de nominale toegevoegde waarde van het Nederlandse bankwezen met 14 procent. Dit kwam vooral door de afname van de productie van indirect gemeten bankdiensten met 2,8 miljard euro tot 16,6 miljard. De waarde van deze diensten hangt sterk af van de omvang van de kredietverlening en van de tarieven die banken hiervoor impliciet in rekening brengen.

Alhoewel het kredietvolume van kredietinstellingen met een groei van 71,8 miljard euro in 2007 ongeveer evenveel toenam als in het voorafgaande jaar, hielden de banken hier toch minder aan over. Dit kwam doordat de tarieven van de bancaire diensten onder invloed van de liquiditeitscrisis sterk daalden. De prijsdruk ontstond doordat banken de gestegen rentekosten op de interbancaire markt onvoldoende aan hun klanten konden doorrekenen. De rentekosten stegen wegens een gebrek aan onderling vertrouwen waardoor – onder andere – de risicopremies toenamen. Voor banken werd de financiering van hun activiteiten hierdoor relatief duurder. Het belang van kredietverlening aan de binnenlandse private sector nam overigens sterk af, ten gunste van het buitenland.

Bij de directe opbrengsten namen de inkomsten uit provisies opnieuw toe. Vooral de provisies uit bemiddeling in financiering en met betrekking tot het effectenverkeer stegen snel. De groei van het laatste komt voort uit het uitzonderlijk hoge handelsvolume van effectentransacties in het tweede halfjaar. In totaal stegen de provisiebaten dit jaar met ruim 7 procent naar een totaal van 7,1 miljard euro. Hiermee lijken provisies een steeds belangrijkere bron van inkomsten te gaan vormen.

De productiekosten zijn in 2007 met ruim 2 procent bescheiden gestegen. Banken zijn vooral meer gebruik gaan maken van uitzendkrachten en financiële intermediairs. Door de vertrekpremies bij het verkochte ABN AMRO en de sectorbrede uitkering van bonussen stegen de lonen dit jaar met 11 procent. Gecorrigeerd voor dit soort incidentele effecten namen de lonen echter maar met 2 procent toe.

Op jaarbasis steeg het totale productievolume van verzekeraars en pensioenfondsen zeer licht, met 0,4 procent ten opzichte van 2006. Door de lagere productieprijs en de gestegen kosten, maar vooral doordat meer uitzendkrachten en ICT-diensten werden ingehuurd, daalde de toegevoegde waarde echter met ruim 10 procent. De beleggingsactiviteiten van pensioenfondsen en verzekeraars verliepen in de eerste helft van 2007 nog gunstig. De kentering kwam in de tweede helft van 2007 met het uitbreken van de kredietcrisis op de financiële markten.

De ontwikkelingen bij de verzekeraars liepen nogal uiteen. De schademarkt werd geconfronteerd met een daling van het productievolume van 7,9 procent door een toename van de uitkeringen. Dit kwam vooral door grotere branden en stormen, zoals de storm Kyrill in januari, die grote delen van Europa trof. De resultaten van de Nederlandse schademarkt hadden ook te lijden van een prijsdruk op de premies als gevolg van de toenemende concurrentie. Een dalende afzet van individuele levensverzekeringen, mogelijk onder invloed van de 'woekerpolisaffaire', werd nagenoeg gecompenseerd door een forse groei van collectieve levensverzekeringen. Het totale productievolume van levensverzekeraars bleef vrijwel gelijk.

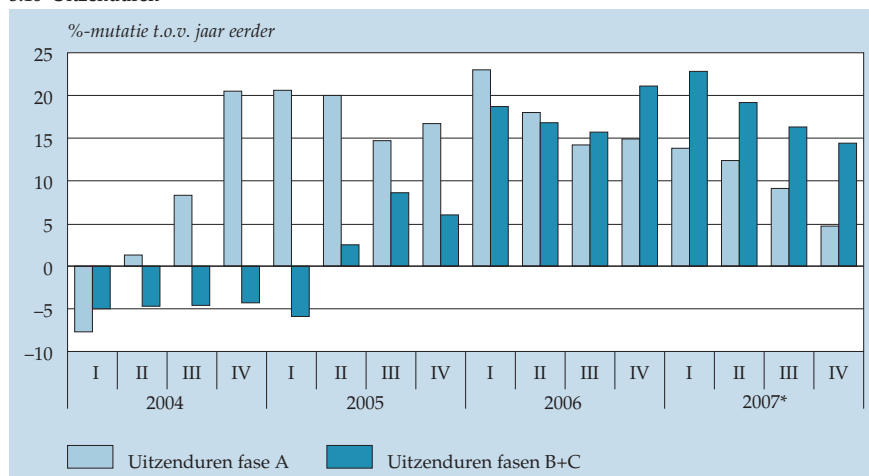
Groei uitzendbranche blijft hoog

Mede door de aanhoudende economische groei hebben de uitzend- en uitleenbedrijven in 2007 fors meer geproduceerd dan een jaar eerder. De volumegroei was met bijna 14 procent wel iets lager dan in 2006; toen lag de groei nog op circa 16 procent. Ook de toename van het totale aantal uitzenduren was in 2007 kleiner. De groei van de detacheringsuren was echter even hoog als in het jaar ervoor.

De productiewaarde van de uitzendbranche was in 2007 bijna 18 procent hoger dan een jaar eerder. In 2006 was de toename vergelijkbaar. Toen in 2004 de economie zich herstelde na enkele economisch mindere jaren, was het vooral de uitzendbranche die profiteerde van de groeiende werkgelegenheid. De productiegroei, die in de tweede helft van 2004 inzette, bereikte in het eerste kwartaal van 2007 het hoogste niveau sinds negen jaar. Hoewel het groeitempo sindsdien geleidelijk afnam, was er over heel 2007 nog steeds sprake van een stevige stijging. In 2007 was de productiewaarde 60 procent hoger dan in 2003. De uitzendbranche leverde in 2007 voor het derde achtereenvolgende jaar de belangrijkste bijdrage aan de groei in de zakelijke dienstverlening.

Het totale aantal uitzend- en detacheringsuren groeide in 2007 met 12,5 procent. In 2006 was dit nog ruim 17 procent. De afname van de groei is geheel toe te schrijven aan de uitzenduren (fase A). De groei hiervan liep terug van bijna 14 procent in het begin van 2007 naar circa 5 procent aan het einde van het jaar. De groei van het aantal detacheringsuren (fase B en C) was in 2007 net zo hoog als in 2006. Al sinds het derde kwartaal van 2006 groeide het aantal detacheringsuren sneller dan het aantal uitzenduren. Dit is gebruikelijk na een langere periode van economische groei.

3.10 Uitzenduren

Bron: CBS, Kwartaalstatistiek uitzend- en uitleenbedrijven.

Door de toenemende krapte op de arbeidsmarkt zijn bedrijven eerder bereid om personeel aan zich te binden door uitzendcontracten om te zetten in vaste contracten. Het tempo waarmee het aantal uitzenduren groeit, nam al sinds het tweede kwartaal van 2006 af, terwijl de groei van het aantal detacheringen nog tot en met het begin van 2007 toenam. Sindsdien vlakke ook de groei van het aantal detacheringen geleidelijk af.

Hoogste groei sinds 1999 bij IT-dienstverleners

Het productievolume van de computerservice- en informatietechnologiebureaus nam in 2007 met bijna 9 procent toe. Het was een uitstekend jaar voor de IT-branche: sinds 1999 hadden de IT-dienstverleners niet meer zulke hoge groeicijfers laten zien. Door de oplopende spanning op de arbeidsmarkt is het voor de IT-bedrijven echter steeds moeilijker om aan geschikt hoger opgeleid personeel te komen. Het aantal vacatures in de zakelijke dienstverlening was aan het einde van 2007 opgelopen tot 48 duizend. Dat zijn er 5 duizend meer dan aan het einde van 2006. Bij computerservicebureaus stonden 71 vacatures op de duizend banen open. Net als uitzendbedrijven, klagen IT-bedrijven dan ook stevig over het personeelsgebrek. Ruim 60 procent van de ondernemers in de IT zei in 2007 last te hebben van een tekort aan personeel. In 2006 speelde dit probleem nog maar bij één op de drie bedrijven. Mede als gevolg van het personeelstekort stegen de tarieven in de IT-branche in 2007 verder.

Groei overige zakelijke dienstverlening blijft relatief hoog.

Dankzij de aanhoudende hoogconjunctuur kon de overige zakelijke dienstverlening de relatief hoge groei van 2006 in 2007 voortzetten. Het productievolume steeg gemiddeld met 4,6 procent. De productieprijzen waren ongeveer 3 procent hoger dan in 2006.

De ingenieurbureaus hadden in 2007 de wind mee. Door de alsmaar toenemende olieprijs werd er veel onderzoek gedaan naar nieuwe aardolievelden, waarvan een deel van de ingenieurbureaus profiteerde. Er is in de branche sprake van verdergaande specialisatie. Het 'doorsnee' ingenieurswerk, met lagere marges, wordt in toenemende mate overgenomen door daarin gespecialiseerde uitzend- en detacheringbureaus. De ingenieurbureaus zelf richten zich meer op nieuwe kennisgebieden met hogere marges. De architectenbureaus merkten dat de hausse in de bouw haar top naderde. Het aantal verleende bouwvergunningen steeg met 3,8 procent, nog maar de helft zo snel als in 2006. De daarmee samenhangende bouwsommen waren 2,5 procent hoger dan in 2006, toen er nog sprake was van een stijging met 16 procent. De bouwsommen voor woningbouw daalden 3 procent in 2007, maar die van de bedrijfsgebouwen namen met een stijging van 10 procent nog wel flink toe.

Het productievolume van de juridische en economische dienstverleners, zoals accountants, advocaten en economische adviesbureaus, groeide in 2007 met 5 procent. De nominale toegevoegde waarde groeide zelfs met 10 procent. De accountants en de economische adviesbureaus hebben in 2007 veel geïnvesteerd in productontwikkeling en opleidingen. De salarissen en de kosten voor om- en bijscholing zijn onder meer door de krappe arbeidsmarkt flink gestegen. Het inschrijven op aanbestedingen ('beauty contests') is ook tot deze branche doorgedrongen. Dit vereist investeringen in presentaties voor nieuwe orders zonder garantie op resultaat. De advocatuur profiteerde van de toenemende claimcultuur in ons land. Steeds vaker verenigen consumenten zich in belangengroeperingen die procederen als de geleverde goederen of diensten ondeugdelijk worden gevonden. Deze toenemende jurisdering van de samenleving, in navolging van de Verenigde Staten, leverde advocaten meer werk op.

De reclamebranche profiteerde nog steeds niet van de economische groei. Er was in 2007 sprake van krimp van het productievolume en een nauwelijks stijgende productieprijz. Door sterke onderlinge concurrentie om nieuwe contracten stonden de marges onder druk. Door een tekort aan goed personeel kochten bedrijven dure talenten bij de concurrent weg. De loonkosten liepen hierdoor op en het exploitatieoverschot nam af.

De afgelopen jaren stonden de prijzen van de schoonmaak- en beveiligingsdienstverlening onder druk door de grote concurrentie. Opdrachtgevers zijn steeds vaker op zoek naar aanbieders die tegen zo gunstig mogelijke prijzen een totaalpakket kunnen leveren. Dit pakket kan naar believen bestaan uit een mix van activiteiten zoals beveiliging, schoonmaak, postverwerking, catering, reproductie, groenvoorziening, wasserij, intern transport en gebouwenbeheer. Door meerdere activiteiten aan één partij uit te besteden is het geheel makkelijker aan te sturen en kunnen aantrekkelijke kwantumkortingen worden bedongen. Hierdoor werden de marges bij de aanbieders gedrukt. Door de hogere economische groei nam deze margedruk in 2006 echter al af en in 2007 gingen de productieprijzen omhoog, vooral die van gespecialiseerd industrieel reinigingswerk.

Groei in de zorg neemt weer toe

In 2007 groeide het volume van de gezondheids- en welzijnszorg met 3,4 procent. De groei versnelde na drie jaar stabiele groei van ruim 2 procent. Trekkers van de groei waren de overige medische zorg (4,1 procent) en de overige welzijnsinstellingen (6,6 procent). De verpleeg- en verzorgingshuizen en de gehandicaptenzorg lieten een bescheiden volumegroei zien (1,5 procent). De groei van de ziekenhuizen (2,7 procent) is gelijk aan die in 2006. Bij de overige medische zorg is de groei voornamelijk toe te schrijven aan de bovengemiddelde volumegroei van huisartsen, tandartsen en fysiotherapeuten. De groei bij de huisartsen in 2007 was onder meer een gevolg van het beleid van zorgverzekeraars om huisartsen meer zelf te laten

doen en minder snel te laten doorverwijzen naar specialistische hulp in een ziekenhuis. De toename bij fysiotherapeuten en tandartsen kan toegeschreven worden aan een forse toename van zorg verleend op basis van aanvullende verzekeringen. Hierop zijn zorgverzekeraars meer met elkaar gaan concurreren waardoor mensen goedkoper zorg konden krijgen via aanvullende verzekeringen. De vanaf 2007 vrij toegankelijke fysiotherapie, zonder verwijfsbrief van de huisarts, heeft ook bijgedragen aan de groei van deze zorgdienst.

Bij de overige welzijnsinstellingen is vooral de kinderopvang verantwoordelijk voor de forse groei. Deze liet in 2007 een volumegroei zien van maar liefst 18 procent. Kinderopvang is in 2007 voor ouders goedkoper geworden, waardoor het gebruik van dagopvang en buitenschoolse opvang sterk is toegenomen. Vooral de kinderopvangdiensten via gastouderbureaus zijn fors gestegen.

Na geringe dalingen in 2004, 2005 en 2006 is het productievolume van de overheid in 2007 met 1 procent toegenomen. Deze groei was verdeeld over vrijwel alle onderdelen van de overheid. Alleen bij defensie en de sociale verzekeringsinstellingen was er sprake van een daling. Een meer dan gemiddelde stijging deed zich voor bij het Rijk, het overig algemeen bestuur (merendeels de provincies en waterschappen) en het tertiair onderwijs. Na drie achtereenvolgende jaren met een daling steeg het arbeidsvolume van de overheid in 2007 met 0,5 procent. Deze stijging werd volledig gerealiseerd door het onderwijs. Bij defensie en het algemeen bestuur nam het arbeidsvolume (verder) af.

Kader 3.d

De ontwikkeling van de multifactorproductiviteit

De productiviteit van een productieproces is de hoeveelheid output die geproduceerd wordt per hoeveelheid inputs. De meest bekende productiviteitsmaatstaf is de arbeidsproductiviteit. Deze wordt doorgaans bepaald door de toegevoegde waarde (de output) te delen door het aantal gewerkte uren (de input). Arbeid is echter maar één van de inputs in het productieproces. Arbeidsproductiviteit geeft daarom slechts een gedeeltelijk beeld van het productieproces. Als een bedrijf werknemers (arbeid) vervangt door machines (kapitaal), stijgt bij gelijkblijvende output de arbeidsproductiviteit. Dezelfde hoeveelheid producten wordt immers geproduceerd door minder mensen. Tegelijkertijd heeft het bedrijf echter wel stijgende kapitaalkosten. De stijging van de totale productiviteit van het bedrijf zal in dit geval dan ook lager zijn dan de stijging van de arbeidsproductiviteit: als het bedrijf meer extra kosten heeft aan haar machines dan wordt bespaard op arbeid, zal er zelfs sprake zijn van een daling van de totale productiviteit van het bedrijf.

Voor een volledig beeld van de productiviteitsontwikkeling van een bedrijf of bedrijfstak moet daarom rekening worden gehouden met alle inputs in het productieproces. Een maatstaf voor productiviteit die met alle bekende inputs rekening houdt wordt multifactorproductiviteit (MFP) genoemd. De multifactorproductiviteitsontwikkeling wordt bepaald door de verandering van de productie te verminderen met de verandering van de gezamenlijke inputs. De inputs zijn arbeid, de kapitaalgoederenvoorraad en het verbruik. De cijfers voor productie en verbruik worden hierbij geconsolideerd. Dat wil zeggen dat zij worden gecorrigeerd voor onderlinge leveringen binnen een bedrijfstak, zodat de bedrijfstak wordt beschreven alsof het een enkel bedrijf is.

Multifactorproductiviteitsontwikkeling naar bedrijfstak

	1996/ 2000	2001/ 2005	2005	2006*	2007*
	%				
Landbouw, bosbouw en visserij	-0,2	0,9	-0,2	1,0	0,1
Delfstoffenwinning	-0,1	-0,9	-6,8	-0,9	-0,7
Industrie	0,8	0,8	1,2	0,8	0,7
Energie- en waterleidingbedrijven	-0,1	2,0	3,6	0,8	0,6
Bouwnijverheid	-0,4	-0,3	1,0	0,2	1,7
Handel, horeca en reparatie	2,0	1,0	2,6	2,9	0,9
Vervoer, opslag en communicatie	2,0	1,8	2,3	1,6	1,1
Financiële en zakelijke dienstverlening ¹⁾	-0,4	0,9	1,1	1,1	1,0
Overheid					
Zorg en overige dienstverlening ²⁾	-0,3	-0,3	-0,3	-0,3	0,2
Totaal ³⁾	0,9	0,9	1,6	1,5	1,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Exclusief verhuur van en handel in onroerend goed en verhuur van roerende goederen.

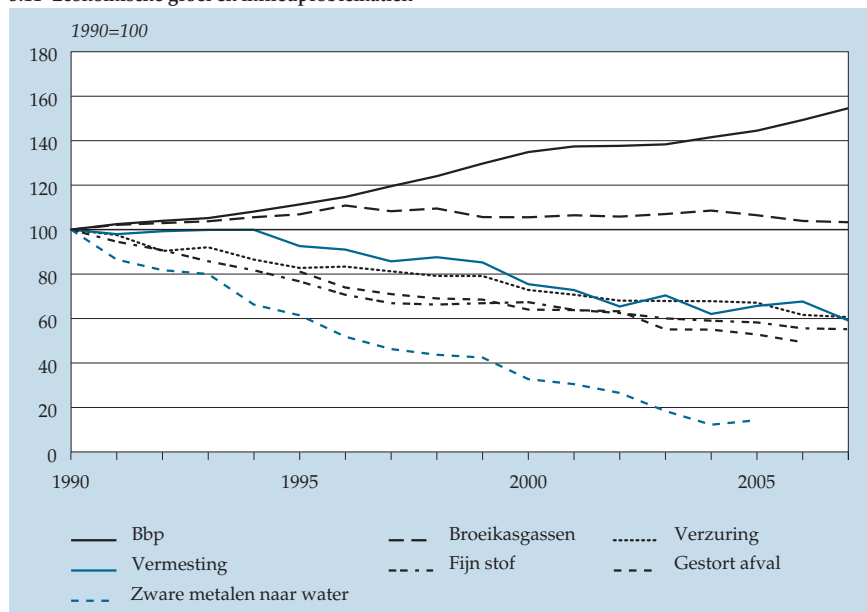
²⁾ Exclusief particuliere huishoudens met personeel.

³⁾ Betreft de totale economie exclusief overheid, verhuur van en handel in onroerend goed, verhuur van roerende goederen en particuliere huishoudens met personeel.

3.3 Milieu

Ondanks de forse groei van de economie is de uitstoot van broeikasgassen in 2007 nagenoeg onveranderd gebleven. Terwijl de economie met 3,5 procent groeide, daalde de emissie van broeikasgassen met 0,5 procent. De uitstoot van de broeikasgassen lachgas (N₂O) en methaan (CH₄) nam af, met respectievelijk 8,4 en 3,4 procent. De emissie van koolstofdioxide (CO₂) nam echter met 0,3 procent licht toe.

3.11 Economische groei en milieuproblematiek

Bron: CBS, Milieurekeningen 2007.

De toestand van het milieu wordt sterk beïnvloed door de economische ontwikkelingen. De milieurekeningen, een module van de nationale rekeningen, kwantificeren de relatie tussen economie en milieu en geven emissies van verschillende verontreinigende stoffen per bedrijfstak (of de sector huishoudens) weer. Alle vervuilende stoffen worden verdeeld naar milieuthema's zoals broeikaseffect, ozonlaagaantasting, verzuuring, vermesting, afval en waterverontreiniging. Deze milieuthema's sluiten aan bij het nationale milieubeleid en zijn vergelijkbaar met de macro-economische indicatoren uit de nationale rekeningen. Bij de toewijzing van de emissies volgens de milieurekeningen wordt aangesloten op de definities van de nationale rekeningen, waardoor de gepresenteerde emissiegegevens enigszins afwijken van de cijfers in de Milieubalans (zie kader 3.e).

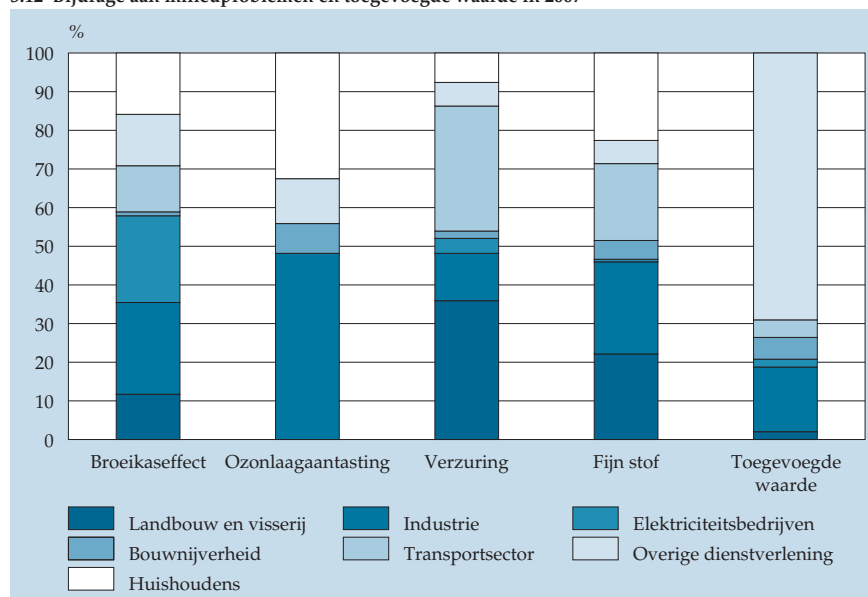
Uitstoot broeikasgassen vrijwel onveranderd

Voor de uitstoot van broeikasgassen is vooral de ontwikkeling in de energie-intensieve sectoren van belang. In Nederland zijn dit voornamelijk de zware industrie, de energieproducenten en de transportsector. In 2007 werd meer elektriciteit geproduceerd in Nederland, waardoor de emissie van CO₂ door de energiebedrijven toenam met 4,8 procent. De hogere elektriciteitsproductie werd veroorzaakt door een grotere binnenlandse vraag en een lagere import van elektriciteit. In de transportsector steeg de uitstoot van CO₂ ook, met name bij de luchtvaart en de zeevaart. De CO₂-emissies in de landbouwsector namen met bijna 9 procent af. De

tuinbouw produceerde minder CO₂-emissies door de inzet van warmte-kracht-koppeling en energiezuinige kassen. Bij huishoudens, verantwoordelijk voor 19 procent van de CO₂-emissies, daalde de uitstoot met 3,3 procent. In 2007 was het aardgasverbruik voor ruimteverwarming daarbij 8 procent lager door het warme eerste halfjaar. De CO₂-emissies door personenauto's stegen echter met 0,5 procent, doordat het autoverbruik door consumenten elk jaar toeneemt. De uitstoot van lachgas daalde door lagere procesemissies in de chemische basisproductenindustrie. De methaanemissies gingen omlaag doordat steeds minder methaan weglekt uit de afvalstorthopen. De afvalstorthopen, die voornamelijk in de jaren zestig en zeventig zijn ontstaan, 'verouderen' waardoor minder methaan in de grond wordt gevormd.

Sinds 1990 zijn de broeikasgasemissies volgens de definities van milieurekeningen gestegen met 3,3 procent. De stijging van de CO₂-emissies in de afgelopen 17 jaar is vooral te wijten aan een sterke groei van de uitstoot door de transportsector (64 procent) en de elektriciteitscentrales (34 procent). De CO₂-emissies vanuit de industrie en de landbouw zijn juist met 10 respectievelijk 19 procent gedaald. Volgens de IPCC-definities is de uitstoot van broeikasgassen vanaf 1990 met 3,0 procent afgenomen. Nederland moet in 2010 volgens de Kyoto-afspraken een emissiereductie realiseren van 6 procent ten opzichte van het niveau van 1990. Om de gehele Kyoto doelstelling te halen zal Nederland gebruik maken van de zogenaamde 'flexibele Kyoto-mechanismen' door emissiereducties in het buitenland te realiseren.

3.12 Bijdrage aan milieuproblemen en toegevoegde waarde in 2007*

Bron: CBS, Milieurekeningen 2007.

Verzuring milieu neemt verder af

De uitstoot en depositie van stikstofoxiden (NO_x), zwaveldioxide (SO_2) en ammoniak (NH_3) veroorzaken verzuring van het milieu. Verzuring leidt tot schade aan natuurgebieden, zoals bossen en heide. Omdat verzuring ook het grond- en oppervlaktewater aantast, vormt het een bedreiging voor de drinkwatervoorziening en dus voor de volksgezondheid. De milieudruk van verzurende stoffen is de afgelopen jaren geleidelijk afgenomen tot 61 procent van het niveau van 1990. Ook in 2007 is deze uitstoot weer verder gedaald, met 1,6 procent. Dankzij schonere motoren zijn de NO_x -emissies van personenauto's en vrachtauto's een stuk lager; dit reduceert voornamelijk de uitstoot van het vervoer over de weg en van de huishoudens. Daarnaast hebben de industrie en elektriciteitsbedrijven minder verzurende stoffen uitgestoten.

Gebruik vaatwassers leidt tot extra nutriëntenemissies naar water

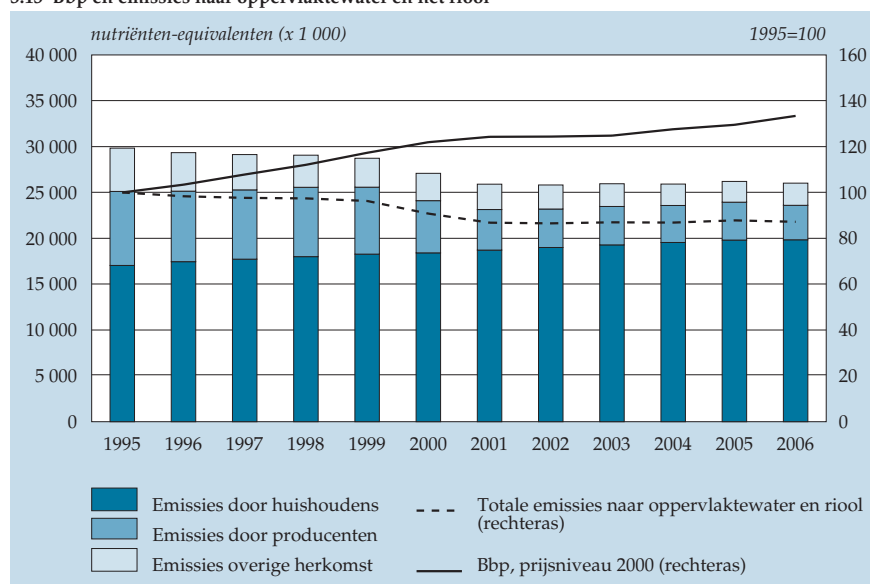
De lozing van de nutriënten fosfor en stikstof op het oppervlaktewater zijn de belangrijkste veroorzakers van vermesting van ecosystemen (eutrofiëring). De emissie van nutriënten naar oppervlaktewater en het riool door producenten is in de periode 1995–2006 met 53 procent afgenomen, terwijl de economie met 33 procent is gegroeid. De daling in emissies door producenten is vooral het resultaat van flinke emissiedalingen in de voedings- en genotmiddelenindustrie en de chemische basisproductenindustrie. De daling in emissies in de voedingsmiddelenindustrie is het resultaat van end-of-pipe-maatregelen zoals het intensiever zuiveren van afvalwater. Eind jaren negentig resulteerde de sanering van de kunstmestindustrie in een flinke daling van stikstof- en fosforemissies in de chemische basisindustrie.

Huishoudens emitteerden in 2006 ongeveer vijf keer zoveel fosfor en stikstof naar water als producenten (gemeten in nutriëntenequivalenten¹⁾). Veel van deze emissies komen via het huishoudelijke afvalwater in het riool terecht en worden voor een groot gedeelte uit het afvalwater verwijderd door de rioolwaterzuiveringsinstallaties. Anders dan bij de producenten is de emissie door huishoudens over de periode 1995–2006 toegenomen met 16 procent. Deze stijging verloopt geleidelijk in de tijd. De omvang van emissies via huishoudelijk afvalwater is sterk gecorreleerd aan het totaal aantal inwoners. De fosforemissies van huishoudens zijn in de laatste jaren extra gestegen. Deze extra stijging is het resultaat van een toenemend gebruik van vaatwasmachines. De fosforrijke vaatwasblokje worden door steeds meer huishoudens gebruikt.

¹⁾ Exclusief uit- en afspoeling van landbouw- en natuurgronden en exclusief de restlozing van rioolwaterzuiveringsinstallaties (effluenten).

Sinds 2001 wordt de daling in emissies door producenten teniet gedaan door de geleidelijke stijging van de emissies door huishoudens. Hiermee is een einde gekomen aan de significante daling in emissies door Nederlandse economische activiteiten die zich in de jaren negentig had ingezet. De absolute ontkoppeling tussen economische groei en de emissie van nutriënten naar water staat hiermee onder druk.

3.13 Bbp en emissies naar oppervlaktewater en het riool

Bron: CBS, Milieurekeningen 2007.

Opbrengsten groene belastingen gedaald

Bij de milieubelastingen wordt onderscheid gemaakt tussen zogenaamde groene belastingen en milieuheffingen. Groene belastingen zijn heffingen die het afremmen van milieubelastende activiteiten beogen via een verhoging van de prijs. De opbrengst van deze heffingen gaat naar de algemene middelen en wordt dus niet speciaal gebruikt voor de financiering van milieumaatregelen door de overheid. Voorbeelden van groene belastingen zijn de brandstofaccijns, de motorrijtuigenbelasting, de belastingen op personenauto's en motorrijwielen (bpm) en de energibelasting. Milieuheffingen zijn heffingen die zijn ingevoerd voor de financiering van specifieke milieumaatregelen die door de overheid worden uitgevoerd, zoals de WVO-heffing (wet verontreiniging oppervlaktewater) voor de zuivering van afvalwater en de afvalstoffenheffing voor de verwerking van huisvuil.

In 2007 namen de opbrengsten uit groene belastingen met 1 procent af tot 18,5 miljard euro. Deze daling werd veroorzaakt door de relatief warme winter van

2006/2007, waardoor huishoudens en bedrijven bij hun jaarafrekening een deel van de maandelijks betaalde energiebelasting terugontvingen. De opbrengsten uit de accijns op motorbrandstoffen en de belastingen op transport stegen wel. Huishoudens betaalden ruim de helft van alle groene belastingen. Huishoudens betaalden gemiddeld ongeveer 1 500 euro per jaar, met name in de vorm van de motorrijtuigenbelasting, de belasting op personenauto's en motorrijwielen, de brandstofaccijns en de energiebelasting.

De opbrengsten uit milieuheffingen namen in 2007 toe tot 4,2 miljard euro, oftewel met ruim 5 procent ten opzichte van het jaar daarvoor. Sinds 1995 zijn de milieuheffingen met gemiddeld 6 procent per jaar gestegen. Met name de opbrengsten uit rioolrechten zijn sterk gestegen, tot 1,1 miljard euro. Deze stijging is veroorzaakt door hogere tarieven en de invoering van rioolrechten in een aantal nieuwe gemeenten. Voor een gemiddeld huishouden bedroeg de bijdrage aan milieuheffingen circa 440 euro.

Kader 3.e

Verschillen in de definities van de CO₂-uitstoot

In Nederland worden volgens verschillende definities CO₂-emissies gepubliceerd. Hieronder worden deze verschillen kort toegelicht.

CO₂ volgens het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)

Voor het voeren van internationaal beleid (zoals de Kyoto-afspraken) is door het IPCC een voorschrift opgesteld om per land de emissie van broeikasgassen vast te stellen. In het IPCC-totaal blijft de zogenaamde korte koolstofkringloop, zoals het verbranden van biomassa in houtkachels en biochemische processen, buiten beschouwing. Hiervan wordt verondersteld dat deze niet structureel bijdraagt aan de toenemende concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer. De vervuiling door het verkeer wordt berekend aan de hand van de totale hoeveelheid in het binnenland afgeleverde motorbrandstof, ongeacht de nationaliteit van de gebruiker of de locatie van het daadwerkelijke gebruik en de hiermee samenhangende emissie.

CO₂ volgens de Milieubalans

Het PBL (voorheen MNP) publiceert jaarlijks de Milieubalans. De hierin gepresenteerde totale CO₂-uitstoot voor Nederland is gebaseerd op het IPCC-cijfer. Naast dit cijfer publiceert het MNP ook de CO₂-emissies die zijn gecorrigeerd voor de temperatuurschommelingen. Hiermee wordt het verbruik van aardgas voor ruimteverwarming gecorrigeerd voor een bovengemiddeld koud of warm jaar, om zo de trendmatige ontwikkeling van CO₂-emissies zichtbaar te maken.

Aansluittabel koolstofdioxide-emissies (CO₂) in Nederland ²⁾

	1990	1995	2000	2004	2005	2006*	2007*
<i>mld kg</i>							
1. Stationaire bronnen ¹⁾	135	143	140	151	147	142	142
2. Mobiele bronnen volgens CBS	33	35	40	42	43	43	43
3. Mobiele bronnen volgens IPCC	30	33	37	39	39	40	39
4. Kort-cyclische CO ₂	6	6	8	9	10	10	9
5. Totaal, IPCC (Kyoto-protocol) = 1 + 3 - 4	159	171	170	181	176	172	172
6. Temperatuurcorrectie	4	0	3	0	0	1	2
7. Totaal, Milieubalans (MNP) = 5 + 6	163	171	172	180	176	173	174
8. Actuele emissie in Nederland (CBS) = 1 + 2	167	178	180	194	190	185	186
9. Ingezetenen in het buitenland	13	18	23	24	24	23	24
wegverkeer	3	4	4	6	6	6	6
luchtvaart	6	9	12	12	12	13	13
scheepvaart	4	5	6	6	6	5	5
10. Niet-ingezetenen in Nederland	4	5	6	6	6	6	7
wegverkeer	1	1	1	1	1	1	1
luchtvaart	0	0	0	0	0	0	0
scheepvaart	4	4	5	5	5	5	5
11. Totale emissie door ingezetenen NAMEA (CBS) = 8 + 9 - 10	176	191	197	211	207	202	203

Bron: CBS, Milieurekeningen 2007.

¹⁾ Stationaire bronnen is inclusief kort-cyclische CO₂.

²⁾ Wegens afrondingsverschillen tellen de sommen van de onderdelen niet altijd op tot het totaal.

Actuele emissies volgens het CBS

Het CBS publiceert jaarlijks de actuele emissie van CO₂ in Nederland. Hierbij gaat het om de daadwerkelijke uitstoot van CO₂ binnen de landsgrenzen. In tegenstelling tot het IPCC-voorschrift en de Milieubalans wordt hierbij gekeken naar de uitstoot van verkeer en andere mobiele bronnen in Nederland, ongeacht waar de brandstof is getankt. Net als bij het IPCC-totaal wordt geen temperatuurcorrectie uitgevoerd. Wanneer een jaar met een hoge gemiddelde jaartemperatuur wordt gevolgd door een jaar met een lage gemiddelde jaartemperatuur kunnen de actuele emissie (CBS-cijfer) en het IPCC-cijfer een stijging vertonen terwijl de indicator in de Milieubalans juist afneemt of gelijk blijft.

CBS-milieurekeningen

De actuele emissie zoals berekend door het CBS wordt in aangepaste vorm gepresenteerd in de milieurekeningen (NAMEA), de milieumodule bij de nationale rekeningen. De milieurekeningen geven de milieudruk weer in relatie tot de Nederlandse economie, verdeeld naar bedrijfstakken en consumptiedoel-einden. Bij de aansluiting van milieugegevens op de economische kerngegevens van de nationale rekeningen is het onderscheid tussen ingezetenen en niet-ingezetenen van belang. In de nationale rekeningen wordt de totale productie bepaald als de som van de productie door alle ingezeten producenten. De productie en de hiermee samenhangende vervuiling kunnen echter ook in het buitenland plaatsvinden. Hierbij gaat het voornamelijk om internationaal transport zoals wegverkeer, luchtvaart en scheepvaart. Omgekeerd veroorzaken niet-ingezetenen enige vervuiling binnen de landsgrenzen van Nederland. Het verschil tussen de vervuiling samenhangend met de Nederlandse economie en de totale CO₂-uitstoot op Nederlands grondgebied wordt dus bepaald door de vervuiling van Nederlandse ingezetenen in het buitenland (regel 9 in de aansluitingstabel) minus de vervuiling van niet-ingezetenen in Nederland (regel 10).

3.4 *De woningmarkt*

Wonen staat al jaren in de belangstelling. In de media verschijnen regelmatig verhalen over de krappe woningmarkt, de huizenprijzen of de moeilijke positie van starters op de woningmarkt. Het kabinet Balkenende IV heeft het thema wonen dan ook uitgeroepen tot één van de pijlers van het kabinetsbeleid. Een belangrijke doelstelling daarbij is een meer ontspannen woningmarkt, met meer keuze in zowel prijs als kwaliteit.

Dit artikel geeft een overzicht van de stand van zaken op de Nederlandse woningmarkt. In het eerste deel van het artikel wordt een beeld geschetst van het aanbod. Vervolgens worden de demografische factoren besproken die invloed hebben op de vraag. Hierna wordt ingegaan op de verkoop van huizen en de prijzen. Ten slotte komt de vraag aan de orde in hoeverre er in Nederland sprake is van een mismatch op de woningmarkt.

Sterke toename woningen in provincie Utrecht

De woningmarkt is een voorraadmarkt, aangezien het op korte termijn vrijwel onmogelijk is de voorraad substantieel uit te breiden als de vraag naar woningen sterk stijgt. De traagheid zit hem niet zo zeer in de bouw zelf, maar meer in het feit dat het hele land in feite al ingericht is en dat nieuwbouw altijd ten koste gaat van iets anders. In dit dichtbevolkte land is ruimte een schaars goed: met 486 personen per km² behoort Nederland tot de meest dichtbevolkte landen ter wereld. De woningdichtheid in Nederland bedraagt 208 woningen per km².

Op 1 januari 2008 waren er in Nederland iets meer dan 7 miljoen woningen. Meer dan de helft van deze woningen staat in de provincies Zuid- en Noord-Holland en Noord-Brabant. In elk van deze provincies staan meer dan één miljoen woningen. De woning- en bevolkingsdichtheid zijn verreweg het hoogst in Zuid-Holland, gevolgd door respectievelijk Noord-Holland en Utrecht. In Drenthe, Friesland en Zeeland staan de minste woningen per vierkante kilometer.

De woningvoorraad is sinds 2000 met bijna 7 procent gegroeid. De sterkste groei vond plaats in Flevoland; het aantal woningen nam hier toe met 20 procent. Ook de provincie Utrecht kende een flinke groei van 10 procent. De groei in de provincie Groningen was het traagst. Ook in de periode 1990–2000 was de groei al het hoogst in Flevoland en Utrecht, en het laagst in de provincie Groningen. In Flevoland is het aantal woningen in 2008 ten opzichte van 1990 bijna verdubbeld.

3.14 Woningvoorraad per provincie ¹⁾

	Woningvoorraad			Woningdichtheid	Bevolkingsdichtheid
	1990	2000	2008	2008	2008
	<i>x 1 000</i>			<i>per km²</i>	
Groningen	225	244	250	107	246
Friesland	235	262	277	83	192
Drenthe	166	192	205	78	185
Overijssel	370	425	456	137	337
Flevoland	80	122	146	103	267
Gelderland	653	747	797	160	399
Utrecht	384	447	493	356	867
Noord-Holland	991	1 117	1 193	447	983
Zuid-Holland	1 318	1 461	1 540	547	1 229
Zeeland	149	164	172	96	213
Noord-Brabant	809	938	1 005	204	493
Limburg	422	472	496	231	522
Nederland	5 802	6 590	7 030	208	486

Bron: CBS, Woningbouw per regio, Regionale kerncijfers Nederland.

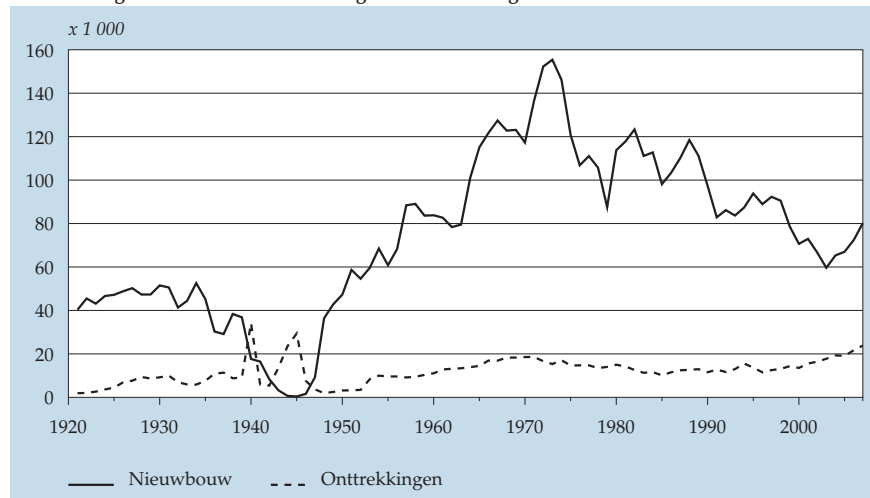
¹⁾ Stand per 1 januari.

Aantal opgeleverde woningen neemt weer toe

In de periode na de Tweede Wereldoorlog was het voornaamste doel van de overheid de schade te herstellen en de acute woningnood te verminderen. Na de oorlog steeg het aantal gereedgekomen woningen per jaar dan ook snel. Deze stijging hield aan tot in de jaren zeventig, toen veel babyboomers een huis betrokken. In 1973 bedroeg het percentage gereedgekomen woningen nog bijna 3,9 procent van de woningvoorraad. Na 1973 ging het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen met schommelingen omlaag tot minder dan 60 duizend in 2003. Vanaf 2004 is het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen echter weer geleidelijk toegenomen. Dit heeft ertoe geleid dat het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen in 2007 op het hoogste niveau lag in bijna tien jaar, ruim 80 duizend nieuwe woningen. Daarnaast is in 2007 de woningvoorraad door verbouw, woningsplitsing of bestemmingswijziging uitgebreid met ruim 7 duizend. In 2007 bedroeg het aantal opgeleverde woningen 1,2 procent van de woningvoorraad.

In 2007 zijn er bijna 24 duizend woningen aan de voorraad onttrokken, waarvan 80 procent door sloop. De overige woningen zijn door verbouw of bestemmingswijziging onttrokken. Al sinds 1996 is er sprake van een stijging van het aantal onttrokken woningen. In de provincies Zuid- en Noord-Holland zijn zowel in 2006 als in 2007 de meeste woningen onttrokken door sloop. In de nog jonge provincie Flevoland komt sloop nauwelijks voor.

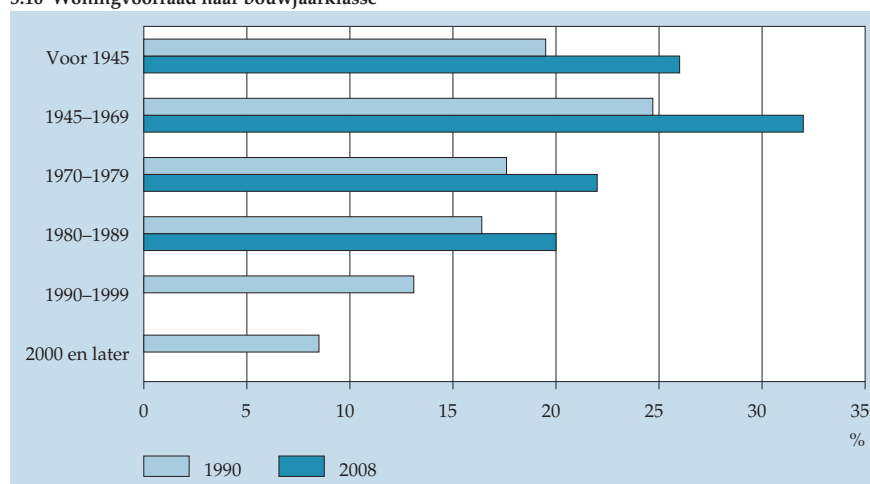
3.15 Gereedgekomen nieuwbouwwoningen en onttrekkingen

Bron: CBS, Historie woningbouw.

In de loop van de tijd verjongt de woningvoorraad zich zichtbaar. Op 1 januari 2008 bestond de woningvoorraad voor een kwart uit woningen die gebouwd zijn in de periode 1945 tot 1970. Voor 20 procent geldt dat de woningen van voor 1945 zijn. In 1990 was dit respectievelijk nog 32 en 26 procent. In de afgelopen 18 jaar zijn er 259 duizend woningen met een bouwjaar van voor 1970 onttrokken aan de woningvoorraad. In dezelfde periode zijn er 1,5 miljoen woningen aan de woningvoorraad toegevoegd door nieuwbouw en andere redenen.

3.16 Woningvoorraad naar bouwjaarklasse

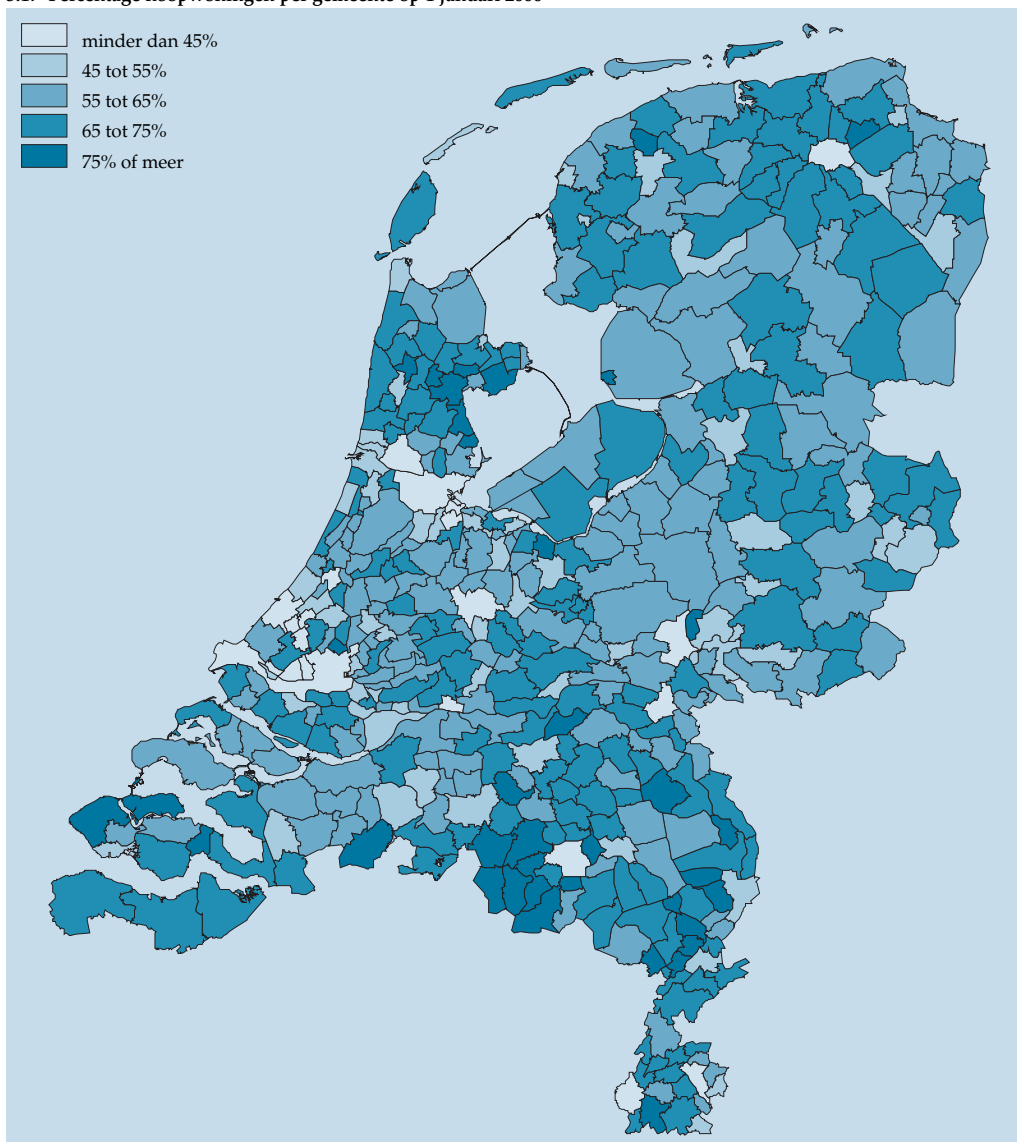

Bron: CBS, Woningvoorraad naar bouwjaar, detailgegevens.

Steeds meer koopwoningen

Op 1 januari 2006 werd 54 procent van het aantal woningen in Nederland bewoond door de eigenaar en 43 procent door een huurder. Van de overige 3 procent is dit onbekend. Het aandeel koopwoningen neemt al jaren gestaag toe, met een versnelling eind jaren negentig. In 1970 was maar 35 procent van de woningvoorraad een koopwoning.

3.17 Percentage koopwoningen per gemeente op 1 januari 2006

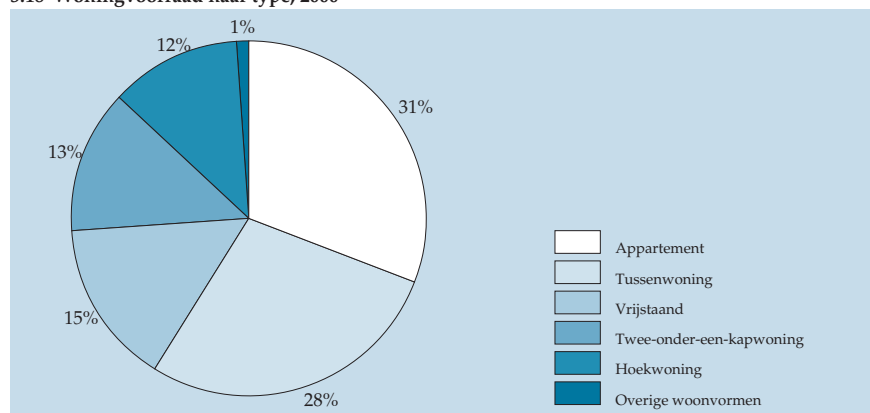

Bron: CBS, Woningvoorraad naar eigendom per gemeente.

In het algemeen staan in de stedelijke gebieden relatief meer huurwoningen en in landelijke gebieden meer eigen woningen. Behalve in Noord- en Zuid-Holland, ligt in alle provincies het percentage koopwoningen hoger dan het percentage huurwoningen. Het lagere aandeel koopwoningen in Noord- en Zuid-Holland weerspiegelt het stedelijke karakter van deze provincies.

Voor al appartementen en tussenwoningen domineren de Nederlandse woningmarkt. Samen waren deze categorieën in 2000 goed voor 60 procent van de woningvoorraad. Vrijstaande woningen, twee-onder-een-kapwoningen en hoekwoningen zijn in Nederland minder gebouwd. Naar verhouding werden de laatste jaren meer appartementen opgeleverd. Bestond in 2000 nog een kwart van de opgeleverde woningen uit appartementen, in 2007 is dit aandeel opgelopen tot 38 procent.

3.18 Woningvoorraad naar type, 2000

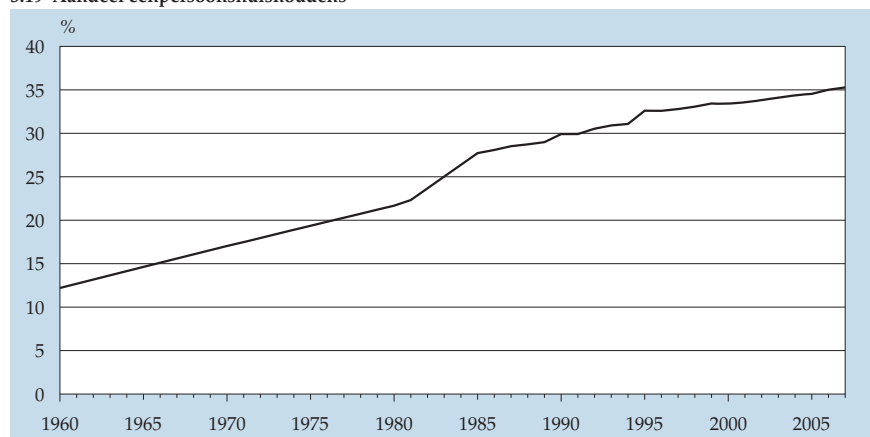

Bron: VROM en CBS, WoningBehoeft Onderzoek 2000.

Steeds meer alleenstaanden

Demografische ontwikkelingen hebben een grote invloed op de woningmarkt. Zoals gezegd is ons land één van de meest dichtbevolkte landen ter wereld, hetgeen een groot beslag op de (woon)ruimte legt. Daarnaast liep de huishoudensgrootte de afgelopen decennia sterk terug. Dit komt vooral doordat er steeds meer alleenstaanden zijn. Jongeren wonen vaker alleen voordat ze aan een relatie beginnen. Ook zijn er steeds meer (echt)scheidingen. Bovendien neemt mede door de vergrijzing het aantal alleenstaande ouderen toe. Maakte het eenpersoonshuishouden zo'n vijftig jaar geleden maar 10 procent uit van het totale aantal huishoudens, tegenwoordig bestaat meer dan een derde van de huishoudens uit één persoon. Deze ontwikkelingen hebben ervoor gezorgd dat de totale vraag naar woonruimte is toegenomen en dat de aard van de gevraagde woonruimte is veranderd. Een andere factor die bij dat laatste een rol speelt is dat het aantal kinderen per huishouden is teruggelopen.

3.19 Aandeel eenpersoonshuishoudens

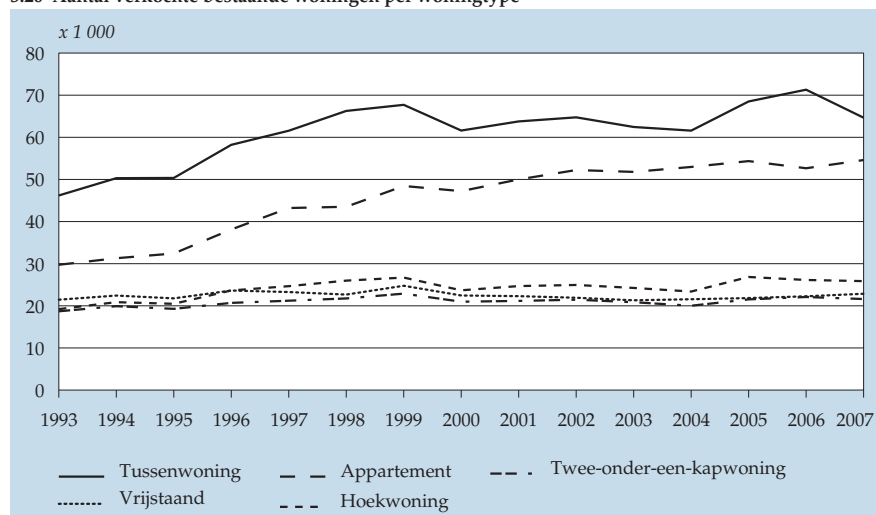

Bron: CBS, Bevolkingsstatistiek.

Activiteit op de woningmarkt fors toegenomen

Door de toegenomen belangstelling voor koopwoningen hebben er op de woningmarkt steeds meer transacties plaatsgevonden. Over de periode 1995 tot en met 2007 wisselden per jaar gemiddeld 192 duizend woningen van eigenaar. De meeste woningen wisselden in december van eigenaar en de minste in januari. Het betrof hier met name tussenwoningen en appartementen. Beide type woningen komen dan ook het meeste voor. De laatste jaren is het percentage verkochte appartementen sterk gestegen. De toegenomen belangstelling voor koophuizen heeft grote gevolgen gehad voor de prijs. In het nu volgende gedeelte wordt hier op twee manieren

3.20 Aantal verkochte bestaande woningen per woningtype

Bron: Kadaster; CBS, Prijsindex Bestaande Koopwoningen.

naar gekeken: aan de hand van de WOZ-waarde en aan de hand van de Prijsindex Bestaande Koopwoningen.

WOZ-waarde in tien jaar flink gestegen

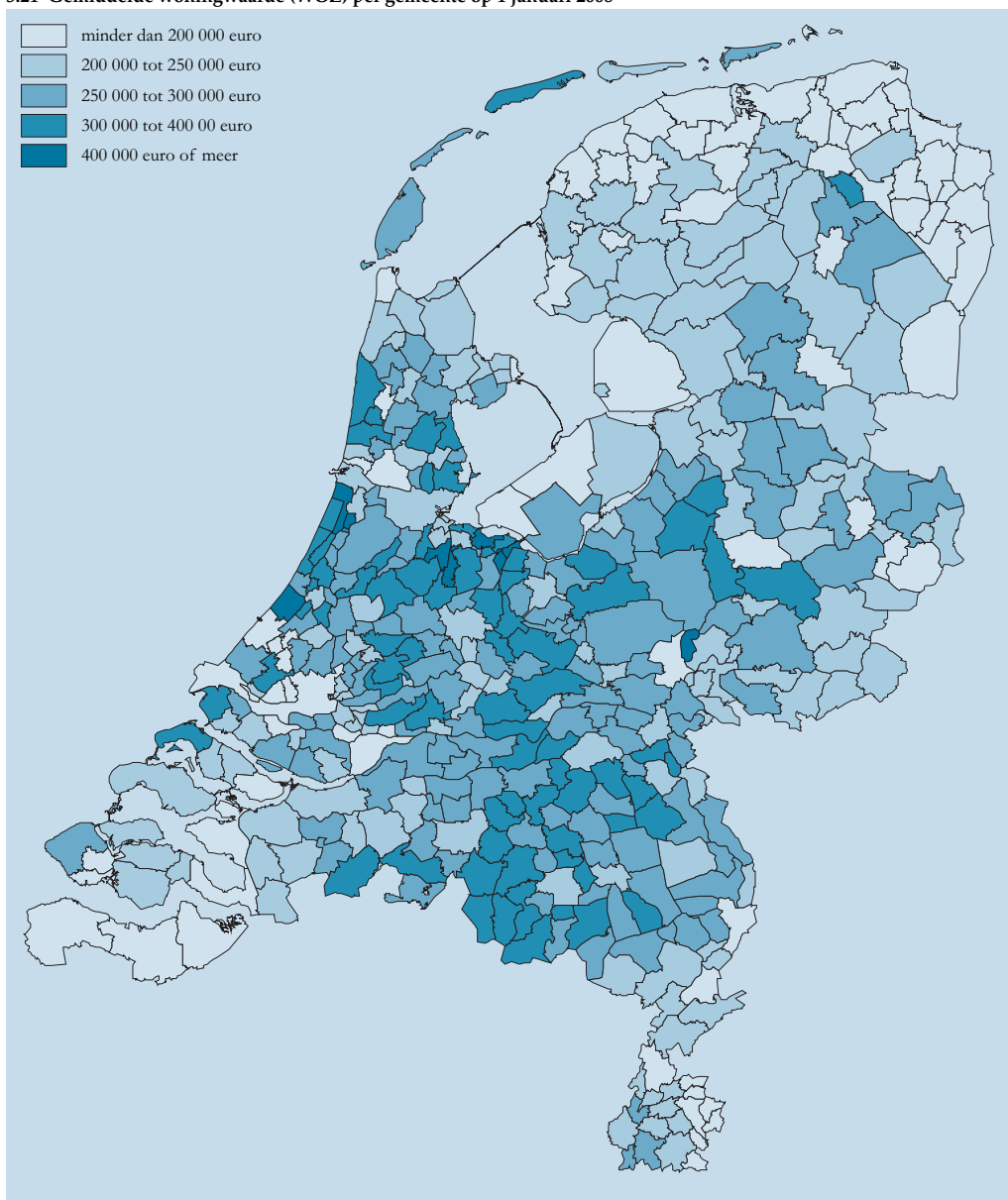
Sinds 1 januari 1995 is de wet WOZ (Waarde Onroerende Zaken) van kracht. Deze wet verplicht gemeenten al het onroerend goed, inclusief al het in aanbouw zijnde en leegstaande onroerend goed, binnen de gemeentegrenzen periodiek te taxeren. De taxatie gebeurde tot voor kort in vaste peiljaren, maar tegenwoordig wordt dit jaarlijks gedaan. Op 1 januari 2008 was de gemiddelde woningwaarde in Nederland 232 duizend euro (peildatum 01-01-2007). De gemiddelde WOZ-waarde is in de jaren 1997–2007 met 175 procent gestegen. Deze stijging ligt boven die van de huizenprijzen. Dit komt doordat de WOZ-waarde vroeger onder de marktwaarde lag en inmiddels meer marktconform is. Verder zijn er de afgelopen tien jaar duurdere huizen op de markt gebracht.

In de provincie Utrecht zijn de woningen gemiddeld het duurst met 269 duizend euro, direct gevolgd door Noord-Brabant (263 duizend euro). In Groningen staan de goedkoopste woningen van Nederland (174 duizend euro). Er zijn vijf gemeenten waar de gemiddelde woningwaarde boven de 500 duizend euro ligt. Bloemendaal staat bovenaan met een gemiddelde woningwaarde van 705 duizend euro, gevolgd door Blaricum, Laren, Wassenaar en Rozendaal. Er zijn ook gemeenten waarvan de gemiddelde woningwaarde 140 duizend euro of lager is. In Reiderland (Groningen) staan de woningen met de laagste gemiddelde woningwaarde van Nederland, namelijk 133 duizend euro. In Heerlen is de gemiddelde woningwaarde 135 duizend euro.

De ontwikkeling van de WOZ-waarde geeft geen uitsluitsel over de prijsontwikkeling van de woningen die daadwerkelijk zijn verkocht. Om hier een uitspraak over te kunnen doen heeft het CBS in samenwerking met het kadaster de Prijsindex Bestaande Koopwoningen (PBK) ontwikkeld. In deze prijsindex wordt uitgegaan van de verkoopprijzen van de in een verslagperiode verkochte bestaande woningen, waarbij de WOZ-waarde wordt gebruikt om rekening te houden met kwaliteitsverschillen tussen de verkochte woningen.

De prijzen stegen in 1999 en begin 2000 met bijna 20 procent ten opzichte van een jaar eerder. In deze periode vonden ook veel transacties plaats. Na deze ‘gouden periode’ liep de prijsstijging snel terug en de afgelopen vijf jaar schommelde de jaarlijkse prijsverandering rond de 4 procent. De prijzen van huizen stegen de laatste jaren veel sneller dan gemiddeld: in 2001 (de piek in de consumentenprijsindex viel net iets later dan die in de huizenprijzen) bedroeg de inflatie 4,5 procent, in de periode 2003–2007 bleef die onder de 2 procent. De prijsexpansie eind jaren negentig werd naast economische voorspoed ook veroorzaakt door de populariteit van nieuwe financieringsvormen zoals spaar(beleg)hypotheken.

3.21 Gemiddelde woningwaarde (WOZ) per gemeente op 1 januari 2008

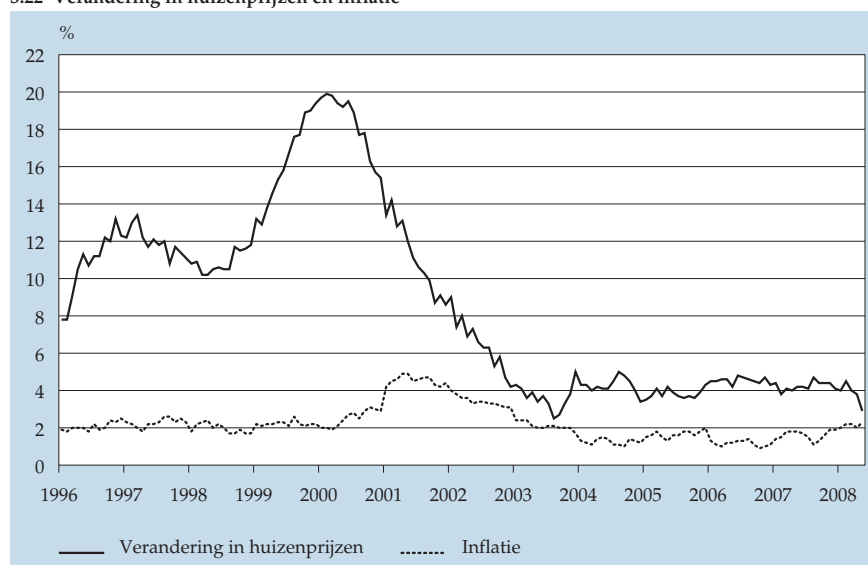

Bron: CBS, Woningvoorraad naar eigendom per gemeente.

Opvallend is dat tijdens de enorme prijsstijgingen vooral veel duurdere woningen werden verkocht, terwijl in 2003 en 2004 met name woningen van mindere waarde werden verhandeld. Vrijstaande woningen, die over het algemeen duurder zijn, stegen dan ook het meest in prijs tijdens de 'gouden periode'. Vrijstaande woningen namen, net als appartementen, ook de afgelopen jaren bovengemiddeld in prijs toe.

Ten opzichte van de inflatie stijgen de huizenprijzen in Nederland nog steeds meer dan gemiddeld. Het tekort aan geschikte woningen creëert al jaren een opwaartse druk op de huizenprijzen. Uit onderzoek van het CPB is gebleken dat er vooral een tekort is in het goedkopere prijssegment. Vooral starters hebben hier dus last van. Daarbij wonen veel huurders die interesse hebben in een koophuis relatief te goedkoop, zodat de stap naar kopen extra groot is.

3.22 Verandering in huizenprijzen en inflatie

Bron: Kadaster; CBS, Prijsindex Bestaande Koopwoningen, Consumentenprijzen; 2006=100.

Mismatch op de Nederlandse woningmarkt

De bovengemiddelde prijsstijgingen op de huizenmarkt laten zien dat vraag en aanbod op de Nederlandse woningmarkt niet goed op elkaar aansluiten. Het gaat hierbij niet alleen om het totale aanbod versus de totale vraag, maar ook om deelmarkten. De mismatch is driedelig en heeft betrekking op zowel kwantiteit, kwaliteit als locatie.

Door de kwantitatieve mismatch op de Nederlandse woningmarkt overtrof in 2002 de urgente vraag het aanbod van woningen. Deze urgente vraag was vooral afkomstig van starters en doorstarters. Het woningtekort bedroeg ongeveer 2,5 procent van de totale woningvoorraad. Het kabinet heeft de ambitie om dit tekort terug te dringen naar 1,5 procent in 2010.

3.23 Woningtekort

	2002
	<i>x 1 000</i>
Urgente vraag starters	206
Urgente vraag doorstromers	312
Totale urgente vraag	519
Aanbod urgente doorstromers	312
Aanbod woningverlaters	40
Vrijkomend aanbod	353
Woningtekort (vraag-aanbod)	166
Woningvoorraad	6 627
	%
Woningtekort	2,5

Bron: RIGO Research en Advies BV, Het woningtekort.

Naast een kwantitatief woningtekort, spelen er tekorten op diverse deelmarkten. Enerzijds hebben starters moeite een betaalbaar huis te vinden, anderzijds lijkt er ook een tekort aan luxewoningen. Een erfenis uit het verleden speelt ons land daarbij parten: veel naoorlogse woningen zijn haastig gebouwd en voldoen niet meer aan de eisen van de huidige tijd. Ook de grote toename van het aantal alleenstaanden stelt speciale eisen aan de woningvoorraad. Daarbij komt de grote invloed die de toenemende vergrijzing zal hebben op de woningmarkt. De vraag naar specifiek op ouderen toegesneden woonvormen (zoals aanleunwoningen, zorgappartementen etc.) zal de komende decennia gestaag stijgen. Hier tegenover staat dat de woningmarkt enigszins zou kunnen ontspannen wanneer de groei van de bevolking en het aantal huishoudens zoals verwacht verder afvlakken. Volgens prognoses zullen vanaf 2035 de bevolkingsomvang en het aantal huishoudens zelfs licht gaan krimpen. Deze krimp zal op regionaal niveau al eerder beginnen. Een eventuele ontspanning van de woningmarkt lost het probleem van de kwalitatieve mismatch echter niet meteen op.

4. Arbeid en inkomen

Door de voorspoedige economische ontwikkeling was de situatie op de arbeidsmarkt in 2007 zeer positief. De werkgelegenheid groeide op alle fronten en het aantal faillissementen nam verder af. Het aantal openstaande vacatures bereikte in de loop van het jaar zelfs een recordhoogte. De dynamiek op de arbeidsmarkt, gemeten aan de hand van het aantal ontstane en vervulde vacatures, was eveneens groot. Het aantal banen van werknemers nam met ruim 200 duizend toe in vergelijking met 2006. Deze groei is vergelijkbaar met de jaarlijkse banengroei in de vorige periode van hoogconjunctuur in de jaren 1995–2000. Vrijwel alle bedrijfstakken droegen bij aan de stijging van de werkgelegenheid. Onbetwiste koploper bij de banengroei was de zakelijke dienstverlening waar vooral het aantal banen van uitzendkrachten sterk toenam. Door de aanhoudend grote vraag naar arbeid en enkele wetswijzigingen is het beroep op een uitkering in het kader van werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of bijstand verder afgenomen. Het aantal bijstandsuitkeringen is in 25 jaar zelfs niet meer zo laag geweest. De werkloosheid daalde verder tot 4,5 procent van de

4.1 Arbeid

	2000	2004	2005	2006*	2007*	Mutatie t.o.v. 2006
<i>x 1 000</i>						
Bevolking	15 922	16 276	16 317	16 341	16 377	36
Potentiële beroepsbevolking	10 729	10 925	10 943	10 952	10 963	11
Beroepsbevolking	7 187	7 398	7 401	7 486	7 603	117
Werkzame beroepsbevolking	6 917	6 919	6 918	7 074	7 259	185
Werkloze beroepsbevolking	270	479	483	413	344	-69
Niet-beroepsbevolking	3 542	3 527	3 542	3 465	3 360	-105
Banen van werkzame personen	8 680	8 723	8 769	8 943	9 167	224
Arbeidsvolume van werkzame personen in arbeidsjaren	6 534	6 480	6 478	6 600	6 754	154
Banen van werknemers	7 410	7 472	7 497	7 625	7 829	204
Arbeidsvolume van werknemers in arbeidsjaren	5 750	5 699	5 683	5 773	5 912	139
Openstaande vacatures ¹⁾	203	118	150	195	240	
Ontstane vacatures ¹⁾	1 018	725	869	1 045	1 127	
Vervulde vacatures ¹⁾	997	699	832	994	1 108	
	<i>%</i>					<i>procentpunt</i>
Brutoparticipatiegraad	67,0	67,7	67,6	68,4	69,4	1,0
Nettoparticipatiegraad	64,5	63,3	63,2	64,6	66,2	1,6
Werkloosheid	3,8	6,5	6,5	5,5	4,5	-1,0

Bron: CBS, Bevolkingsstatistiek, Enquête beroepsbevolking, Vacature-enquête en Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ De cijfers over vacatures in 2007 zijn i.v.m. een trendbreuk niet volledig vergelijkbaar met die van eerdere jaren.

beroepsbevolking, het laagste percentage sinds 2002. Het aantal werklozen is echter nog altijd hoger dan in de vorige periode van hoogconjunctuur.

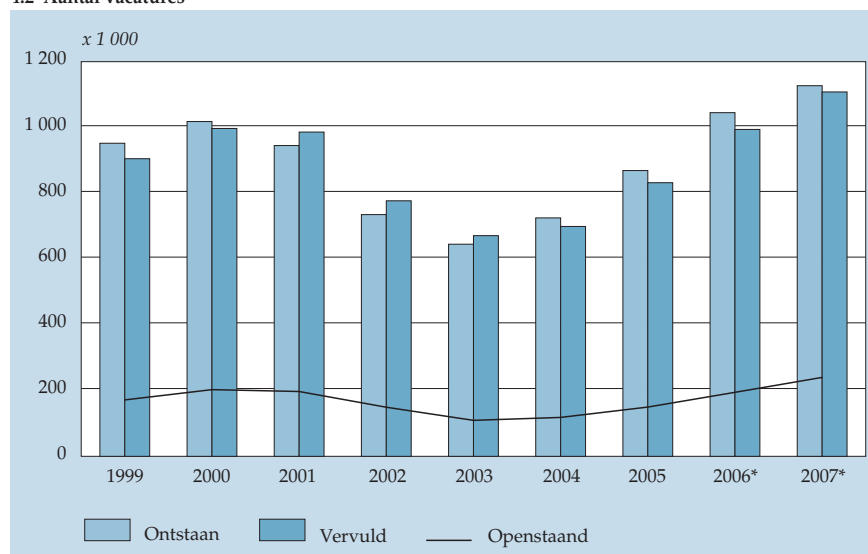
De oplopende spanning op de arbeidsmarkt heeft zich in 2007 niet vertaald in een sterke stijging van de cao-lonen. De cao-lonen per uur waren 2,0 procent hoger dan in 2006. De werkelijke loonkosten per arbeidsjaar van alle werknemers stegen in 2007 met 3,2 procent. Deze stijging is hoger dan de 2,4 procent in 2006, maar nog altijd beduidend lager dan de stijgingen aan het begin van dit millennium. De arbeidsproductiviteit per arbeidsjaar nam met 1,2 procent maar matig toe en hield geen gelijke tred met de ontwikkeling van de loonkosten. De loonkosten per eenheid product namen dan ook toe, terwijl deze in de voorafgaande drie jaar waren gedaald. Ook de winstgevendheid van de marktsector nam licht af.

4.1 De vraag naar arbeid

Vacatures naar recordhoogte

Het aantal vacatures is in 2007 naar recordhoogte gestegen. Er ontstonden ruim 1,1 miljoen vacatures. Bijna evenveel vacatures werden vervuld. Dagelijks stonden er gemiddeld 240 duizend vacatures open. Dit is ruim boven het niveau van het begin van dit millennium toen het aantal openstaande vacatures piekte tot net boven de

4.2 Aantal vacatures ¹⁾

Bron: CBS, Vacature-enquête.

¹⁾ De cijfers over vacatures in 2007 zijn i.v.m. een trendbreuk niet volledig vergelijkbaar met die van eerdere jaren.

200 duizend. Vanaf 2000 daalde het aantal openstaande vacatures onder invloed van de neergaande economie tot gemiddeld 109 duizend in 2003. Sindsdien is het aantal vacatures voortdurend toegenomen.

In vrijwel alle bedrijfstakken ontstonden meer vacatures dan een jaar eerder. In de commerciële dienstverlening ontstonden 672 duizend vacatures, bijna 60 procent van het totaal. De grootste bijdrage leverden hier de handel en zakelijke dienstverlening met respectievelijk 240 en 233 duizend vacatures. In de niet-commerciële dienstverlening ontstonden 254 duizend vacatures, bijna een kwart van het totaal. Meer dan de helft daarvan ontstond in de zorgsector. In de nijverheid ontstonden 167 duizend vacatures, bijna 15 procent van het totaal. De industrie leverde hier met 96 duizend vacatures de grootste bijdrage. In de bouw ontstonden 66 duizend vacatures.

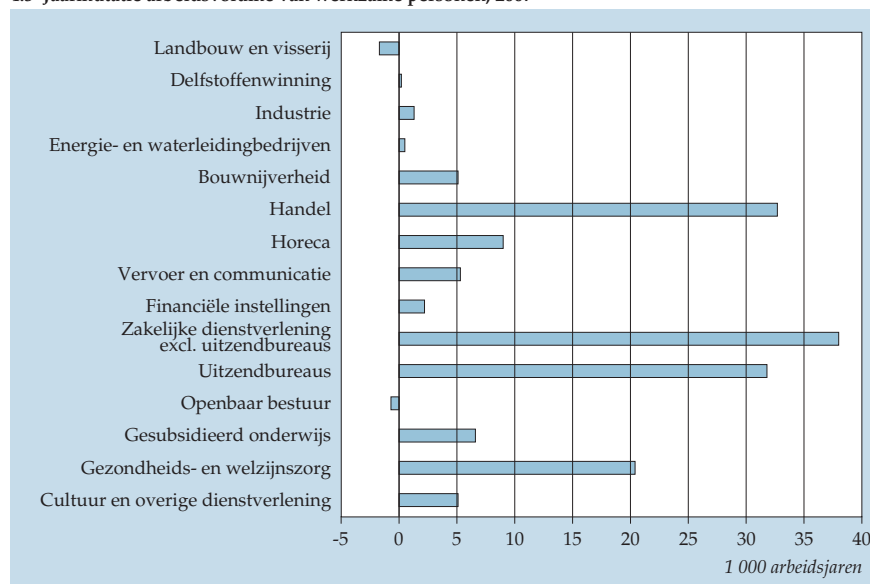
Met het oplopen van het aantal vacatures neemt ook de spanning op de arbeidsmarkt verder toe. De vacaturegraad, het aantal openstaande vacatures per duizend werknemersbanen, kwam in 2007 uit op 31. Dit is de hoogst gemeten vacaturegraad ooit. De spanning was het grootst bij de financiële instellingen (55 openstaande vacatures per 1000 banen), de horeca en bouw (beide 48) en de zakelijke dienstverlening (38). De hoge vacaturegraad bij de financiële instellingen hangt waarschijnlijk samen met personeelsoverrust bij de banken.

Sterke groei banen en arbeidsvolume

De vraag naar arbeid leidde ook in 2007 tot een sterke stijging van het aantal bezette arbeidsplaatsen. Er waren ruim 200 duizend banen van werknemers meer dan in 2006. Niet alleen de werkgelegenheid van werknemers groeide. In 2007 waren ook meer zelfstandigen actief. De toename van het aantal zelfstandigen was overigens minder sterk dan in 2006. Het aantal banen van zelfstandigen nam in 2007 toe met 20 duizend. Nog nooit waren zoveel mensen werkzaam als in 2007. Het aantal werkzame personen liep op tot 8,6 miljoen. Hiervan is 15 procent zelfstandig.

De groei van het aantal banen van werkzame personen heeft geleid tot een forse groei van het arbeidsvolume in 2007. Hierdoor is het arbeidsvolume, gemeten in arbeidsjaren, voor het eerst weer hoger dan in het topjaar 2001. Het totale arbeidsvolume steeg met 154 duizend ten opzichte van het 2006. Dit komt overeen met een toename van 2,3 procent. In 2006 bedroeg de toename van het arbeidsvolume 1,9 procent, terwijl het arbeidsvolume in de jaren 2001–2005 voortdurend daalde.

4.3 Jaarmutatie arbeidsvolume van werkzame personen, 2007*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Het arbeidsvolume van werknemers steeg in 2007 met 2,4 procent en dat van zelfstandigen met 1,7 procent. Het arbeidsvolume van werkzame personen is in vrijwel alle bedrijfstakken toegenomen. Uitzonderingen waren de landbouw waar het arbeidsvolume al decennia lang afneemt en het openbaar bestuur. Daar daalde het arbeidsvolume voor het vierde jaar op rij. Bijna de helft van de toename van het arbeidsvolume kwam voor rekening van de zakelijke dienstverlening. Tot deze bedrijfstak worden ook alle uitzendkrachten gerekend. Het aantal uitzendkrachten nam toe met 32 duizend arbeidsjaren ten opzichte van het jaar ervoor. Ook de rest van de zakelijke dienstverlening kende een forse stijging (38 duizend). Daarnaast leverden de bedrijfstakken handel (33 duizend) en zorg (20 duizend) sterke bijdragen aan de groei van het arbeidsvolume in 2007. Het groeitempo in de zorg was in de jaren 2004–2005 wat minder, maar ligt vanaf 2006 alweer op meer dan 20 duizend arbeidsjaren per jaar.

Kader 4.a

Werknemersdynamiek 2001–2005

De werkgelegenheidscijfers in de nationale rekeningen beperkten zich tot voor kort tot voorraadgegevens zoals het arbeidsvolume of het gemiddeld aantal werknemers in een jaar. Uit deze voorraadcijfers kan worden afgeleid hoe deze grootheden zich van jaar op jaar ontwikkelen. Dan blijkt bijvoorbeeld dat het gemiddeld aantal werknemers in de periode 2001–2005 met 12 duizend per jaar is gedaald, tot 7,1 miljoen werknemers in 2005. Hieruit blijkt echter nog niet dat deze ontwikkeling het saldo is van tegengestelde bewegingen. Zo zijn er enerzijds werknemers die werk vinden, en anderzijds werknemers die hun baan beëindigen.

Stromen in en uit de werkgelegenheid als werknemer

	Eenheid	2001	2002	2003	2004	2005
Totaal aantal werknemers ¹⁾	1 000	8 886	8 892	8 719	8 633	8 635
w.v.						
doorlopend werkzaam		5 760	5 865	5 916	5 874	5 887
ingestroomd en niet uitgestroomd		1 035	926	801	807	859
uitgestroomd en niet ingestroomd		883	930	875	843	794
ingestroomd én uitgestroomd		1 209	1 171	1 127	1 110	1 096
Gemiddelde werkzame periode binnen het jaar	dagen	294	296	300	300	300
Gemiddeld aantal werknemers	1 000	7 152	7 199	7 167	7 083	7 105
Doorlopend werkzaam als percentage van het gemiddeld aantal werknemers	%	80,5	81,5	82,5	82,9	82,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Een werknemer kan binnen het kalenderjaar meerdere malen instromen en/of uitstromen, zodat een werknemer in deze cijfers meerdere keren kan meetellen.

In de periode 2001–2005 blijken jaarlijks maar liefst 2 miljoen werknemers te zijn begonnen met werk (na een onderbreking of voor het eerst), terwijl ook jaarlijks 2 miljoen werknemers hun werk hebben beëindigd (tijdelijk of voorgoed). Een ononderbroken periode van werk van één werknemer, in dezelfde baan of in verschillende banen, wordt een werkzame periode genoemd. Wanneer alle werkzame perioden in een jaar bekeken worden, dan blijkt ruim de helft van de werkzame perioden waaraan in een kalenderjaar wordt begonnen, nog binnen dat jaar wordt beëindigd (56 procent).

Tussen 2001 en 2005 is het gemiddeld aantal werknemers gedaald met 0,7 procent, tot 7,1 miljoen. Het totaal aantal werknemers dat in deze periode jaarlijks werkzaam was, is echter nog sterker gedaald, namelijk met 2,8 procent. Hieruit blijkt dat de gemiddelde duur van een werkzame periode van een werknemer in het kalenderjaar is toegenomen. In 2001 duurde de gemiddelde werkzame periode binnen het jaar nog 294 dagen. In 2005 is dat 300 dagen, een stijging van 2,2 procent. Deze stijging wordt veroorzaakt doordat meer werknemers het gehele jaar doorlopend werkzaam zijn geweest. Werknemers zijn tussen 2001 en 2005 minder dynamisch geworden. De in- en uitstroom is geleidelijk aan afgenomen, en het aandeel werknemers dat onafgebroken werkzaam bleef, is juist toegenomen. De conjuncturele neergang speelde hierbij waarschijnlijk een belangrijke rol. In 2004 en 2005 ging het economisch alweer wat beter, maar trok de werkgelegenheid nog niet aan.

De toename van het aantal uitzendkrachten lag met 32 duizend arbeidsjaren in 2007 wat lager dan in 2006, toen het aantal uitzendkrachten nog met 35 arbeidsjaren duizend toenam. In de loop van 2007 is de groei van het aantal uitzendkrachten ten opzichte van een jaar eerder ieder kwartaal afgenomen. Daarmee ontwikkelde het arbeidsvolume van uitzendkrachten zich in 2007 volgens een uit eerdere cycli bekend patroon. Als de economie zich na een periode van neergang herstelt, nemen werkgevers in eerste instantie uitzendkrachten in dienst, om te voorzien in de dan toenemende behoefte aan personeel. Vervolgens, als de groei doorzet, breiden werkgevers het aantal vaste werkplekken uit. Niet alleen omdat zij dit zelf willen en aandurven, maar ook omdat mensen in tijden van hoogconjunctuur makkelijker een vaste baan kunnen eisen. In overeenstemming hiermee vindt binnen het uitzendwezen vanaf 2006 een verschuiving plaats in de richting van detacheringscontracten (fase B en C), ten koste van pure uitzendcontracten (fase A).

In de industrie is het arbeidsvolume in 2007 licht gestegen. Vanaf 1998 was het arbeidsvolume in de industrie voortdurend gedaald. Vooral in de jaren 2002–2005 verdween veel werkgelegenheid. Met name in de voedings- en genotmiddelenindustrie, de elektrotechnische industrie en bij uitgeverijen en drukkerijen verdwenen veel banen. De toename in 2007 kwam volledig voor rekening van de metaal-, de machine- en in mindere mate de transportmiddelenindustrie. In deze branches nam ook de export fors toe. In vrijwel alle andere industrietakken was sprake van stabilisering van het arbeidsvolume, of een lichte daling. In de vervoersbranche steeg het arbeidsvolume voor het eerst weer licht, na jaren van onafgebroken daling.

Voor het eerst meer deeltijd- dan voltijdbanen

In 2007 waren er in Nederland voor het eerst meer deeltijdbanen dan voltijdbanen. Van de 7,8 miljoen banen van werknemers werd 50,2 procent in deeltijd vervuld. In

de periode 1997–2007 is het aantal deeltijdbanen in Nederland met ruim 1,1 miljoen gegroeid tot 3,9 miljoen. Het aantal voltijdbanen bleef in deze periode gelijk (3,9 miljoen). De banengroei kwam dus volledig voor rekening van de deeltijdbanen. Van de banen die door vrouwen bezet werden, was in 2007 driekwart een deeltijdbaan. Het aandeel deeltijdbanen van mannen bleef hierbij sterk achter, maar is met bijna 30 procent toch substantieel: in geen land ter wereld werken zoveel mannen in deeltijd. Het aandeel deeltijders varieert sterk per bedrijfstak. De bedrijfstakken zorg en horeca zijn de absolute koplopers met een aandeel van ruim driekwart. Onderaan de ranglijst bevinden zich de delfstoffenwinning en de bouw met een aandeel van minder dan 20 procent. In vrijwel alle bedrijfstakken zijn de banen van vrouwen voor het merendeel deeltijdbanen. Dit in tegenstelling tot de banen van mannen die in alle bedrijfstakken, met uitzondering van de horeca, voor het merendeel door voltijders worden bezet.

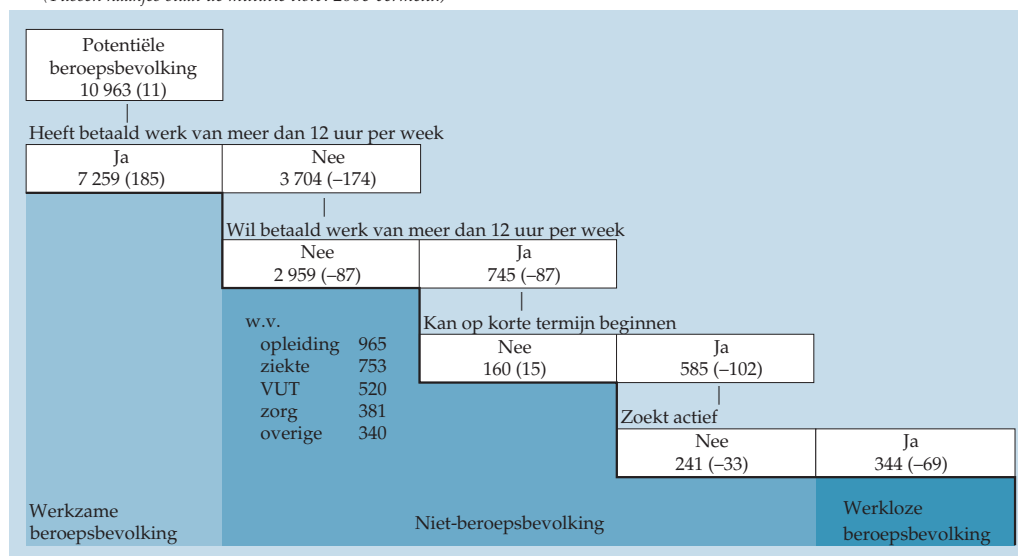
4.2 *Het aanbod van arbeid*

Sterke groei beroepsbevolking

De gemiddelde Nederlandse bevolking nam in 2007 met 36 duizend toe. Deze toename was bijna twee keer zo sterk als in 2006, toen een historisch lage groei werd gemeten. Deze sterkere bevolkingsgroei werd veroorzaakt doordat de immigratie net als in 2006 steeg, terwijl de emigratie voor het eerst sinds 1997 daalde. De bevolking van 15–64 jaar, de potentiële beroepsbevolking, nam in 2007 met 11 duizend toe. Daarmee is 2007 het vierde jaar op rij waarin de potentiële beroepsbevolking maar nauwelijks toeneemt.

De beroepsbevolking, het aantal 15–64-jarigen dat een baan voor twaalf uur of meer in de week heeft of hier actief naar zoekt en direct beschikbaar is, nam in 2007 met 117 duizend personen toe. Daarmee groeide de beroepsbevolking nog sneller dan een jaar eerder toen zij met 85 duizend personen toenam. De beroepsbevolking telde in 2007 gemiddeld 7,6 miljoen personen, het hoogste aantal ooit. De brutoparticipatiegraad, de fractie van de potentiële beroepsbevolking die gerekend wordt tot de beroepsbevolking, steeg in 2007 met een vol procentpunt naar 69,4 procent. Nog nooit was de bruto-arbeidsparticipatie zo hoog. De niet-beroepsbevolking nam met 105 duizend af tot 3,4 miljoen personen. Hiervan wilden bijna 3 miljoen personen geen betaald werk van 12 uur of meer per week. De belangrijkste redenen om geen betaald werk te ambiëren waren opleiding of studie (965 duizend), ziekte of arbeidsongeschiktheid (753 duizend), VUT (520 duizend) en zorg voor gezin of huishouden (381 duizend). Ruim 400 duizend personen die tot de niet-beroepsbevolking worden gerekend willen wel betaald werk voor 12 uur of meer maar zijn niet direct beschikbaar (160 duizend) of zijn niet actief op zoek naar werk (241 duizend).

4.4 Opdeling potentiële beroepsbevolking (in duizendtallen), 2007*
(Tussen haakjes staat de mutatie t.o.v. 2006 vermeld.)

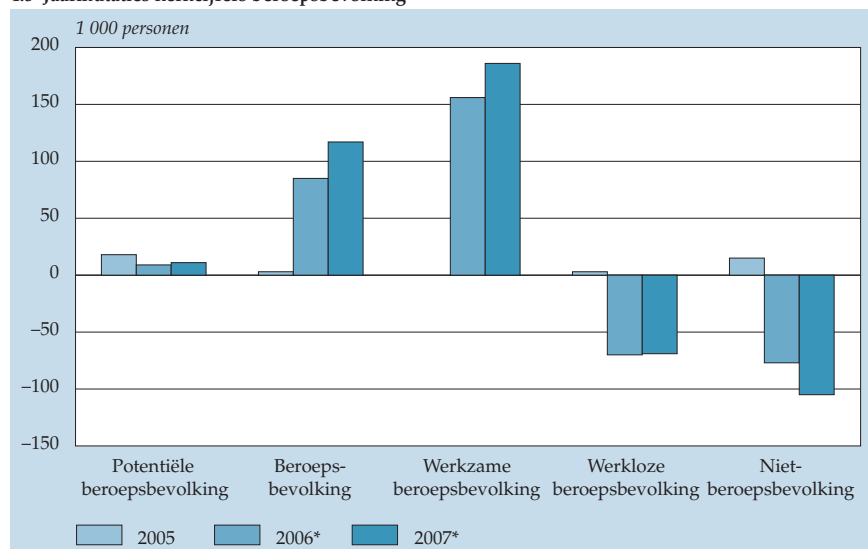

Bron: CBS, Enquête Beroepsbevolking en Nationale rekeningen 2007.

De toename van de beroepsbevolking kwam vooral voor rekening van vrouwen. Het aantal vrouwen in de beroepsbevolking nam toe met 94 duizend en het aantal mannen met 23 duizend. De brutoparticipatiegraad van vrouwen steeg in 2007 met 1,6 procentpunt tot 60,7 procent. Daarmee ligt de brutoparticipatie van vrouwen 5,2 procentpunt hoger dan in 2001. De brutoparticipatiegraad van mannen bedroeg 77,9 procent, 0,4 procentpunt meer dan in het jaar ervoor, maar 0,9 procentpunt minder dan in 2001. De participatie van 55-plussers is in 2007 sterk toegenomen. Dat de participatie desondanks lager was dan in 2001, komt omdat meer jongeren zijn gaan studeren. De mannelijke beroepsbevolking in de leeftijd van 55–64 jaar nam toe met 43 duizend en de vrouwelijke met 36 duizend. Deze toename is voor een deel toe te schrijven aan demografische ontwikkelingen; er komen geleidelijk aan steeds meer mensen in deze leeftijdsgroep. Voor het leeuwendeel is de toename echter toe te schrijven aan toenemende participatie. De brutoparticipatiegraad van zowel mannelijke als vrouwelijke 55-plussers steeg in 2007 met maar liefst 2,9 procentpunt. De participatiegraad bij mannen in deze leeftijdsgroep steeg daardoor tot 58 procent en bij vrouwen tot 32 procent.

De brutoparticipatiegraad onder niet-westerse allochtonen is in 2007 gestegen naar 59,5 procent. Daarmee ligt de participatie van deze groep 2,0 procentpunt hoger dan in 2001. In 2007 participeerde van de niet-westerse allochtone mannen 68,4 procent en van de vrouwen ruim 50,5 procent. Bij zowel mannen als vrouwen ligt de brutoparticipatiegraad van niet-westerse allochtonen ruim 10 procentpunt onder die van autochtonen.

4.5 Jaarmutaties kerncijfers beroepsbevolking

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking en Nationale rekeningen 2007.

Werkzame beroepsbevolking sterk gestegen

De werkzame beroepsbevolking is in 2007 toegenomen met 185 duizend tot 7,3 miljoen personen. Eerder kwamen in deze paragraaf de werkzame personen aan de orde. Tussen beide groepen bestaan verschillen. De werkzame beroepsbevolking omvat alle personen van 15–64 jaar die in Nederland wonen en 12 uur of meer per week werken, ongeacht in welk land gewerkt wordt. Bij de werkzame personen echter wordt iedereen meegerekend die bijdraagt aan de productie in Nederland ongeacht leeftijd en woonland en ook ongeacht het aantal uren dat wordt gewerkt. De nettoparticipatiegraad, de fractie van de potentiële beroepsbevolking die wordt gerekend tot de werkzame beroepsbevolking, steeg in 2007 tot 66,2 procent. Nog nooit was de nettoparticipatiegraad zo hoog.

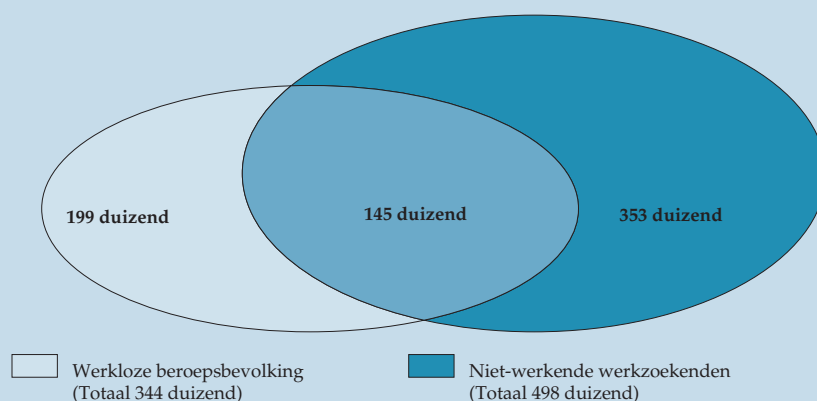
Kader 4.b

Cijfers over werklozen en werkzoekenden van het CBS en het CWI

Het CBS en het CWI (Centrum voor Werk en Inkomen) publiceren maandelijks op dezelfde datum gegevens over de arbeidsmarkt. Het CBS publiceert over de werkloze beroepsbevolking en het CWI publiceert over de *niet-werkende werkzoekenden*. Tussen de cijfers van het CBS en CWI bestaat een overlap, maar er zijn ook verschillen. Daarom kunnen de cijfers niet zonder meer met elkaar vergeleken worden.

De werkloze beroepsbevolking geeft weer hoeveel mensen er zonder werk zijn en actief naar werk zoeken van twaalf uur of meer per week (de direct beschikbare en actief zoekende arbeidsreserve). Niet-werkende werkzoekenden zijn mensen zonder werk die op zoek zijn naar werk en zich daarom bij een Centrum voor Werk en Inkomen hebben ingeschreven. Onder hen bevinden zich veel uitkeringsgerechtigden die in verband met hun uitkering verplicht zijn zich in te schrijven. Hierdoor verschilt de opbouw van de werkloze beroepsbevolking en de niet-werkende werkzoekenden. De werkloze beroepsbevolking kent bijvoorbeeld relatief meer vrouwen en jongeren. Deze groepen zoeken vaak naar werk zonder zich daarbij in te schrijven bij het CWI. Dit geldt bijvoorbeeld voor herintredende vrouwen die geen recht hebben op een uitkering. Omgekeerd omvat de populatie niet-werkende werkzoekenden veel mensen die niet actief zoeken naar werk of die daar niet direct beschikbaar voor zijn. Bijvoorbeeld mensen die vrijgesteld zijn van sollicitatieplicht of ouderen die minder actief zoeken. Hierdoor worden zij niet tot de werkloze beroepsbevolking gerekend.

Overlap werkloze beroepsbevolking met niet-werkzame werkzoekenden, 2007

Bron: CBS, CWI.

In 2007 bedroeg de werkloze beroepsbevolking gemiddeld 344 duizend personen. Hiervan stonden 145 duizend personen bij het CWI ingeschreven (de overlap). Het aantal niet-werkende werkzoekenden bedroeg 498 duizend personen waarvan er 145 duizend tot de werkloze beroepsbevolking gerekend werden. Het aantal niet-werkende werkzoekenden lag in hetzelfde jaar 154 duizend boven het aantal personen in de werkloze beroepsbevolking. Dit verschil is overigens kleiner dan in voorgaande jaren toen het verschil ieder jaar nog ruim 200 duizend bedroeg. De daling van het aantal niet-werkende werkzoekenden was van 2006 op 2007 zowel absoluut als relatief sterker dan de afname van de werkloze beroepsbevolking.

Werkloosheid verder afgenomen

Door de gunstige economische omstandigheden en het hoge aantal vacatures is de werkloze beroepsbevolking in 2007 met 69 duizend afgenomen in vergelijking met het jaar ervoor. Het was het tweede jaar op rij dat de werkloosheid afnam na een periode van oplopende werkloosheid vanaf 2001. De daling in 2007 was vrijwel even groot als in het jaar ervoor. In 2007 waren er gemiddeld 344 duizend werklozen. De werkloosheid bedroeg daarmee 4,5 procent, een vol procentpunt minder dan het jaar ervoor. Hoewel de werkloosheid in twee jaar tijd flink is teruggelopen ligt deze nog duidelijk boven het niveau van het begin van dit millennium (3,5 procent in 2001). Ook de verhouding tussen het aantal vacatures en het aantal werklozen ligt wat hoger dan in 2001. Deze verschuiving kan te maken hebben met toegenomen mobiliteit, waardoor het aantal vacatures nu extra hoog is.

De werkloosheid daalde in 2007 over de hele linie. Er waren in vergelijking met een jaar eerder 38 duizend mannen minder werkloos en 31 duizend vrouwen. De werkloosheidsdaling deed zich voor onder alle leeftijdsgroepen. Het sterkst was de daling in de leeftijdsgroep van 25–44 jaar. Ook bij jongeren en de groep 45–64-jarigen daalde de werkloosheid maar daar was de afname minder sterk. In 2007 bedroeg de werkloosheid onder mannen gemiddeld 3,6 procent en onder vrouwen 5,8 procent. Zoals gebruikelijk was de werkloosheid onder jongeren het hoogste: 9,2 procent. Bij jongeren speelt de overgang van school naar werk een rol. Dit gaat vaak gepaard met een periode van werkloosheid. In de grote groep van 25–44 jaar bedroeg de werkloosheid 3,6 procent. Bij mannen in deze leeftijdsgroep is de werkloosheid zeer laag: 2,4 procent. Bij vrouwen in deze groep is het werkloosheidspercentage meer dan twee keer zo hoog. Oudere werkzoekenden hebben ook geprofiteerd van de gunstige situatie op de arbeidsmarkt in 2007. De werkloosheid onder 45–64-jarigen bedroeg 4,4 procent. Dat is 0,6 procentpunt minder dan het jaar ervoor.

De werkloosheid onder niet-westerse allochtonen is zeer sterk gedaald. In 2007 bedroeg de werkloosheid onder deze groep 10,3 procent tegenover 14,3 procent het jaar ervoor. Ondanks deze daling is de werkloosheid onder niet-westerse allochtonen nog steeds beduidend hoger dan onder autochtonen. Onder autochtonen bedroeg de werkloosheid 3,7 procent. De werkloosheid onder niet-westerse allochtone mannen bedroeg 9,3 procent en onder vrouwen 11,6 procent.

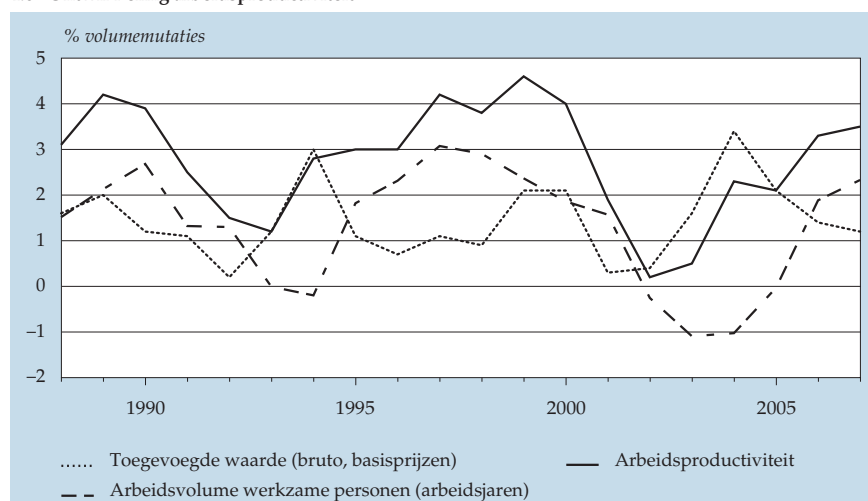
4.3 Productiviteit, loonkosten en winstgevendheid

Gemiddelde productiviteitsstijging

De arbeidsproductiviteit is in 2007 met 1,2 procent gestegen. Deze stijging is wat lager dan in 2006, toen de productiviteit met 1,4 procent toenam. Over de laatste

twintig jaar bedroeg de arbeidsproductiviteitsontwikkeling gemiddeld 1,4 procent per jaar. Wanneer de economie uit een recessie omhoog klimt, vindt vaak een sterke stijging plaats van de productiviteit. Dit gebeurde in 1994 en 2004 met stijgingen van 3,0 respectievelijk 3,4 procent. Wanneer we deze jaren van zeer hoge groei niet meerekenen, dan komt de jaarlijkse gemiddelde groei over de laatste twintig jaar uit op 1,2 procent. De arbeidsproductiviteitsontwikkeling over 2007 was dus zeer gemiddeld. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de druk om de arbeidsproductiviteit sterker dan gemiddeld te laten groeien de komende jaren toeneemt, omdat de beroepsbevolking nog maar weinig zal groeien. Sterke productiviteitsstijgingen zijn de laatste jaren vooral te zien in de industrie, de handel en de vervoerssector. Hiervan viel de arbeidsproductiviteitsgroei in de handel in 2007 wat terug. De bouw kende net als in 2005 een forse stijging van de arbeidsproductiviteit, waar deze in de jaren 2001–2004 te maken had met een afnemende productiviteit. De arbeidsproductiviteit van de financiële en zakelijke dienstverlening daalde in 2007, net als in 2006.

4.6 Ontwikkeling arbeidsproductiviteit

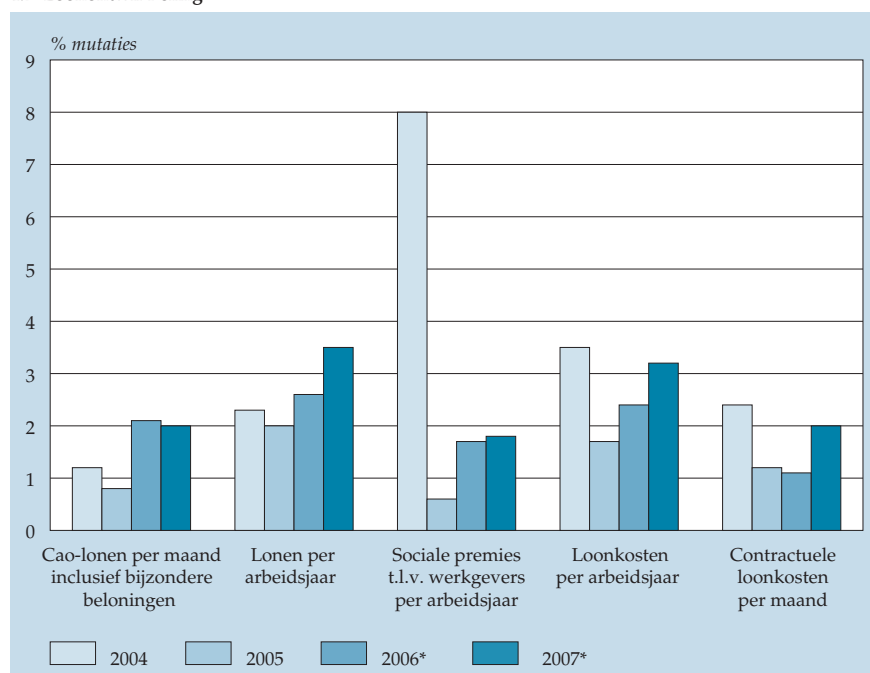
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Loonkosten lopen op

De cao-lonen, lonen zoals vastgelegd in contractuele overeenkomsten, namen in 2007 toe met gemiddeld 2,0 procent. Dit is 0,1 procentpunt minder dan in 2006. Evenals in 2006 lag de cao-loonstijging ook in 2007 boven de inflatie. Toch is er een verschil tussen beide jaren. In 2006 stegen de cao-lonen per kwartaal gemiddeld ongeveer 2 procent. In 2007 liep de cao-loonstijging daarentegen duidelijk op, van 1,7 procent in het eerste kwartaal tot 2,4 procent in het vierde. Omdat het totale opslagpercentage voor wettelijke en contractuele werkgeverspremies vrijwel gelijk was aan het percentage in 2006 stegen de contractuele loonkosten in 2007 eveneens met 2,0 procent.

De werkelijke loonkosten per arbeidsjaar van alle werknemers stegen in 2007 met 3,2 procent. Deze stijging is hoger dan de 2,4 procent in 2006, maar nog altijd beduidend lager dan de stijgingen aan het begin van dit millennium. Doordat de loonkosten veel sneller stegen dan de arbeidsproductiviteit, namen de loonkosten per eenheid product in de marktsector toe met 1,8 procent. Dit was de eerste stijging na drie achtereenvolgende jaren van daling. Dat de loonkosten in 2007 versneld zijn gestegen, komt doordat de loonstijgingen toenemen vanwege de krapte op de arbeidsmarkt. In 2007 bedroegen de loonstijgingen gemiddeld 3,5 procent, tegen 2,6 procent in 2006. De lonen stegen het snelst bij de financiële instellingen (7,1 procent), mede door beloningen die incidenteel van aard zijn. Ook in de bedrijfstakken verhuur en zakelijke dienstverlening (4,2 procent) en in de bouwnijverheid (4,1 procent) was de loonstijging per arbeidsjaar bovengemiddeld. De bedrijfstakken met de hoogste loonstijging kennen tevens de hoogste vacaturegraad.

4.7 Loonontwikkeling

Bron: CBS, Statistiek van de cao-lonen en Nationale rekeningen 2007.

Winstgevendheid economie neemt iets af

De winstgevendheid van de economie is in 2007 licht afgenomen. De winstgevendheid van de economie of van een bedrijfstak kan worden gemeten met de arbeidsinkomensquote (aiq). Deze indicator geeft aan welk deel van het nationaal inkomen toevloeit aan de productiefactor arbeid. Het resterende deel van het nationaal inkomen vloeit naar de productiefactor kapitaal en vormt een beloning voor het

ondernemerschap. Een dalende aiq betekent dat een kleiner deel van het verdiende inkomen naar de factor arbeid gaat en is hiermee een aanwijzing dat de winstgevendheid toeneemt.

Het niveau van de aiq verschilt sterk per bedrijfstak. Dit komt door de grote verschillen in de verhouding van de inzet van arbeid tegenover kapitaal. Zo heeft een kapitaalintensieve industrie een relatief lage aiq. De verhouding tussen arbeid en kapitaal ligt doorgaans vast in de productiemiddelen van een bedrijfstak en is daardoor tamelijk stabiel. De aiq is daardoor vooral geschikt om de ontwikkeling van de winstgevendheid binnen een bedrijfstak in de tijd te beschrijven.

4.8 Arbeidsinkomensquote naar bedrijfstakken en sectoren ¹⁾

	1995	2000	2004	2005	2006*	2007*
	%					
Bedrijfstakken						
landbouw, bosbouw en visserij	77,0	95,1	114,6	113,6	96,8	98,8
delfstoffenwinning	8,6	7,7	7,2	5,2	4,1	4,5
industrie	74,2	71,7	72,5	68,7	69,7	68,6
energie- en waterleidingbedrijven	52,3	57,7	40,7	32,5	27,5	23,3
bouwnijverheid	86,6	83,8	86,0	83,7	81,9	79,9
handel, horeca en reparatie	82,4	72,2	75,2	73,7	72,3	72,6
vervoer, opslag en communicatie	80,4	79,5	73,9	71,6	71,8	72,6
financiële en zakelijke dienstverlening	64,5	69,2	73,2	71,2	72,6	73,8
overheid	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
zorg en overige dienstverlening	95,0	90,9	88,3	89,3	90,1	89,5
Totaal	78,6	77,2	78,7	76,6	76,0	76,2
Marktsector ²⁾	80,8	80,0	80,2	77,4	77,8	78,5
Vennootschappen	70,4	70,9	70,4	67,7	67,8	68,7
Huishoudens inclusief IZWh's	85,1	78,7	90,4	90,1	85,8	82,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ De arbeidsinkomensquote is de beloning van werknemers plus de toegerekende beloning voor zelfstandigen en meewerkende gezinsleden (aantal arbeidsjaren zelfstandigen en meewerkende gezinsleden vermenigvuldigd met de gemiddelde beloning van werknemers) als aandeel in de som van beloning van werknemers en netto exploitatieoverschot/gemengd inkomen.

²⁾ Totaal exclusief overheid, delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en gezondheids- en welzijnszorg.

In 2005 en vooral in 2006 is de winstgevendheid toegenomen. In 2007 nam zij licht af. Om te bepalen hoe de winstgevendheid van het bedrijfsleven zich heeft ontwikkeld wordt gekeken naar de aiq van de marktsector. Hierbij worden de bedrijfstakken overheid, delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en gezondheids- en welzijnszorg, die binnen de Nederlandse economie een ander karakter hebben, buiten beschouwing gelaten. Ook de winstgevendheid van de marktsector is in 2007 afgenomen. In 2006 kwam al een einde aan een vier jaar lange stijging van de winstgevendheid van de marktsector.

De daling van de winstgevendheid in de marktsector wordt in belangrijke mate bepaald door de financiële en zakelijke dienstverlening, waar de winstgevendheid voor het tweede achtereenvolgende jaar omlaag ging. Deze daling komt doordat banken en verzekeraars te kampen hadden met forse kostenstijgingen. Ook nam de arbeidsproductiviteit van de financiële en zakelijke dienstverlening verder af. In de industrie, waar de winstgevendheid in 2006 iets omlaag ging, is de trend van toenemende winstgevendheid weer opgepakt.

De ontwikkeling van de winstgevendheid bij kleine zelfstandige ondernemers week af van die van de vennootschappen. De zelfstandigen, ingedeeld bij de huishoudens, zagen hun winstgevendheid net als in de voorgaande twee jaar fors toenemen. Bij de vennootschappen nam de winstgevendheid daarentegen licht af, net als in 2006.

4.4 Sociale zekerheid

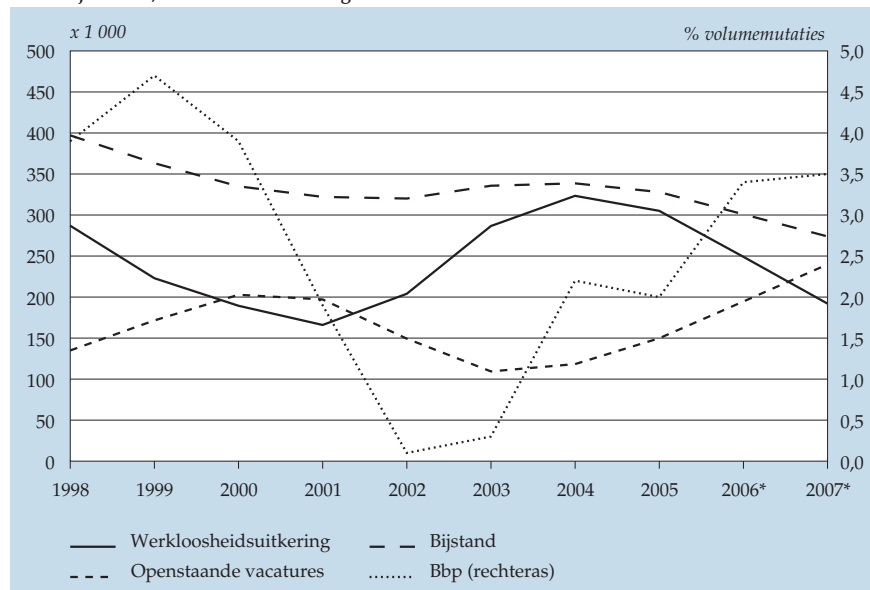
Dalende trend aantal uitkeringen

In 2007 lieten zowel het aantal WW- als het aantal bijstandsuitkeringen voor het derde achtereenvolgende jaar een daling zien. Aan het einde van 2007 bedroeg het aantal WW-uitkeringen 192 duizend, terwijl er een jaar eerder 249 duizend werden verstrekt. De afname onder vrouwen was 24 duizend, terwijl die onder mannen 34 duizend bedroeg. Het aantal bijstandsuitkeringen nam af met 27 duizend. Eind 2007 werden er 274 duizend bijstandsuitkeringen verstrekt aan personen jonger dan 65 jaar. Het aantal bijstandsuitkeringen dat werd verstrekt daalde met 14 duizend onder vrouwen en 13 duizend onder mannen.

De afname van het aantal WW-uitkeringen hangt samen met de conjunctuur. In de economisch magere jaren 2002 en 2003 daalde het aantal openstaande vacatures en nam het aantal WW-uitkeringen toe. Sinds de economie in 2004 weer aantrok is het aantal vacatures sterk gestegen en het aantal WW-uitkeringen gedaald. Het aantal bijstandsuitkeringen laat een soortgelijk maar minder sterk verband zien.

Naast conjuncturele effecten, is het aantal WW- en bijstandsuitkeringen de afgelopen periode beïnvloed door wettelijke maatregelen. Vanaf 2006 is door een verscherping van de wekeneis de instroom in de WW beperkt. Waar personen voorheen ten minste 26 van de laatste 39 weken gewerkt dienden te hebben om aanspraak te kunnen maken op een WW-uitkering, is deze eis aangepast tot 39 van de laatste 52 weken. Ook werd de maximale duur van een WW-uitkering aangepast van 60 tot 38 maanden. De daling van het aantal bijstandsuitkeringen is mede het gevolg van de invoering van de Wet Werk en Bijstand (WWB) in 2004.

4.9 Conjunctuur, vacatures en uitkeringen

Bron: CBS, Statistiek werkloosheidsuitkeringen, Statistiek bijstandsuitkeringen, Vacature-enquête en Nationale rekeningen 2007.

Kader 4.c

Ontwikkeling van de bijstand sinds de invoering van de WWB

Met de invoering van de Wet Werk en Bijstand (WWB) in 2004 is een verandering opgetreden in de rol van gemeenten bij de instroombeperking, de uitstroombestemming en de financiering van de bijstand. Enerzijds dient de gemeente zowel bij aanvraag als periodiek zorgvuldig te beoordelen of een persoon recht heeft op een uitkering. Het uitgangspunt hierbij is dat iedereen zoveel mogelijk in zijn eigen onderhoud dient te voorzien. Anderzijds is de manier waarop de bijstand gefinancierd wordt gewijzigd. Om de bijstand te financieren, krijgen gemeenten een vast budget dat voor kleinere gemeenten is vastgesteld aan de hand van historische uitgaven. Voor grotere gemeenten is dit budget gebaseerd op een objectief verdeelmodel. Voorheen werd aan gemeenten een bedrag per bijstandsgerechtigde ter beschikking gesteld. Door het nieuwe financieringssysteem worden gemeenten geprikkeld om het aantal bijstandsuitkeringen zo laag mogelijk te houden.

In de periode na de invoering van de WWB op 1 januari 2004, is voornamelijk het aantal bijstandsuitkeringen met een duur korter dan een jaar afgenomen. Dit

wordt gedeeltelijk veroorzaakt doordat er minder personen instromen. Daarnaast is het moeilijker om bijstandsuitkeringen die al langer dan een jaar lopen te beëindigen en de personen die hierbij horen te laten uitstromen. Hiermee hangt samen dat de afname van het aantal bijstandsuitkeringen vooral hoog is onder jongeren. Zij zitten vaak pas relatief kort in een uitkeringssituatie en hebben over het algemeen een betere arbeidsmarktpositie dan werkloze ouderen. Terwijl het aantal bijstandsuitkeringen van personen onder de 45 jaar na invoering van de WWB met 31 procent is afgenomen, daalde het aantal uitkeringen uitgekeerd aan personen tussen de 45 en 65 jaar slechts met 1 procent.

Bijstandsuitkeringen van personen jonger dan 65 jaar

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2003–2007
	<i>x 1 000</i>						<i>% mutatie</i>
< 1 jaar	70	80	76	66	54	48	–41
> 1 jaar	251	255	262	262	247	226	–11
< 25 jaar	28	33	33	27	20	15	–54
25–34 jaar	71	74	74	69	58	47	–37
35–44 jaar	85	89	90	89	83	74	–17
45–54 jaar	71	73	75	76	75	73	–1
55–64 jaar	65	66	66	66	65	65	–2
Totaal	320	336	339	328	301	274	–18

Bron: CBS, Statistiek bijstandsuitkeringen.

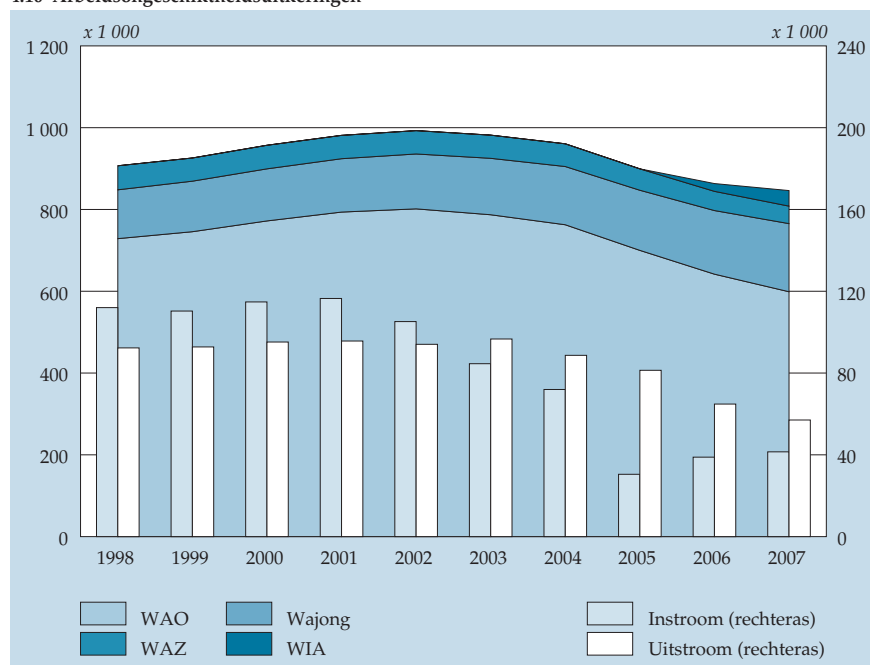
Ook het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is in 2007 verder afgenomen. Waar aan het eind van het jaar 847 duizend van dergelijke uitkeringen werden verstrekt, waren dit er een jaar eerder nog 863 duizend. Van het totaal aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen die eind 2007 verstrekt werden, behoorde 71 procent tot de WAO, 5 procent tot de WAZ, 20 procent tot de Wajong en 5 procent viel onder de WIA. Het totaal aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen daalde voor het vijfde jaar op rij. In vijf jaar is dit aantal afgenomen met 146 duizend, een daling van 15 procent. Een uitzondering hierop wordt gevormd door de Wajong. Het aantal Wajong-uitkeringen is in vijf jaar tijd toegenomen van 134 duizend tot 167 duizend.

De algehele daling van het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen dient in het licht van een viertal ontwikkelingen te worden beschouwd. In de eerste plaats heeft er in 2004 een verscherping van de regels voor het vaststellen van de mate van arbeidsongeschiktheid plaatsgevonden. Een tweede oorzaak is dat sinds 1 januari 2004 de ziekte duur voorafgaand aan instroom in de WAO is verlengd. Vanaf deze datum zijn werkgevers verplicht om de eerste twee jaar 70 procent van het loon van een arbeidsongeschikt geraakte werknemer door te betalen, alvorens deze

instroomt in de WAO. Voorheen besloeg deze periode een jaar. Gevolg hiervan is dat personen die in 2004 arbeidsongeschikt zijn geraakt, niet vanaf 2005 maar op zijn vroegst vanaf 2006 een WAO-uitkering hebben kunnen ontvangen. Dit verklaart de lage instroom in 2005. Als derde oorzaak moet worden genoemd dat het UWV in de periode van 2004 tot 2007 een grootschalige herbeoordeling van arbeidsongeschikten heeft uitgevoerd.

Een vierde oorzaak voor het dalen van het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is de introductie van de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) in 2006. Met deze wet wordt getracht mensen te stimuleren om naar vermogen te werken. De WIA is de vervanger van de WAO en sinds de invoering ervan is het dan ook in principe niet meer mogelijk om in de WAO (of in de WAZ) in te stromen. Gedurende 2007 is het aantal WIA-uitkeringen verdubbeld van 19 naar 38 duizend. Het aantal WAO-uitkeringen nam tijdens deze periode af met 43 duizend. De WIA bestaat uit twee regelingen. Personen die duurzaam en voor meer dan 80 procent arbeidsongeschikt zijn vallen onder de Inkomensvoorziening voor Volledig en duurzaam Arbeidsongeschikten (IVA). De regeling Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsongeschikten (WGA) is bestemd voor personen die voor meer dan 35 procent maar minder dan 80 procent arbeidsongeschikt zijn. Eind 2007 werden er 8 duizend IVA-uitkeringen en 30 duizend WGA-uitkeringen verstrekt.

4.10 Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen

Bron: CBS, Statistiek arbeidsongeschiktheidsuitkeringen.

Kader 4.d

In- en uitstroom WAO

De daling van het aantal WAO-uitkeringen in de afgelopen jaren is vooral het gevolg van de afname van de instroom in deze regeling. Tussen 2001 en 2004 nam het aantal startende WAO-uitkeringen af van 101 tot 55 duizend. Door de verlenging van de ziekteduur voorafgaand aan de WAO van één naar twee jaar bedroeg de instroom in 2005 slechts 16 duizend. Nadat in 2006 de WAO werd vervangen door de WIA bleef er nog slechts een zeer beperkte instroom in de WAO over. Het gaat dan om lopende bezwaar- of beroepsprocedures die nog betrekking hebben op de oude regeling of om uitkeringen van personen die in het verleden uitgestroomd zijn uit de WAO, maar inmiddels weer terug zijn gevallen in de oude situatie. In 2007 bedroeg de instroom 7 duizend uitkeringen.

Het inperken van de instroom leidde mede tot een afname van de uitstroom. Het mechanisme hierachter wordt duidelijk zichtbaar wanneer de duur van de beëindigde uitkeringen in beschouwing genomen wordt. Vooral uitkeringen die korter dan vijf jaar lopen, stromen uit de WAO. Door de beperkte instroom zijn er nog maar weinig kortlopende uitkeringen. Waar in 2003 de uitstroom nog 82 duizend uitkeringen bedroeg, is dit aantal in 2007 gedaald tot 48 duizend.

Een andere oorzaak voor de afname van het aantal WAO-uitkeringen is de herbeoordeling arbeidsongeschiktheid die vanaf 2004 tot en met 2007 heeft plaatsgevonden. Het UWV heeft voor deze nieuwe beoordeling arbeidsongeschikten opgeroepen die op 1 juli 2004 jonger waren dan 50 jaar en die recht hadden op een uitkering in het kader van de WAO, WAZ of Wajong. Uit de cijfers blijkt niet dat in de betreffende periode verhoudingsgewijs meer uitkeringen van personen onder de 50 jaar beëindigd worden dan in de jaren ervoor. Dit kan echter verklaard worden door de verminderde instroom. Oudere personen hebben relatief vaker dan jongere personen een langlopende WAO uitkering. Hierdoor heeft de sterke afname van de instroom minder invloed op de uitstroom van deze groep.

Opvallend is dat de daling van de uitstroom onder vrouwen aanmerkelijk hoger is dan onder mannen. Waar sinds 2003 de uitstroom van uitkeringen toebehorend aan mannen met ongeveer een derde afnam, was dit bij vrouwen ongeveer de helft. Als een mogelijke reden hiervoor kan aangedragen worden dat ook de instroom sterker is gedaald onder vrouwen dan onder mannen. In 2001 stroomden er nog aanmerkelijk meer vrouwen dan mannen in de WAO (55 duizend uitkeringen tegenover 46 duizend). De afgelopen jaren is de instroom van beide groepen ongeveer gelijk.

In- en uitstroom met betrekking tot de WAO							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
<i>x 1 000</i>							
Instroom ¹⁾	101	89	68	55	16	7	7
Mannen	46	40	33	27	8	3	3
Vrouwen	55	49	35	28	8	4	4
Jonger dan 50 jaar	70	62	45	37	10	5	5
Ouder dan 50 jaar	31	27	22	18	5	2	2
Uitstroom ¹⁾	81	80	82	75	68	55	48
Mannen	47	44	45	41	39	32	30
Vrouwen	35	36	37	34	28	22	18
Jonger dan 50 jaar	33	35	34	29	26	18	11
Ouder dan 50 jaar	48	45	47	46	42	36	37
korter dan 5 jaar (duur)	40	43	42	35	27	16	9
5 tot 16 jaar	25	21	22	22	22	21	20
meer dan 16 jaar	16	16	17	17	18	17	18

Bron: CBS, Statistiek arbeidsongeschiktheidsuitkeringen.

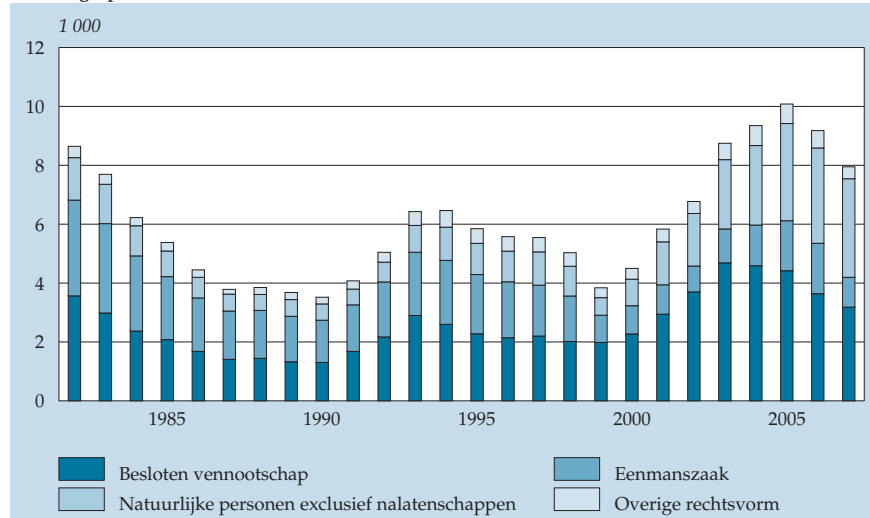
¹⁾ Wegens afrondingsverschillen tellen de sommen van de onderdelen niet altijd op tot het totaal.

4.5 Faillissementen

Daling van faillissementen zet verder door

In 2007 zette de een jaar eerder begonnen daling van het aantal faillissementen verder door. In 2006 was er nog sprake van bijna 9 200 uitgesproken faillissementen. In 2007 daalde dit aantal verder met 13 procent tot bijna acht duizend. De daling kwam voornamelijk voor rekening van de eenmanszaken, besloten vennootschappen en de vennootschappen onder firma. Voor het eerst sinds 2002 daalt het aantal faillissementen van eenmanszaken. Het aantal in 2007 gefailleerde eenmanszaken is duidelijk lager dan in 2006. Daarbij zij aangetekend dat uitschrijvingen van eenmanszaken vanaf het verslagjaar 2007 beter worden waargenomen. Daardoor worden de natuurlijke personen wier eenmanszaak reeds vóór het faillissement werd uitgeschreven vanaf 2007 minder vaak tot de eenmanszaken gerekend en vaker tot de natuurlijke personen. In het algemeen wordt een eenmanszaak die, na (tijdelijke) toepassing van de schuldsaneringsregeling, alsnog failliet gaat, in de regel vrijwel altijd tot de uitgesproken faillissementen van natuurlijke personen gerekend. Onder failliet verklaarde natuurlijke personen vallen naast ondernemers ook mensen die het schuldsaneringstraject niet volbrengen.

4.11 Uitgesproken faillissementen

Bron: CBS, Faillissementsstatistiek.

Het aantal faillissementen reageert sterk, zij het met enige vertraging, op de economische ontwikkeling. Zo trad hierin een flinke daling op in 2006, twee jaar nadat de economie weer was opgebloeid. In 2006 daalde het aantal faillissementen met 9 procent, in 2007 met 13 procent. De besloten vennootschappen namen 40 procent van het totaal aantal uitgesproken faillissementen voor hun rekening. Het grootste deel van de faillissementen (55 procent) werd echter uitgesproken over eenmanszaken en natuurlijke personen. Particulieren (met en zonder eenmanszaak) kunnen sinds 1999 een beroep doen op de Wet schuldsanering. Wanneer schuldeisers een verzoek indienen tot faillietverklaring van een eenmanszaak, zal een rechter eerst verwijzen naar een schuldsaneringstraject zodat de schuldenaar na een periode van drie tot vijf jaar schuldenvrij is. Pas als de schuldenaar zich niet aan de afbetalingsregeling houdt, wordt overgegaan tot een faillissement.

4.12 Uitgesproken faillissementen naar rechtsvorm

	1990	1995	2000	2005	2006	2007
Bedrijven en instellingen w.v.	2 961	4 783	3 579	6 780	5 941	4 602
eenmanszaken	1 434	2 011	958	1 697	1 713	1 013
besloten vennootschappen	1 304	2 278	2 272	4 420	3 638	3 183
overige	223	494	349	663	590	406
Natuurlijke personen incl. nalatenschappen	558	1 064	919	3 302	3 238	3 348
Totaal	3 519	5 847	4 498	10 082	9 179	7 950

Bron: CBS, Faillissementsstatistiek.

Het aantal wettelijke schuldsaneringen is in 2007 nagenoeg gelijk aan het aantal in 2006: bijna 15 duizend. Een op de zeven schuldsaneringen heeft betrekking op een particulier met een eenmanszaak, de rest betreft natuurlijke personen. Deze verhouding is al jaren stabiel. Het zijn vooral personen van 55 jaar en ouder waarbij het aantal schuldsaneringen toeneemt. In 2007 nam het aantal schuldsaneringen bij deze groep verder toe tot ruim twee duizend. De stijging was echter minder groot dan in het vorige jaar: 6 procent in plaats van 13 procent. Ook in de groep personen van 35 tot 55 jaar nam het aantal schuldsaneringen nog steeds toe. In 2007 zijn in deze groep ruim 8 600 schuldsaneringen geregistreerd, 3 procent meer dan in 2006. Het aantal schuldsaneringen van personen jonger dan 35 jaar nam verder af. Het aantal lag in 2007 negen procent lager dan in 2006 en bedroeg ruim 4 200. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het sedert 1 januari 2007 vigerende beleid om, voorafgaand aan eventuele schuldsanering, een bemiddelingstraject te starten.

Het aantal faillissementen nam ook in relatieve zin verder af. Sinds 2003 gingen er per duizend bedrijven meer dan 9 failliet, in 2007 was dit aantal gedaald tot 6. Hiermee nadert het relatieve aantal het niveau van 2000 (5,3 per duizend bedrijven).

4.13 Uitgesproken faillissementen per 1000 bedrijven en instellingen ¹⁾

	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Landbouw en visserij	0,5	1,2	1,9	1,4	1,5	0,9
Industrie en delfstoffenwinning	9,4	17,4	15,8	14,3	10,7	9,8
Bouwnijverheid	8,4	12,4	11,9	12,1	9,4	7,2
Handel	5,9	8,5	9,9	10,0	8,6	7,2
Horeca	4,9	7,4	8,8	11,5	14,7	8,4
Vervoer en communicatie	9,2	14,8	14,0	17,3	14,2	8,5
Financiële en zakelijke dienstverlening	6,9	15,0	14,2	13,6	10,5	7,3
Onderwijs, gezondheidszorg en overige dienstverlening	2,1	2,6	3,0	2,9	2,6	2,6
Totaal inclusief onbekend	5,3	9,3	9,4	9,4	8,0	6,0

Bron: CBS, Faillissementsstatistiek.

¹⁾ Exclusief overheid en de bedrijfstak productie en distributie van energie.

In de industrie en delfstoffenwinning, de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie (met name taxi- en transportbedrijven) en in de horeca gingen relatief de meeste bedrijven failliet. In de industrie en delfstoffenwinning werden bijna 10 van de duizend bedrijven door een faillissement getroffen. In de horeca en de bedrijfstak vervoer en communicatie lag dit aantal op ruim 8. In vergelijking met 2006 was er in alle bedrijfstakken sprake van een daling van het relatieve aantal faillissementen. De daling was het sterkst in de horeca, gevolgd door de vervoerssector. In de landbouw en visserij gingen, net als in de afgelopen jaren, relatief de minste bedrijven failliet.

4.6 *Inkomensverschillen na jaren tachtig weinig veranderd*

De hoogte van topsalarissen, bonussen en gouden handdrukken houdt de gemoederen zo nu en dan flink bezig. Dit gaat vaak vergezeld van de roep om overheidsingrijpen. De overheid speelt dan ook een grote rol in de mate van inkomens(on)gelijkheid in een land. Zij herverdeelt de inkomens door het heffen van belastingen en premies en het toekennen van uitkeringen en toelagen. In de afgelopen decennia wisselden nivellerende en denivellerende maatregelen elkaar af. Zo was bijvoorbeeld tot halverwege de jaren tachtig de ontwikkeling van de uitkeringen gekoppeld aan die van de lonen, terwijl deze daarna ontkoppeld werden. Nadat de economische situatie verbeterde, is de koppeling weer hersteld, maar nog in de periode 2003–2005 is de koppeling tijdelijk losgelaten. Van invloed op de inkomensverdeling in de voorbije decennia zijn verder diverse herzieningen in het belastingstelsel geweest.

In dit artikel komen de inkomensverschillen van de Nederlandse bevolking vanuit diverse perspectieven aan de orde. Hoe zijn de inkomens in Nederland verdeeld en hoe heeft de inkomensverdeling zich de afgelopen dertig jaar ontwikkeld? Wat zijn de verschillen tussen diverse demografische groepen, zoals mannen en vrouwen, autochtonen en allochtonen, en jongeren en ouderen? Wat is de invloed van de omvang en de samenstelling van het huishouden? En, tot slot, hoe is de ongelijkheid in Nederland vergeleken met die van andere landen van de Europese Unie?

Kwart bevolking verdient 15 à 20 duizend euro

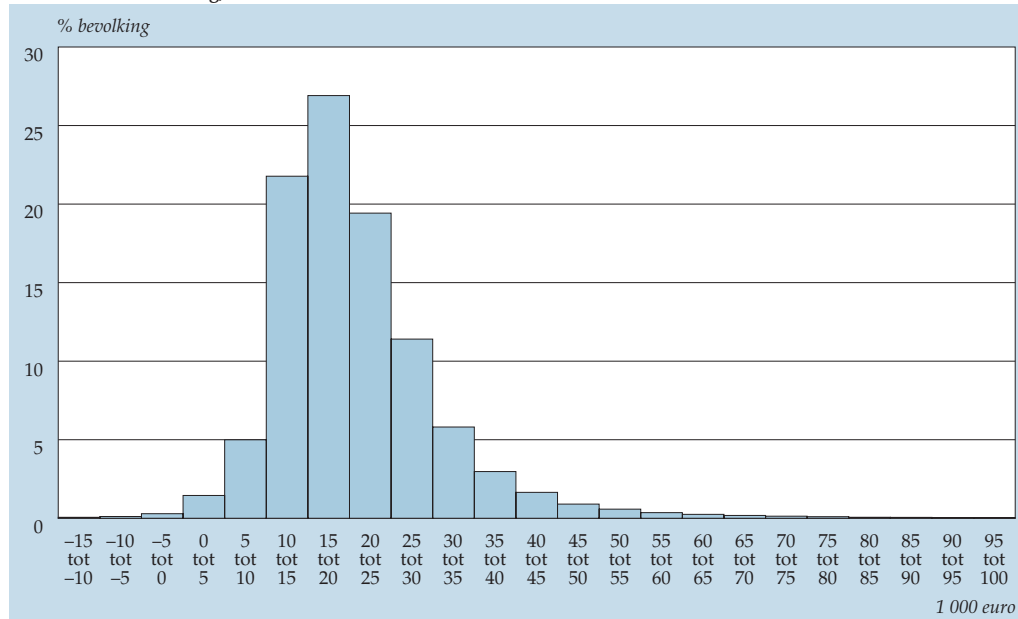
In 2005 bedroeg het gemiddelde inkomen van personen bijna 21 duizend euro. Tot dit inkomen wordt hier het totale huishoudensinkomen gerekend, gecorrigeerd voor de samenstelling van het huishouden (zie kader 4.e). Dit inkomen wordt toegekend aan elk lid van het huishouden. De mediaan, het inkomen waar de ene helft van de bevolking onder en de andere helft boven zit, lag met bijna 19 duizend euro iets onder het (rekenkundig) gemiddelde. De meeste mensen, ruim een kwart van de totale bevolking, hebben een inkomen tussen de 15 en de 20 duizend euro. Ruim 0,5 procent van de bevolking had in 2005 een negatief inkomen. Dit betreft voornamelijk zelfstandigen die verlies hebben geleden. Anderzijds had ruim 2 procent van de bevolking (ruim 300 duizend mensen) een inkomen boven de 50 duizend euro. Van deze groep beschikten 7 duizend mensen over een inkomen boven de twee ton.

Kader 4.e

Het besteedbare huishoudensinkomen

Voor het in kaart brengen van het inkomen van personen is uitgegaan van het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen. Dit begrip sluit het best aan bij wat een persoon als welvaart ervaart: de levensstandaard van een persoon is immers verbonden met het inkomen van zijn of haar huishouden. Het besteedbaar inkomen is opgebouwd uit loon, winst en inkomen uit vermogen vermeerderd met ontvangen uitkeringen en andere toelagen, en verminderd met de betaalde premies en belastingen. Het besteedbaar huishoudensinkomen is gelijk aan de som van het besteedbaar inkomen van alle huishoudensleden. Om de inkomens van verschillende typen huishoudens onderling vergelijkbaar te maken, wordt het besteedbaar huishoudensinkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. De correctiefactor is niet simpelweg gelijk aan het aantal gezinsleden, maar houdt rekening met schaalvoordelen bij toenemende gezinsgrootte. Het aldus verkregen gestandaardiseerde huishoudensinkomen wordt vervolgens toegekend aan iedere persoon van het desbetreffende huishouden. Wanneer in de tekst gesproken wordt over inkomen, wordt altijd het aan de persoon toegekende gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen bedoeld.

4.14 Inkomensverdeling, 2005*

Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek 2005.

De inkomensverdeling in Nederland is een scheve verdeling rondom de mediaan. Deze scheve verdeling is karakteristiek voor de meeste westerse landen. In dit artikel is gekozen voor een populaire en eenvoudig te interpreteren maatstaf voor de mate van inkomensongelijkheid, de Gini-coëfficiënt. De waarde van deze coëfficiënt ligt tussen 0 en 1 en is groter naarmate de inkomensverschillen in de bevolking groter zijn. In het vervolg van dit artikel wordt aan de hand van de Gini-coëfficiënt ingegaan op de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid, de inkomensverschillen tussen en binnen diverse bevolkingsgroepen en de ongelijkheid in Nederland in vergelijking met die in andere Europese landen.

Kader 4.f

De Gini-coëfficiënt voor inkomensongelijkheid

Een bekende maatstaf voor inkomensongelijkheid is de *Gini-coëfficiënt*. Deze coëfficiënt beschouwt de onderlinge verschillen van alle inkomens in een populatie. Naarmate de inkomensverschillen in een populatie toenemen, wordt ook de waarde van de Gini-coëfficiënt groter. De waarde van de Gini-coëfficiënt ligt tussen 0 en 1, waarbij 0 correspondeert met totale gelijkheid (iedereen heeft hetzelfde inkomen) en 1 correspondeert met totale ongelijkheid (één iemand bezit al het inkomen). Meer specifiek is de coëfficiënt gelijk aan de som van de absolute inkomensverschillen tussen elke twee leden van de bevolking, gedeeld door tweemaal het gemiddelde inkomen.

In 2005 was de Gini-coëfficiënt voor de totale Nederlandse bevolking gelijk aan 0,27. Voor zowel mannen als vrouwen was de ongelijkheid even groot: de Gini-coëfficiënt was dus voor beide groepen gelijk aan 0,27. De helft van de mannen had een inkomen onder 19,2 duizend euro. Vrouwen hadden iets minder te besteden: hun mediane inkomen was 18,4 duizend euro. Dit verschil is gering doordat in huishoudens waarin een man en een vrouw samenleven, zij beiden dezelfde levensstandaard hebben. Om dezelfde reden waren de inkomensverschillen tussen mannen onderling en vrouwen onderling even groot.

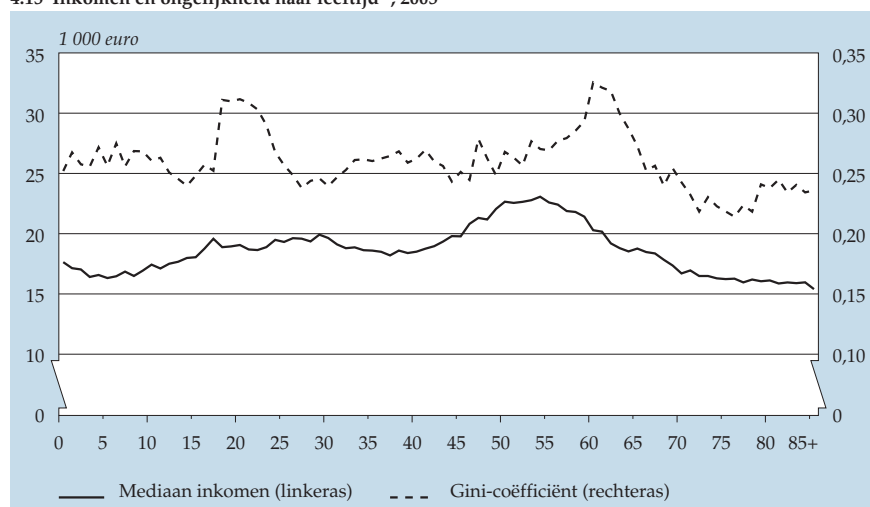
Hoge ongelijkheid onder jongeren

De levensfase van mensen is een belangrijke bepalende factor voor de hoogte van het inkomen. De eerste levensfase, de kinderjaren, wordt gekenmerkt door een relatief laag inkomen. Dit komt doordat binnen huishoudens met thuiswonende kinderen het besteedbaar inkomen van de ouders gedeeld moet worden met alle gezinsleden. Rond het 20e levensjaar gaan veel jongeren op zichzelf wonen en hun inkomen neemt toe naarmate de carrière vordert. Vanaf het 30e levensjaar volgt echter een daling. Veel mensen krijgen kinderen rond die leeftijd en vooral vrouwen

gaan dan vaak minder werken. Tussen het 45e en 55e levensjaar hebben mensen het meest te besteden. In deze leeftijdsfase is minder of geen zorg meer nodig voor jonge kinderen en mensen beleven dan qua inkomen vaak het hoogtepunt van hun carrière. Daarna gaan sommige mensen met vervroegd pensioen, waardoor het inkomen vanaf 55 jaar flink afneemt.

Mensen van 65 jaar en ouder hebben het minst te besteden. Veel werknemerspensioenen gaan uit van een inkomstendering van 30 procent ten opzichte van het gemiddeld verdiende loon tijdens de werkzame periode. Bovenop de AOW ontvangt het overgrote deel van de 65-plushuishoudens nog een aanvullend ouderdomspensioen. Daarnaast (of daarmee samenvallend) zijn er nog mensen die een invaliditeitspensioen, weduwen- of weduwnaarspensioen, of een wezenpensioen ontvangen.

4.15 Inkomen en ongelijkheid naar leeftijd ¹⁾, 2005*

Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek 2005.

¹⁾ Mensen in de leeftijdscategorie van 85 of ouder zijn samengevoegd.

Onder jongeren in de leeftijd van 18 tot 24 jaar is de ongelijkheid beduidend hoger dan gemiddeld. De situatie ten aanzien van werk en inkomen varieert onder jongeren meer dan bij andere leeftijdsgroepen. Een deel van de jongeren is uitwonend student met een relatief laag inkomen, terwijl een ander deel een substantiële baan heeft en daarmee een hoger inkomen. Daarnaast hebben thuiswonende jongeren door het inkomen van hun ouders veelal een betere inkomenspositie dan uitwonende jongeren.

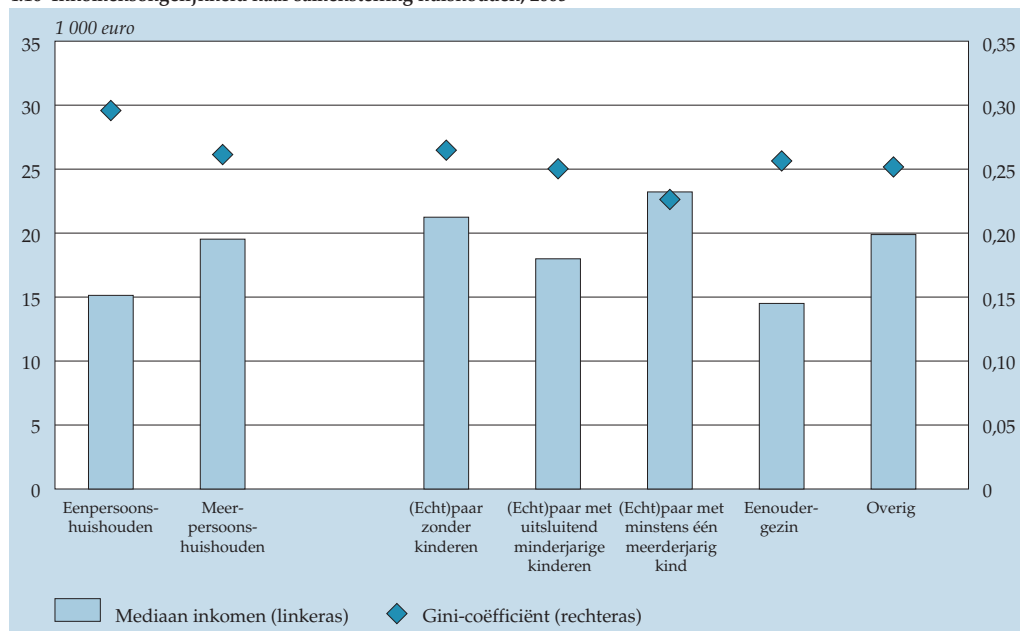
Ook onder mensen tussen 60 en 65 jaar is de inkomensongelijkheid hoger dan gemiddeld. Dit komt doordat het inkomen van degenen die al met vervroegd pen-

sioen zijn gegaan meestal lager is dan dat van werkende 60–65-jarigen. De ongelijkheid is het kleinst onder mensen van 65 jaar en ouder. Een verklaring hiervoor is dat de inkomsten bij pensionering aan de bovenkant worden afgetopt, terwijl de inkomstenderving bij mensen die voor hun 65^e geen hoog inkomen hadden relatief klein is. De inkomensongelijkheid onder kinderen tot 15 jaar is vergelijkbaar met die onder mensen van 25 tot 45 jaar, waartoe hun ouders doorgaans behoren.

Inkomen eenoudergezinnen het laagst

Naast leeftijd is ook de samenstelling van het huishouden een grote bepalende factor voor het inkomen. Hoeveel volwassenen telt het huishouden, hoeveel kinderen zijn er en hoe oud zijn ze? Doordat vaak beide partners werken, hebben (echt)paren, met of zonder kinderen, een hoger inkomen dan alleenstaanden en personen uit eenoudergezinnen. Naast de ouders wordt in sommige gevallen ook nog door thuiswonende meerderjarige kinderen gewerkt. Paren met minstens één meerderjarig kind hebben doorgaans dan ook een hoger inkomen dan paren met alleen minderjarige kinderen. Daar komt bij dat het aantal uren dat door de ouders wordt gewerkt bij gezinnen met jonge kinderen gemiddeld lager ligt dan bij gezinnen met oudere kinderen. In doorsnee hebben eenoudergezinnen het laagste inkomen. In deze groep bevinden zich relatief veel (gescheiden) vrouwen die afhankelijk zijn van een bijstandsuitkering.

4.16 Inkomensongelijkheid naar samenstelling huishouden, 2005*

Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek 2005.

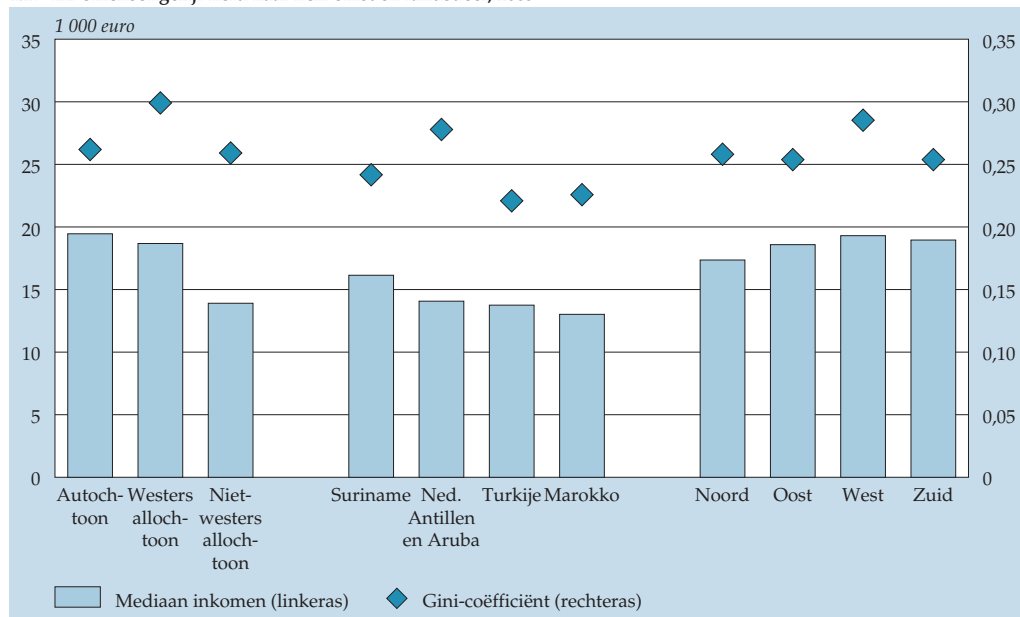
Onder alleenstaanden is de inkomensongelijkheid flink groter dan bij meerpersoonshuishoudens. Een verklaring hiervoor is dat zich onder alleenstaanden zowel veel jongeren als ouderen bevinden. De inkomensverschillen zijn het kleinst bij paren met minstens één meerderjarig kind.

Ongelijkheid onder Turken en Marokkanen het kleinst

In 2005 was het mediane inkomen van de autochtone bevolking in Nederland ruim 19 duizend euro. Het mediane inkomen van westerse allochtonen was hiermee vergelijkbaar, maar dat van niet-westerse allochtonen lag een stuk lager. De helft van de niet-westerse allochtonen had minder dan 14 duizend euro per jaar te besteden. Dit komt onder meer doordat zij lager opgeleid zijn en vaker een uitkering hebben dan autochtonen. Van de vier grootste groepen niet-westerse allochtonen hebben Surinamers het meest te besteden.

Binnen de herkomstgroepen is de inkomensongelijkheid het kleinst onder niet-westerse allochtonen. Het verschil met de autochtonen is echter klein. Vooral onder mensen van Turkse of Marokkaanse afkomst zijn de inkomensverschillen klein. Onder de vier grootste groepen niet-westerse allochtonen is de ongelijkheid bij mensen afkomstig van de Nederlandse Antillen en Aruba verreweg het grootst. Een nog grotere ongelijkheid vertonen echter de westerse allochtonen. In deze heterogene groep bevinden zich, naast managers en kenniswerkers uit bijvoor-

4.17 Inkomensongelijkheid naar herkomst en landsdeel, 2005*

Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek 2005.

beeld de Verenigde Staten of West-Europa, ook recentelijk in Nederland gevestigde Oost-Europeanen die een veel bescheidener inkomen hebben.

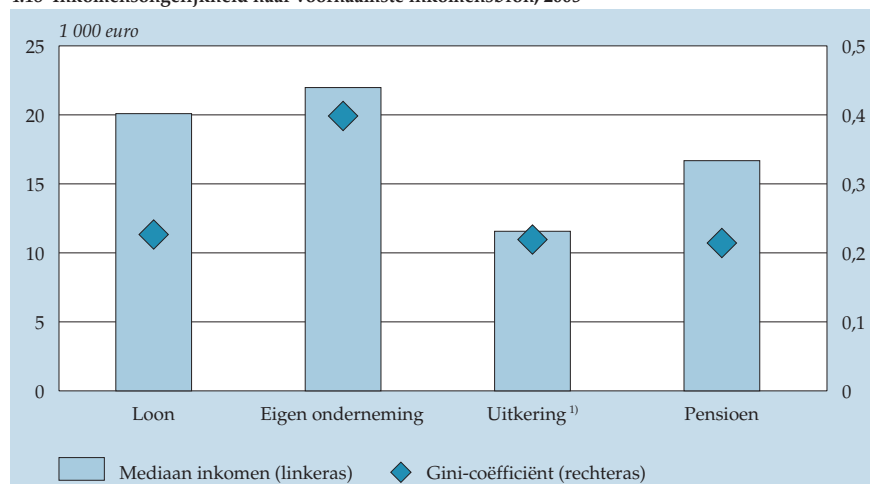
Ongelijkheid in het westen het grootst

Gemiddeld zijn de inkomens in het noorden van het land het laagst en in het westen het hoogst. Overigens zijn de verschillen niet heel erg groot. Wel opvallend is het verschil in inkomensongelijkheid per landsdeel: in het westen is de ongelijkheid beduidend groter dan in de rest van het land. Dit valt te verklaren uit het relatief grote aantal (westerse en niet-westerse) allochtonen en alleenstaanden in de grote steden. Bovendien liggen er in het westen verscheidene plaatsen waar van oudsher veel welgestelden wonen. Tussen de drie overige landsdelen bestaat weinig verschil in ongelijkheid.

Inkomensverschillen het grootst onder zelfstandigen

Mensen die voornamelijk moeten rondkomen van een werkloosheidsuitkering, een bijstandsuitkering of een arbeidsongeschiktheidsuitkering, hebben beduidend minder te besteden dan bijvoorbeeld werknemers of gepensioneerden. Zelfstandigen beschikken over het hoogste mediane inkomen. Mensen met een eigen onderneming kunnen immers behoorlijke winsten maken. Maar omdat zij ook heel matig kunnen draaien of zelfs verlies lijden, is de inkomensongelijkheid onder zelfstandigen zeer groot. De Gini-coëfficiënt is bijna tweemaal zo hoog als die voor werknemers en mensen die hun inkomen voornamelijk ontvangen uit een uitkering of pensioen.

4.18 Inkomensongelijkheid naar voornaamste inkomensbron, 2005*

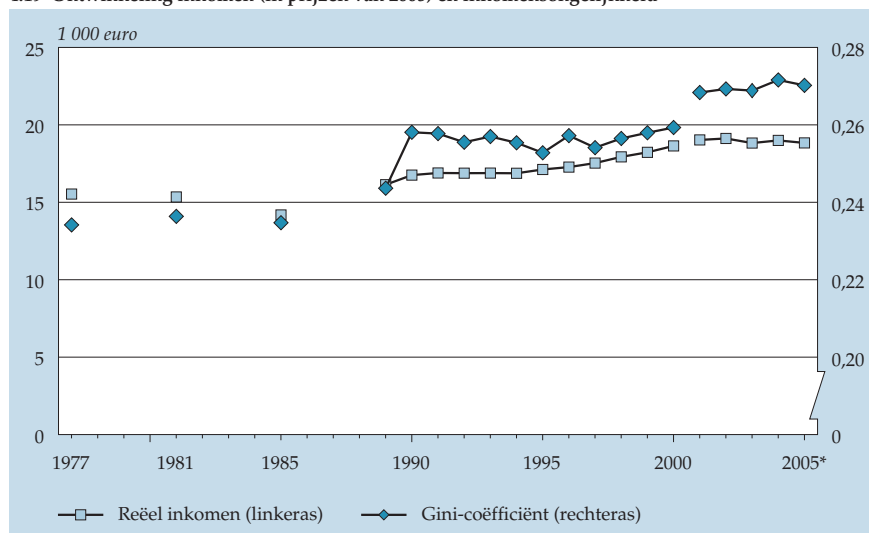
Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek 2005.

¹⁾ Exclusief pensioenen.

Ongelijkheid vooral in jaren tachtig toegenomen

Hoe heeft de inkomensongelijkheid zich in de afgelopen decennia ontwikkeld? De periode vanaf halverwege de jaren zeventig tot 1985 kenmerkte zich door een stagnerende economie. De werkenden gingen er in besteedbaar inkomen reëel gezien op achteruit en de uitkeringen daalden. Ook de pensioenen daalden, maar deze daling was veel gematigder doordat veel pensioenen waardevast zijn. Het reële mediane inkomen ging in deze periode fors omlaag. Omdat vrijwel iedereen er op achteruit ging, veranderde de inkomensongelijkheid nauwelijks tussen 1977 en 1985.

4.19 Ontwikkeling inkomen (in prijzen van 2005) en inkomensongelijkheid ¹⁾

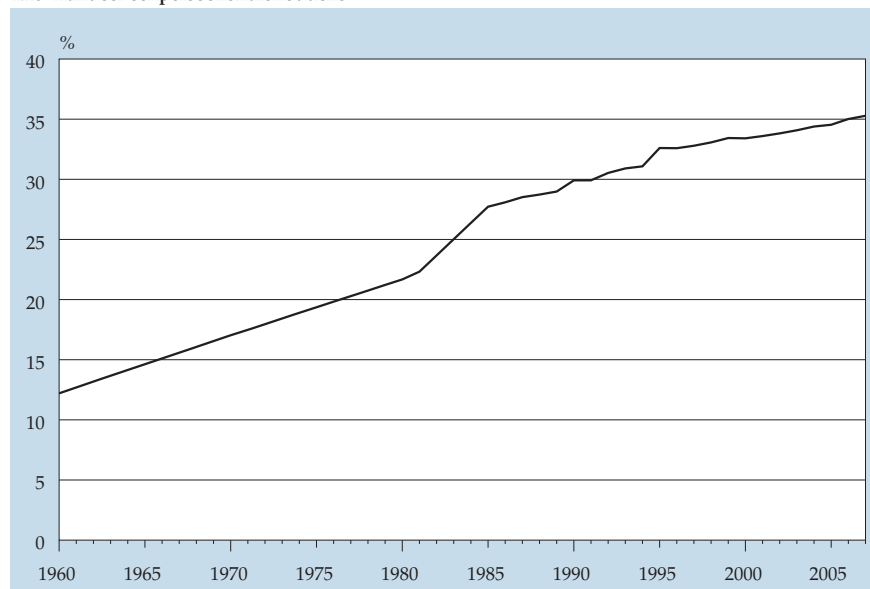
Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek 1977–2005.

¹⁾ In 2000 heeft een revisie van de Inkomensstatistiek plaatsgevonden. Hierdoor zijn de cijfers van de periode 2000–2005* niet geheel vergelijkbaar met die van de periode 1977–2000.

Na 1985 begon de ongelijkheid flink toe te nemen. Vanaf die tijd stegen de lonen fors, terwijl het minimumloon en veel uitkeringen werden bevroren. Ook groeide het aandeel alleenstaanden en kwamen er steeds meer tweeverdieners vanwege de explosieve groei van de arbeidsparticipatie van vrouwen. De groei van het aandeel alleenstaanden kwam onder meer doordat jongeren, vaker dan voorheen, eerst enige tijd op zichzelf gingen wonen in plaats van direct vanuit het ouderlijk huis te trouwen. Daarnaast steeg het aantal scheidingen en zette de vergrijzing in. Een enerzijds groeiende groep alleenstaanden, met doorgaans minder inkomen dan meerpersoonshuishoudens, tegenover een anderzijds toenemend aantal tweeverdieners leidde tot een vergroting van de inkomensongelijkheid. Immigratie uit niet-westerse landen heeft de ongelijkheid verder vergroot. Van 1989 op 1990 steeg de ongelijkheid het meest. Dit was voor een groot deel het gevolg een belasting-

herziening waarbij een behoorlijke lastenverlichting plaatsvond (de operatie Oort), waarvan vooral werkenden profiteerden.

4.20 Aandeel eenpersoonshuishoudens

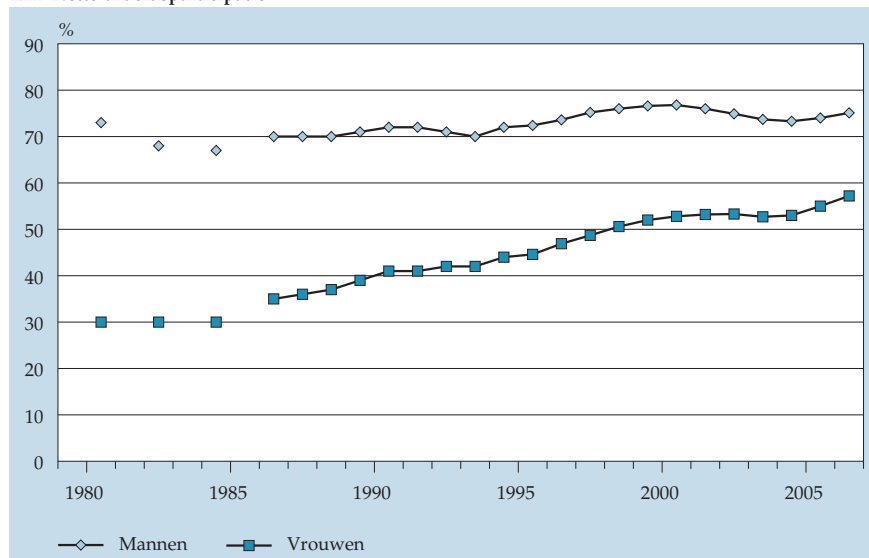

Bron: CBS, Bevolkingsstatistiek.

In het begin van de jaren negentig raakte de economie wat in een dal, maar veerde na 1995 weer op. Het verloop van het mediane inkomen weerspiegelt deze ontwikkeling. De inkomensongelijkheid nam begin jaren negentig licht af, maar liet na 1995 een licht stijgende tendens zien. Net als in de tweede helft van de jaren tachtig hing deze stijging deels samen met de flinke toename van het aandeel vrouwen op de arbeidsmarkt sinds 1995. Hierdoor kwamen er nog meer tweeverdieners, met als gevolg een hogere ongelijkheid.

In de periode 2001–2005 veranderde de inkomensongelijkheid relatief weinig. De in de afgelopen jaren in opspraak geraakte hoge beloningen van topambtenaren of directeurs van multinationals hebben in deze jaren klaarblijkelijk niet geleid tot een significante toename van de inkomensongelijkheid. Het reëel besteedbaar inkomen liep vanwege de economische neergang begin dit millennium in 2003 iets terug, maar heeft zich daarna weer hersteld.

4.21 Netto-arbeidsparticipatie¹⁾

Bron: CBS, Enquête Beroepsbevolking (EBB).

¹⁾ Percentage 15–64-jarigen met betaald werk voor 12 uur of meer in de week.

Nederland een van meest gelijke landen van Europa

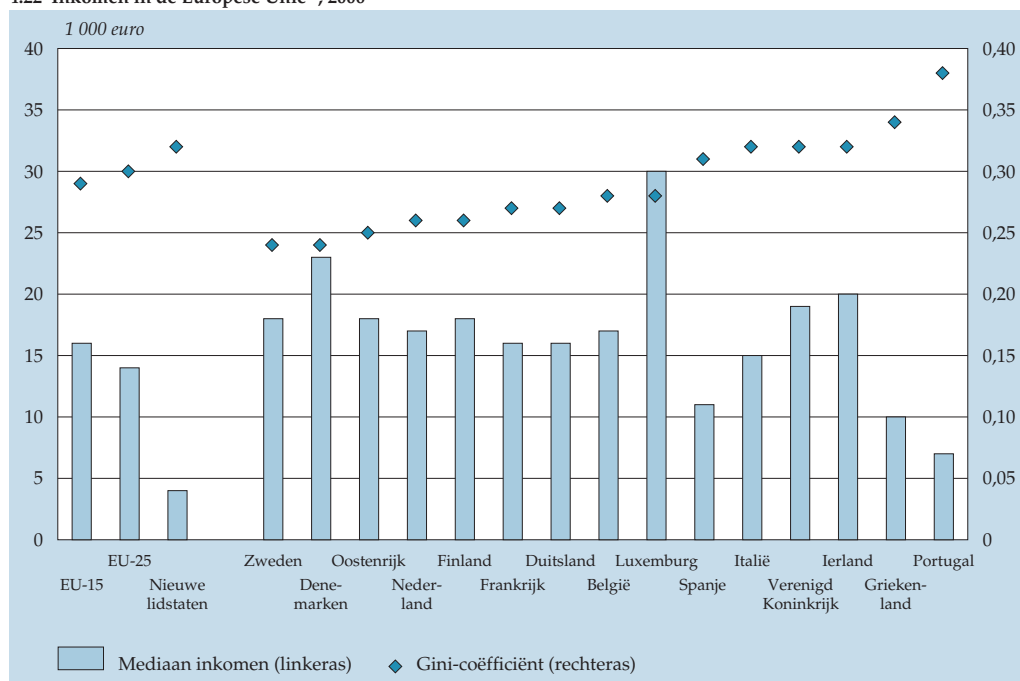
Hoe verhoudt de inkomensverdeling in Nederland zich tot de andere landen in de Europese Unie? Nederland behoort tot de landen met de laagste inkomensongelijkheid. De ongelijkheid is het laagst in Zweden en Denemarken. In de zuidelijke lidstaten Portugal en Griekenland is de ongelijkheid het grootst. Ook in Groot-Brittannië en Ierland is de ongelijkheid relatief hoog. In de EU-15, de landen die voor 1 mei 2004 lid waren van de Europese Unie, is de ongelijkheid lager dan in de nieuwe lidstaten (0,29 versus 0,32).

De verschillen in ongelijkheid weerspiegelen de verschillende sociaaleconomische stelsels die in Europa gangbaar zijn. Aan de ene kant van het spectrum staat het Scandinavische model. In de Scandinavische landen zijn uitkeringen en pensioenen via de staat geregeld en wordt er relatief veel inkomen herverdeeld. Net iets minder egalitair is het continentale model. Ook hier vindt een forse herverdeling van inkomen plaats, maar net iets minder rigoureuus. Bovendien loopt de sociale zekerheid meer via werknemersverzekeringen dan via volksverzekeringen. Nederland heeft een mengvorm van beide systemen en ligt qua ongelijkheid in tussen de Scandinavische landen Zweden en Denemarken en de grootste continentale landen Frankrijk en Duitsland.

Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich het Angelsaksische en het Zuid-Europese model. In het Angelsaksische model voorziet de overheid in een

laatste vangnet. In het Zuid-Europese model vormt het gezin juist het voornaamste vangnet, en speelt de overheid een kleinere rol. Ierland en Groot-Brittannië springen eruit omdat ze een relatief hoge welvaart combineren met een relatief grote ongelijkheid. De nieuwe lidstaten van de EU, veelal landen die tot eind jaren tachtig een communistisch regime kenden, combineren juist een lage welvaart met een hoge ongelijkheid. In deze landen hebben enerzijds veel mensen van de nieuwe economische mogelijkheden geprofiteerd, terwijl anderzijds de bestaanszekerheid voor veel mensen erop achteruit is gegaan.

4.22 Inkomen in de Europese Unie¹⁾, 2006

Bron: Eurostat, Statistics on Income and Living Conditions 2006.

¹⁾ Deze cijfers zijn gebaseerd op het aan de persoon toegekende gestandaardiseerde huishoudensinkomen. Er bestaan verschillen tussen de inkomensdefinitie van Eurostat en het in dit artikel gehanteerde gestandaardiseerde huishoudensinkomen. De cijfers over de Europese vergelijking van de ongelijkheid zijn dan ook niet volledig vergelijkbaar met de andere cijfers in dit artikel.

Tot slot

In de voorbije decennia is de inkomensongelijkheid onder de bevolking toegenomen. De sterkste toename vond in de tweede helft van de jaren tachtig plaats; na die tijd zijn de inkomensverschillen nauwelijks meer vergroot. De verhoging van de inkomensongelijkheid was voor een deel het gevolg van overheidsingrijpen, als reactie op de slechte economische situatie begin jaren tachtig. Daarnaast hebben min of meer autonome processen de ongelijkheid over de hele periode vergroot. Zo was er een toename van het aantal alleenstaanden door scheidingen, vergrijzing

en verzelfstandiging van jongeren, een stijging van het aantal tweeverdieners door verhoogde arbeidsparticipatie van vrouwen, en toenemende immigratie uit minder welvarende landen.

In vergelijking met andere Europese landen is de inkomensongelijkheid in Nederland nog altijd laag. De invloed van de toegenomen topinkomens op de ongelijkheid is niet erg groot geweest, althans niet volgens de hier gebruikte maatstaf. Alle topinkomens tezamen maken slechts een klein deel uit van het totaal van alle inkomens, waardoor de invloed op de ongelijkheid beperkt is. Hierbij past wel de kanttekening dat waardevermeerdering van huizen en aandelen, die voor veel mensen (aan de bovenkant van de samenleving) een belangrijke financieringsbron vormt (zie paragraaf 5.6), hier buiten beschouwing is gebleven.

Het reële inkomen was in 2005, na een aanvankelijke daling begin jaren tachtig, ruim 20 procent hoger dan in 1977. Het mediane inkomen ligt verreweg het laagst bij uitkeringsgerechtigden en, deels in samenhang hiermee, bij niet-westerse allochtonen. Ook bij alleenstaanden, eenoudergezinnen en 65-plussers ligt het inkomen relatief laag. In de leeftijdsklasse van 45 tot 55 jaar is het inkomen relatief hoog. Ook zelfstandigen hebben in doorsnee een hoog inkomen, maar daar staat tegenover dat de inkomens in deze groep verreweg het meest uiteenlopen. De ongelijkheid is verder hoog binnen de groep jongeren van rond de 20 en mensen van begin 60 jaar. Uitkeringsgerechtigden hebben juist een lage inkomensongelijkheid.

5. *De Nederlandse economie in sectoren*

Het nationaal inkomen is in 2007 met 4,7 procent gestegen tot ruim 500 miljard euro. Door minder gunstige koersontwikkelingen vanaf het derde kwartaal, nam het financieel vermogen van Nederlands ingezetenen (huishoudens en organisaties) af met 6 miljard euro. In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen van het inkomen en het vermogen geanalyseerd voor de verschillende sectoren binnen de Nederlandse economie. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen huishoudens, niet-financiële ondernemingen, financiële instellingen en de overheid. Ook de transacties met het buitenland komen aan de orde.

Ondanks het feit dat de economie voor het tweede achtereenvolgende jaar sterk groeide, profiteerden niet alle sectoren hiervan. Huishoudens zagen vooral door een sterke banengroei hun reëel beschikbaar inkomen toenemen met 3,7 procent. Het financieel vermogen, oftewel de vorderingen minus de schulden, is daarentegen voor het eerst sinds 2002 gedaald: van 130 duizend naar 129 duizend euro per huishouden.

De toegevoegde waarde van niet-financiële ondernemingen nam toe met 5,7 procent. De stijging was lager dan in de twee voorgaande jaren. De wereldwijde kredietcrisis heeft een negatieve invloed op de resultaten van financiële instellingen gehad. Zo is de winst vóór belastingen van banken en verzekeraars ten opzichte van 2006 gedaald. De daling van de aandelenkoersen in de tweede helft van 2007 heeft negatieve gevolgen gehad voor de vermogenspositie van onder andere pensioenfondsen.

Mede door de gunstige economische ontwikkeling nam de EMU-schuldquote verder af en realiseerde de overheid net als in 2006 een overschot op de begroting. De overheid kreeg ruim 9 miljard euro meer binnen en gaf 10,5 miljard euro meer uit dan in 2006. De inkomstenstijging was voornamelijk het gevolg van de toegenomen belastingontvangsten. Ten opzichte van het buitenland deed Nederland net als vorig jaar goede zaken: het vorderingensaldo steeg, voornamelijk door een groeiende uitvoer, met ruim 3 miljard tot 53,3 miljard euro.

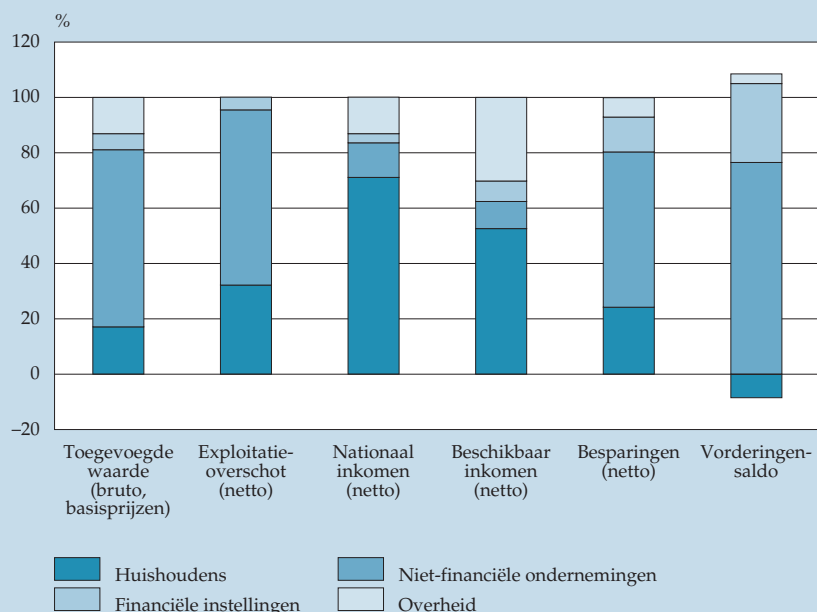
Kader 5.a

Verschillen en samenhang tussen de sectoren

Er is een duidelijk verschil tussen de sectoren huishoudens, ondernemingen en de overheid. De belangrijkste economische activiteit van huishoudens is consumeren. De ondernemingen zijn vooral gericht op produceren. De overheid tot slot heeft als belangrijkste economische taak het herverdelen van inkomen.

De sectoren hebben wel een sterke onderlinge samenhang. Wanneer bijvoorbeeld de inkomstenbelasting omhoog gaat, zal er een hoger bedrag van het inkomen van huishoudens afgaan. Dit resulteert in een lager netto beschikbaar inkomen van de huishoudens. Aan de andere kant neemt het beschikbaar inkomen van de overheid juist toe. Zij kan dit bijvoorbeeld gebruiken om bepaalde uitkeringen of subsidies te verhogen of juist om andere belastingen te verlagen.

Aandelen van sectoren in nationale totalen, 2007*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

De aandelen van de sectoren in de belangrijkste macro-economische totalen geven een duidelijke weergave van de verschillende kernactiviteiten. Het grootste deel van de toegevoegde waarde wordt gecreëerd bij de productie binnen de niet-financiële ondernemingen; zij hebben dan ook het grootste aandeel in de totale toegevoegde waarde van Nederland. Hoewel de niet-financiële ondernemingen het meest van alle sectoren kwijt zijn aan beloningen van werknemers en afschrijvingen, is ook het exploitatieoverschot van deze sector het grootst. Het nationaal inkomen bestaat voor een belangrijk deel uit de loonbetalingen en wordt dan ook gedomineerd door de huishoudens, die immers alle loonbetalingen ontvangen. Over dit inkomen moeten belastingen en premies worden betaald; wat daarna overblijft is het beschikbaar inkomen. Het aandeel van de huishoudens in het totale beschikbare inkomen is hierdoor aanzienlijk lager dan bij het nationaal inkomen, het aandeel van de overheid is fors hoger. Het

beschikbaar inkomen wordt gebruikt om te consumeren. Omdat alleen huishoudens en de overheid consumeren is hun aandeel in de besparingen beperkt. Het vorderingensaldo, oftewel het saldo van de lopende rekening, is gelijk aan de totale inkomsten minus de totale uitgaven. Als dit saldo positief is, blijft er geld over dat kan worden gespaard, uitgeleend of belegd. Wanneer het saldo negatief is, kan het tekort gefinancierd worden door bijvoorbeeld te lenen.

5.1 *Huishoudens*

Huishoudens, inclusief instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens (IZWh), hebben in 2007 opnieuw fors meer inkomen gegenereerd. Het reëel beschikbaar inkomen van huishoudens groeide met 3,7 procent. Belangrijkste oorzaak van de stevige inkomenstoename was de aanhoudend sterke groei van de economie, waardoor ruim 200 duizend banen zijn gecreëerd. Hierdoor steeg de beloning van werknemers met 15 miljard en het gemengd inkomen van zelfstandigen met 4,4 miljard.

De totale beloning van werknemers is in 2007 met bijna 6 procent toegenomen, het gemengd inkomen van zelfstandigen zelfs met bijna 11 procent. Door de stijging van het gemengd inkomen is het inkomen uit arbeid per zelfstandige opgelopen tot 37 duizend euro per jaar. De door huishoudens ontvangen dividenden zijn in 2007 toegenomen met 1,9 miljard, de rentebaten met 3,4 miljard. Tegenover de opgelopen rentebaten, stond een forse toename van de rentelasten van 5,9 miljard, door de opgelopen rente en de stijging van de hypotheekschulden.

Het primair inkomen, het inkomen vóór herverdeling door middel van belastingen, premies en uitkeringen, steeg in 2007 met 21,3 miljard. Door de hogere inkomsten moest meer belasting worden betaald. Vooral de loonbelasting nam met 6 miljard euro fors toe. Aan sociale premies werd 5 miljard meer afgedragen. De stijging is voornamelijk het gevolg van een toename van de pensioenpremies; de wettelijke sociale premies stegen met slechts 0,8 miljard. Huishoudens ontvingen 2,1 miljard meer aan sociale uitkeringen in 2007. De stijging kwam voor bijna de helft (1,0 miljard) voor rekening van de AOW-uitkeringen. Per saldo leidde dit tot een toename van het beschikbaar inkomen van 13,3 miljard.

Vrije besparingen niet langer negatief

De consumptie door huishoudens is met een reële groei van 2,1 procent minder gestegen dan het beschikbaar inkomen. De consumptieve bestedingen waren in 2007 met 264 miljard vrijwel even hoog als het beschikbaar inkomen. Hierdoor waren de vrije besparingen licht positief, terwijl ze in de jaren 2003–2006 fors nega-

tief waren, zie ook paragraaf 5.6. De bruto-investeringen van huishoudens namen met 8,4 procent toe tot 41,5 miljard. Er is vooral geïnvesteerd in de aankoop en het onderhoud van woningen.

5.1 Middelen en bestedingen van huishoudens (incl. IZWh)

	2004	2005	2006*	2007*	Mutatie 2007 t.o.v. 2006
<i>mld euro</i>					
Beloning van werknemers (+)	250,0	253,4	263,5	278,5	15,0
Gemengd inkomen (netto) (+)	34,2	35,5	40,5	44,9	4,4
Ontvangen dividend (+)	10,6	12,0	12,9	14,9	1,9
Per saldo betaalde rente (-)	5,8	6,1	9,7	12,2	2,5
Primair inkomen	314,8	323,6	334,6	355,9	21,3
Belasting op inkomen en vermogen (-)	34,9	39,7	42,7	47,9	5,2
Sociale premies ¹⁾ (-)	127,4	128,5	133,8	138,8	5,0
Sociale uitkeringen ¹⁾ (+)	85,9	87,9	251,2	264,4	13,2
Netto beschikbaar inkomen	238,7	243,0	18,1	20,7	2,6
Consumptieve bestedingen (-)	242,8	250,3	255,0	264,3	9,3
Correctie pensioenvoorziening (+)	23,4	24,4	23,4	26,2	2,8
Nettobesparingen	19,4	17,0	14,2	20,7	6,6
Bruto investeringen, voorraadmutaties en dergelijke (-)	33,1	36,4	39,5	42,4	2,9
Afschrijvingen (-)	17,1	18,0	18,9	19,7	0,8
Vorderingensaldo	1,8	-3,3	-9,5	-4,5	5,0
<i>x 1 000</i>					
Aantal huishoudens	7 070	7 119	7 169	7 219	50

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Inclusief pensioenpremies en uitkeringen.

Inkomen aangevuld door aandelenverkoop

De omvang van de hypotheekverstrekking aan huishoudens is teruggefallen van het recordbedrag van 52 miljard in 2005 tot 44 miljard in 2007. De daling heeft te maken met de opgelopen rente, de daling van het consumentenvertrouwen en de strengere regels voor hypotheekverstrekking. Naast het opnemen van hypotheekschuld hebben huishoudens in 2007 geld vrijgemaakt door het verkopen van aandelen. Per saldo is voor 7,9 miljard euro aan aandelen verkocht. Niet al het vrijgekomen geld is direct uitgegeven. De spaartegoeden zijn met 14,9 miljard euro

aangevuld, 3,9 miljard meer dan in 2006. De effectenportefeuilles van huishoudens werden 8,6 miljard euro meer waard. Obligaties werden als gevolg van de stijgende kapitaalmarktrente iets minder waard (2,1 miljard); de aandelen stegen daarentegen 10,7 miljard euro in waarde. De waardestijging van de aandelen komt neer op 4,5 procent. De voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen, die als een indirect financieel bezit van huishoudens beschouwd worden, daalden 7 miljard in waarde. De beheerders van deze voorzieningen, de pensioenfondsen en verzekeraars, hebben in 2007 dus grote verliezen geleden op de kapitaalmarkt. Door de grote omvang van de verplichte inleg (pensioenpremies) zijn de voorzieningen per saldo toch nog toegenomen met 15 miljard.

Financieel vermogen daalt voor het eerst sinds 2002

Het totale bezit aan financiële activa van huishoudens kwam in 2007 uit op 1 608 miljard euro. Ruim 57 procent daarvan is indirect bezit in de vorm van voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen. Aandelen en spaartegoeden zijn daarna de belangrijkste categorieën met ieder bijna 15 procent. Het financieel vermogen, oftewel de vorderingen minus de schulden, kwam uit op 928 miljard euro. Door het matige beursjaar en de toegenomen schulden is dit saldo voor het eerst sinds 2002 lager dan het jaar ervoor. Het gemiddelde financiële vermogen per huishouden is tussen 2002 en 2006 gestegen van 104 duizend tot 130 duizend euro. In 2007 is dit licht gedaald naar 129 duizend euro.

5.2 Vorderingen en schulden van huishoudens (incl. IZWh), stand 31 december

	2004	2005	2006*	2007*	Mutatie 2007 t.o.v. 2006
<i>mld euro</i>					
Vorderingen (+)	1 337	1 483	1 569	1 608	39
w.v.					
spaargelden	198	211	222	237	15
aandelen en overige deelnemingen	218	226	237	239	3
obligaties en kortlopende waardepapieren	45	50	54	58	4
voorzieningen pensioen- en levensverz.	744	852	907	923	16
chartaal geld en giraal geld	69	73	79	85	6
overige vorderingen en deposito's	63	71	71	67	-4
Schulden (-)	529	586	636	680	44
w.v.					
langlopende kredieten	507	560	612	654	42
w.o. hypotheek	444	497	544	588	44
kortlopende kredieten	23	26	24	26	2
Financieel vermogen	808	897	932	928	-5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

5.2 Niet-financiële ondernemingen

De niet-financiële ondernemingen leverden met een aandeel van bijna 57 procent een belangrijke bijdrage aan de toegevoegde waarde in Nederland. De sector omvat het totale bedrijfsleven, met uitzondering van financiële instellingen en zelfstandige ondernemers.

Niet-financiële ondernemingen presteerden goed, maar winstgroei neemt af

In 2007 steeg de productie door niet-financiële ondernemingen in bijna alle bedrijfstakken. De hoogste stijging werd daarbij gerealiseerd door de commerciële dienstverleners. Vooral de uitzendbureaus presteerden in 2007 zeer sterk.

5.3 Middelen en bestedingen van niet-financiële vennootschappen

	2004	2005	2006*	2007*	Mutatie 2007 t.o.v. 2006
	<i>mld euro</i>				%
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	273,7	287,2	304,7	322,1	5,7
Beloning van werknemers	168,5	171,0	178,9	189,8	6,1
Netto-exploitatieoverschot	66,6	75,5	83,3	88,4	6,2
Ontvangen dividend (+)	12,3	34,7	26,2	24,4	-6,9
Ingehouden winsten op directe investeringen in het buitenland (+)	10,5	-6,8	7,3	9,8	34,2
Per saldo betaalde rente (-)	4,5	6,1	6,7	7,6	13,4
Per saldo betaald inkomen uit grond (-)	3,4	4,6	6,3	5,8	-7,9
Nettowinst voor belastingen	81,5	92,7	103,8	109,3	5,3
Nettowinst na belastingen	70,7	80,6	90,9	95,7	5,3
Winstuitkeringen (-)	25,5	44,8	32,7	35,9	10,0
Ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen in Nederland (-)	2,3	-2,2	7,4	10,8	45,9
Saldo overige inkomensoverdrachten (-)	0,6	0,6	0,6	0,9	50,0
Besparingen (netto)	42,4	37,4	50,2	48,0	-4,4
Afschrijvingen (+)	38,8	40,3	41,5	43,1	3,9
Bruto-investeringen, Voorraadmutaties en dergelijke (-)	43,0	45,2	48,8	51,5	5,5
Saldo kapitaaloverdrachten (+)	1,4	1,1	0,7	1,2	71,4
Vorderingensaldo	39,6	33,6	43,7	40,8	-6,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

De energiebedrijven hebben geprofiteerd van de sterke economische groei en de hogere energieprijzen. De kosten voor het intermediair verbruik stegen echter sneller zodat het groeitempo van de toegevoegde waarde in 2007 afvlakte. De toegevoegde waarde is in 2007 met 5,7 procent toegenomen tot 322 miljard euro. Bedrijven hadden in 2007 meer personeel in dienst en de loonstijgingen liepen op. Een en ander leidde tot een toename van de beloning van werknemers met 6,1 procent tot bijna 190 miljard euro. Het netto-exploitatatieoverschot van de niet-financiële vennootschappen nam in 2007 met 6,2 procent toe tot 88,4 miljard euro. Het netto-exploitatatieoverschot nam wel minder snel toe dan in 2005 en 2006.

Ook de nettowinst van de niet-financiële bedrijven, die zowel voor als na belastingen met 5,3 procent toenam, steeg minder snel dan in de voorafgaande twee jaren. In 2007 werd een nettowinst voor belastingen gerealiseerd van bijna 110 miljard euro. In 2007 werd rond de 24 miljard euro aan dividenden ontvangen, waarvan het merendeel bij buitenlandse dochters is gegenereerd. Een kleine 10 miljard euro van de door buitenlandse dochters behaalde winsten, is niet uitgekeerd aan de Nederlandse moeder. Dit bedrag kan bijvoorbeeld worden gebruikt om te herinvesteren.

Kader 5.b

Buitenlandse invloed op bedrijfsleven verder toegenomen

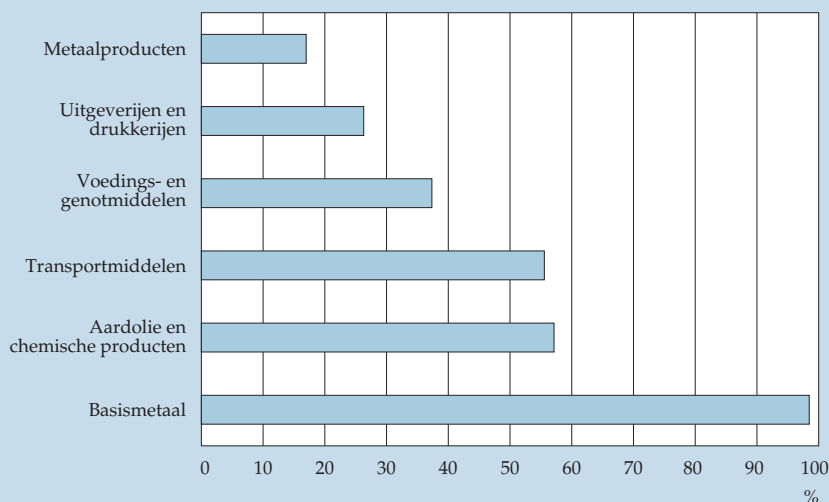
In 2006 is de buitenlandse invloed op het niet-financiële bedrijfsleven verder toegenomen. Van de niet-financiële ondernemingen was 26 procent in buitenlandse handen. Tien jaar eerder was dit nog maar 19 procent. Nederlandse ondernemingen hebben op hun beurt ook steeds meer deelnemingen in buitenlandse bedrijven. De buitenlandse invloed is het grootst in de industrie. In 2006 realiseerden industriële ondernemingen met een buitenlandse eigenaar 40 procent van de toegevoegde waarde in deze branche. In 1996 was dat aandeel nog 28 procent. Binnen de industrie zijn er bedrijfsklassen waar dat aandeel in 2006 meer dan 50 procent bedraagt. Koploper is de basismetaalindustrie: 98 procent van de toegevoegde waarde wordt daar gerealiseerd door ondernemingen die in handen zijn van buitenlandse ondernemers.

De sterkste groei van de buitenlandse invloed vond plaats in de vervoer- en communicatiesector. In de periode 1996–2006 is de toegevoegde waarde in deze sector van ondernemingen in buitenlandse handen gestegen van minder dan 1 miljard euro naar meer dan 9 miljard euro. Hierdoor groeide het buitenlandse aandeel in de toegevoegde waarde van 4 naar 28 procent. In 2006 was het merendeel van aanbieders van mobiele telefonie in buitenlandse handen.

Buitenlandse bezittingen van Nederlandse ondernemingen toegenomen

Zoals buitenlandse ondernemingen in Nederland investeren, zo richten ook Nederlandse bedrijven hun pijlen op het buitenland. Dat ook Nederlandse ondernemingen fors meer investeren in het buitenland blijkt uit de balanswaarde aan buitenlandse dochterbedrijven van Nederlandse ondernemingen. Bijna de helft van de totale bezittingen van Nederlandse ondernemingen heeft betrekking op buitenlandse dochters. In 1996 was dit aandeel nog maar 33 procent. Buitenlandse dochters behaalden in 2006 bijna 25 miljard euro winst, waarmee ze ruim 40 procent van het nettoresultaat voor belastingen voor hun rekening namen. In 1996 was dit aandeel nog 32 procent.

Bijdrage buitenlandse ondernemingen in toegevoegde waarde van industriële bedrijfsklassen, 2006*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

5.3 Financiële instellingen

Voor de financiële instellingen werd 2007 getekend door de wereldwijde onrust op de financiële markten, ook wel de kredietcrisis genoemd. Deze crisis begon in de tweede helft van het jaar en liet onder andere op de beurzen in de hele wereld haar sporen na (zie kader 5.c). Financiële instellingen hebben veelal een groot deel van hun vermogen belegd. Dalende beurskoersen wereldwijd hebben dan ook gevolgen gehad voor onder andere banken, verzekeraars en pensioenfondsen in 2007.

Kader 5.c

De invloed van de wereldwijde financiële crisis op Nederland

De primaire oorzaak van de wereldwijde onrust op de financiële markten is de crisis op de Amerikaanse hypotheekmarkt. Toen in 2007 de huizenprijzen na jarenlange stijgingen begonnen te dalen, bleken veel Amerikanen hun hypotheeklasten niet meer te kunnen dragen. Voorheen werd de overwaarde op woningen verzilverd en structureel gebruikt om de maandlasten te kunnen betalen. Door de prijsdalingen kon dit niet meer. Doordat Amerikaanse banken veel van deze hypotheeklen hadden verpakt in verhandelbare effecten die over de hele wereld zijn verkocht, werden niet alleen zij, maar ook de kopers van deze effecten getroffen door de betalingsachterstanden. Dit verpakken en doorverköpen van hypotheeklen heet securitisatie, in paragraaf 6.3 wordt hier dieper op ingegaan. Wereldwijd zijn met securitisatie vele honderden miljarden euro's gemoeid. Het wegslaan van de zekerheid onder deze markt heeft ook het vertrouwen op veel verwante markten geschaad. Te denken valt bijvoorbeeld aan de kredietverlening tussen banken onderling en aan de aandelenmarkten over de hele wereld. Wat nu de directe en indirecte gevolgen van de financiële onrust zijn, is moeilijk in te schatten. Hieronder zullen enkele zeer waarschijnlijke gevolgen behandeld worden.

Bankwezen het hardst getroffen

In Nederland is het bankwezen het hardst getroffen. Naast banken zelf, worden hiertoe ook De Nederlandsche Bank en instellingen die bankdiensten produceren gerekend, zoals beleggingsinstellingen. De winst van het bankwezen is in 2007 met 14 procent gedaald. Dit kwam doordat de productie met bijna 8 procent afnam terwijl de kosten licht stegen. De daling van de productie werd vooral veroorzaakt door de sterk teruglopende rentemarge: het verschil tussen de door het bankwezen betaalde en ontvangen rente werd kleiner. Wanneer banken geld nodig hebben, kunnen ze dit op verschillende manieren verkrijgen. Bij centrale banken kunnen ze een vastgesteld maximumbedrag lenen tegen de door de Europese Centrale Bank vastgestelde herfinancieringsrente. Hebben ze meer nodig dan kunnen ze dit bij andere banken lenen. De gemiddelde rente die de banken in het eurogebied daarbij aan elkaar in rekening brengen, heet de Euribor. Wanneer voor banken het risico op wanbetaling door andere banken groter is, zal de Euribor stijgen. Het verschil tussen de herfinancieringsrente en de Euribor is een indicator voor het vertrouwen tussen banken: hoe groter dit verschil, hoe lager het vertrouwen dat de banken in elkaar hebben. Vanaf het derde kwartaal van 2007 is het verschil tussen beide rentes behoorlijk opgelopen: van 0,3 procentpunt in het tweede kwartaal naar 0,5 in het derde en

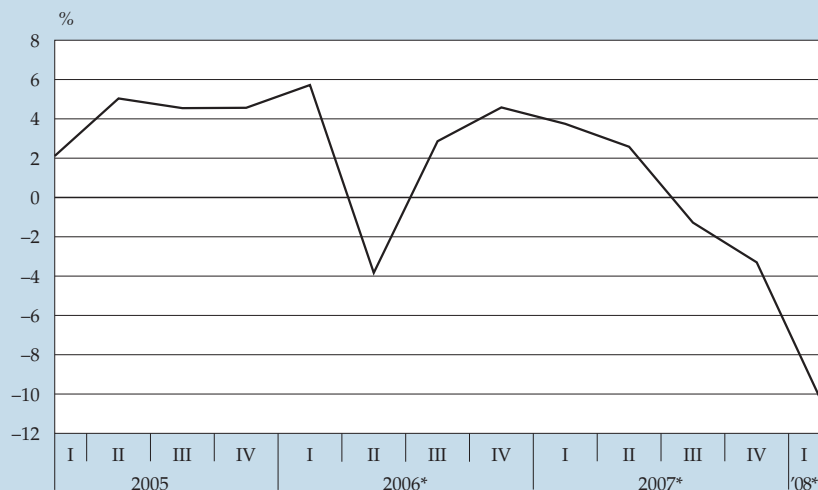
0,7 procentpunt in het vierde kwartaal. In de periode tussen 2002 en het begin van de financiële onrust in 2007 is dit verschil nooit hoger dan 0,4 procentpunt geweest.

Voor banken werd het dus duurder om geld te lenen. In Nederland heeft dit geen enorme gevolgen gehad voor de totale kredietverlening aan de private sector, bestaande uit niet-financiële ondernemingen en huishoudens. Tussen 2002 en 2006 was er een stijgende lijn te zien in de omvang van leningen aan de private sector. In 2007 werd deze lijn doorgezet, hoewel de groei iets lager was dan in 2006: 5,5 tegenover 7,7 procent. Ook voor de omvang van de woning-hypotheek van huishoudens geldt dat er sprake was van een aanhoudende groei. In 2007 was de groei iets lager dan in 2006: 8,1 tegenover 9,6 procent.

Beleggers geconfronteerd met dalende beurskoersen

De onrust op de financiële markten leidde wereldwijd tot dalende beurskoersen. Onder andere de AEX, de Dow Jones, de FTSE en de Nikkei daalden in de tweede helft van het jaar. Dit lijkt in 2007 het belangrijkste gevolg te zijn van de kredietcrisis. Ook de aandelen van Nederlandse beleggers werden vanaf het derde kwartaal van 2007 minder waard. De waardeverandering wordt bepaald door het verschil tussen de begin- en de eindkoers per kwartaal van alle aan het begin van een kwartaal in Nederlands bezit zijnde aandelen. In onderstaande grafiek is de waardeverandering als percentage van het totale aandelenbezit van Nederlandse beleggers weergegeven. Wat opvalt is dat in het eerste

Koersontwikkeling als percentage van het Nederlandse aandelenbezit

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007, detailgegevens.

kwartaal van 2008 de koersontwikkeling nog negatiever is geworden dan in 2007: er traden koersdalingen op met een omvang van 10 procent van het totale aandelenbezit.

Winst banken gedaald

Onder monetaire financiële instellingen vallen de kredietinstellingen en De Nederlandsche Bank. Kredietinstellingen zijn banken waar vrijwel iedere Nederlander een betaal- en/of spaarrekening heeft. De toegevoegde waarde van de monetaire financiële instellingen is in 2007 met 12 procent gedaald tot 11,7 miljard euro. De nettowinst voor belasting¹⁾ kwam uit op 5,7 miljard; een halvering ten opzichte van 2006. De afname van de nettowinst heeft voor een belangrijk deel te maken met de kredietcrisis. Overigens pakt de daling van de dollar per saldo voordelig uit voor het financiële vermogen. Dit koerseffect komt echter niet terug in de (netto)winst.

De kredietcrisis die in de tweede helft van 2007 ontstond, heeft zowel directe als indirecte effecten (gehad) op de winstgevendheid en de balansstructuur van Nederlandse kredietinstellingen. Het directe effect op de winstgevendheid is terug te zien in de verliezen die in het vierde kwartaal van 2007 geleden zijn door in het buitenland gevestigde dochtermaatschappijen. Deze negatieve resultaten zijn ontstaan door afboekingen op deposito's (hypotheken) en andere complexe financiële producten. Vanwege overloopeffecten vindt de verrekening van deze verliezen voor een groot deel echter pas plaats in het eerste kwartaal van 2008. Via indirecte effecten lijkt de crisis een grotere invloed te hebben gehad op de winsten en balansen van Nederlandse kredietinstellingen, zie kader 5.c. Vanwege onderling wantrouwen ontstond een liquiditeitscrisis waarbij banken terughoudend waren om elkaar van liquiditeiten te voorzien. Dit had vooral te maken met enerzijds de problematiek rondom de waardering van complexe financiële producten en anderzijds het gebrek aan inzicht in de handel en het bezit hiervan door banken. De uitbreiding van de crisis op de financiële markten heeft er voor Nederlandse kredietinstellingen toe geleid dat zowel het rentesaldo (het verschil tussen de ontvangen en de betaalde rente) als de impliciete prijzen van financiële intermediatie dit jaar beide sterk zijn afgenomen. Bij het rentesaldo speelt mee dat kredietinstellingen hun langlopende verplichtingen veelal met kortlopende middelen financieren.

Als banken een deel van hun leningen willen omzetten in verhandelbare effecten (securitiseren), moeten ze een special purpose vehicle (spv) oprichten. De leningen

¹⁾ Het betreft hier de nettowinst voor belasting vanuit de operationele bedrijfsactiviteit (exclusief het resultaat op kapitaaltransacties).

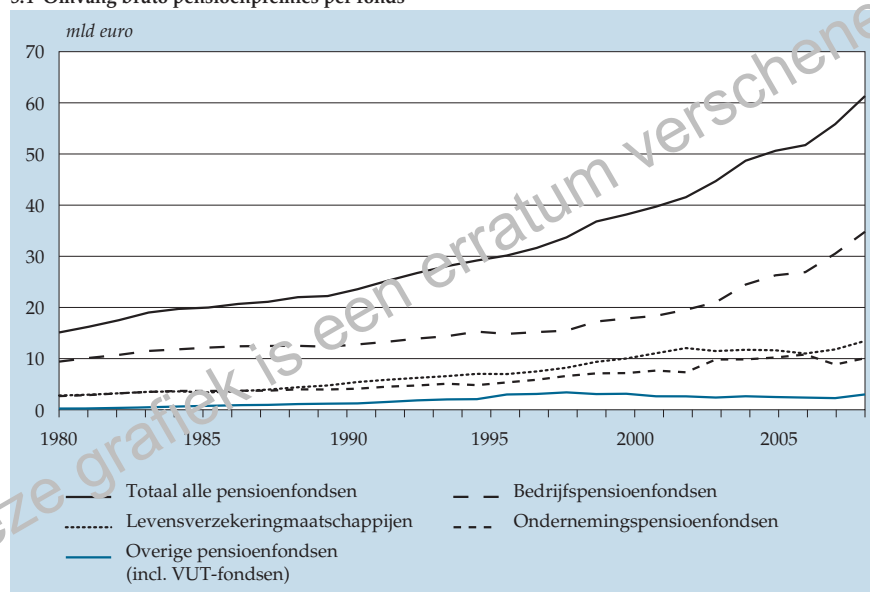
komen dan op de balans van de spv, die effecten uitgeeft om de leningen te kunnen kopen. In 2007 hebben spv's voor bijna 96 miljard euro aan effecten uitgegeven, tot een totaal van 266 miljard. Vóór 2007 werd ongeveer een kwart van deze effecten door de banken zelf gekocht, in 2007 is dit aandeel verdubbeld naar ruim de helft. Marktpartijen hadden niet voldoende vertrouwen om deze effecten te kopen. In het begin van 2008 zijn er bijna geen securitisaties meer uitgevoerd. Om de aanschaf van de effecten te bekostigen, hebben banken meerdere malen een beroep moeten doen op de door de centrale bank geopende kredietlijnen. Met het aangekochte onderpand gingen banken diverse leenconstructies aan met zowel binnenlandse als buitenlandse tegenpartijen; hier waren vaak zeer omvangrijke bedragen mee gemoeid. Zo hebben banken in 2007 voor 121 miljard aan eurodeposito's aangehouden. Deze liquiditeiten zijn grotendeels verstrekt door Nederlandse holdings en buitenlandse instellingen. Verder is uit het buitenland voor 56 miljard euro aan deposito's in vreemde valuta aangetrokken. Vanwege de scherpe koersval van de dollar is op deze laatste groep deposito's een boekwinst van ruim 27 miljard euro behaald: deposito's zijn schulden van banken, en aangezien de dollar minder waard werd ten opzichte van de euro, werd ook de schuld van de banken gemeten in euro's kleiner. Op de activa vinden door de goedkopere dollar ook herwaarderingsplaats; deze zijn echter aanzienlijk minder omvangrijk.

Lastige marktomstandigheden pensioenfondsen

Pensioenfondsen kenden een onrustig jaar. Het optimaal beleggen van de ingelegde premies was allerm minst gemakkelijk vanwege de ontstane onrust op de financiële markten. De eerste helft van 2007 kende goede rendementen maar in de tweede helft van 2007 kwam de kentering. Toch kochten pensioenfondsen per saldo aandelen bij ter waarde van 15 miljard. Zij zorgden er op deze manier voor dat de marktomstandigheden geen fundamentele wijzigingen in de samenstelling van de beleggingsportefeuille tot gevolg hadden. De verdamping van marktwaarde door koersdalingen werd versterkt door de appreciatie van de euro ten opzichte van vooral de dollar. In dollars genoteerde effecten werden gemeten in euro's minder waard. Het totale waardeverlies op de uitstaande activa bedroeg daardoor 13,3 miljard euro. De brutopremies stegen met 7,9 procent. Pensioenfondsen hadden aan het einde van het jaar 80 procent van hun totale beleggingen in het buitenland uitstaan. In 2006 was dit nog 79 procent. Hieruit blijkt dat de oriëntatie van het beleggingsbeleid van de Nederlandse pensioensector steeds internationaler wordt (zie ook paragraaf 6.3). Pensioenfondsen wisten wel goed te profiteren van de rentestijgingen op de geld- en kapitaalmarkt. Het renteresultaat droeg in belangrijke mate bij aan de behaalde stijging van het inkomen uit vermogen van 16,4 miljard in 2006 naar 21,6 miljard in 2007. Huuropbrengsten uit onroerend goed daalden met 2,1 procent licht doordat pensioenfondsen net als in voorgaande jaren meer onroerend goed, in dit geval woningen, verkochten dan dat zij aantrokken.

Opvallend in 2007 was de sterke afname in brutopensioenpremies van de ondernemingspensioenfondsen met 17,5 procent. Het aantal ondernemingspensioenfondsen daalt al een aantal jaren gestaag als gevolg van schaalvergroting en door de overheveling van pensioenregelingen naar verzekeraars en bedrijfstakpensioenfondsen. De waargenomen stijging in ontvangen pensioenpremies bij de collectieve levensverzekeraars valt zodoende deels terug te voeren op de daling in ontvangen pensioenpremies bij de ondernemingspensioenfondsen.

5.4 Omvang bruto pensioenpremies per fonds

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Daling winstgevendheid verzekeringssector

De verzekeringssector is onder te verdelen in twee hoofdcategorieën: schadeverzekeraars en levensverzekeraars. De winstgevendheid van de verzekeringssector als geheel daalde voor het eerst in jaren en viel terug naar 5,3 miljard. De schadeverzekeraars kenden een hogere schadelast dan gebruikelijk door de storm Kyrill, die in januari over Europa trok. Daarnaast werden zij geconfronteerd met een significante stijging van het aantal grote brandschaden. Verder lijkt de daling in winstgevendheid te wijten aan de felle concurrentie op de schademarkt, waardoor de premies onder druk staan. De levensverzekeraars opereerden eveneens in een competitieve markt, waarin de consument steeds meer van zich laat horen. Zo zagen zij de verkoop van individuele beleggingspolissen in de eerste helft van 2007 fors dalen als gevolg van de ontstane ophef over kosten en rendementen van deze polissen. In 2007 werd de discussie over transparantie van verzekeringsproducten dan ook verder aangescherpt. Minister Bos gelastte een feitenonderzoek naar de

transparantie van individuele beleggingspolissen. De goede resultaten in de collectieve levensverzekeringsmarkt compenseerden grotendeels de terugval in dit individuele marktsegment.

In 2007 vond bij verzekeraars een verschuiving plaats van aandelen- naar obligatiebezit. Waar voor 12,1 miljard aan aandelen werd verkocht, werd voor 12,4 miljard aan obligaties gekocht. Deze verschuiving concentreerde zich voornamelijk in het tweede kwartaal. Ondanks het oplopen van de geld- en kapitaalmarktrente, daalden de rentebaten van levensverzekeraars met 4,7 procent. Dit kwam vooral doordat er fors werd afgelost op door verzekeraars verstrekte langlopende leningen. Per saldo werd 8,2 miljard afgelost. Het totale inkomen uit vermogen is met 6,1 procent gestegen doordat de door verzekeraars ontvangen winstuitkeringen met 22,1 procent sterk zijn toegenomen. Vooral dochtermaatschappijen keerden meer dividend uit. De verzekeringstechnische voorzieningen liepen op tot 966,5 miljard.

Bewogen jaar voor beleggingsinstellingen

In het voorjaar van 2007 werd Rodamco Europe NV overgenomen door het Franse Unibail. Rodamco was het belangrijkste vastgoedfonds van Nederland. Daarnaast was het bijna het enige beleggingsfonds dat de uitgifte van obligaties als financieringsmiddel zag. Per saldo is er door beleggingsinstellingen in 2007 minder belegd in aandelen, deposito's en obligaties en meer in vastgoed. Mede doordat Rodamco overgenomen werd, hebben Nederlandse beleggingsinstellingen in 2007 gezamenlijk 13 procent aan marktwaarde verloren.

Bijzondere financiële instellingen blijven doorsluizen

De bijzondere financiële instellingen (bfi's), die belangrijke schakels voor buitenlandse moedermaatschappijen vormen bij financieringsactiviteiten en het beheer van deelnemingen en royalty's, timmerden in 2007 weer flink aan de weg. Door het karakter van de bfi's vinden de gewoonlijk grote transacties van deze instellingen meestal plaats met het buitenland. Vooral door de vestiging van enkele nieuwe bfi's in Nederland stegen de opgenomen en verstrekte leningen sterk. Het doorsluiskarakter van de bfi's was goed zichtbaar bij de dividenden en ingehouden winsten. Een stijging van ruim 20 miljard euro ten opzichte van 2006 zorgde voor dividenduitkeringen van ruim 46 miljard.

Minder productie door assurantietussenpersonen

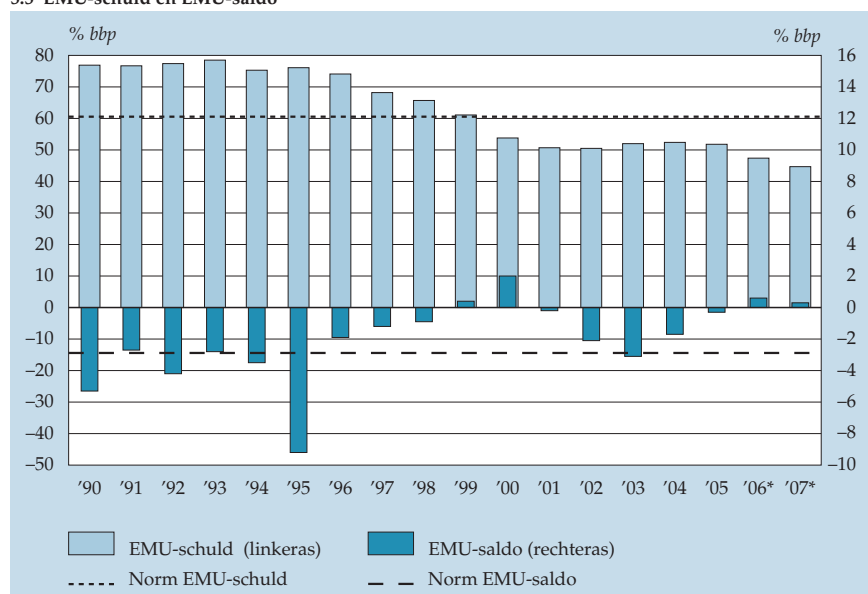
De productie van assurantietussenpersonen is in 2007 gedaald met ongeveer 3 procent, de eerste afname na jaren van stijgingen. De belangrijkste reden voor de daling is dat er door particulieren minder verzekeringspolissen via tussenpersonen zijn afgesloten. De subsector financiële hulpbedrijven houdt zich ook bezig met de

facilitering van de beurshandel en het betalingsverkeer. Omdat in 2007 het aantal effectentransacties op de beurs en het aantal betalingstransacties zijn gestegen ten opzichte van 2006, is de productie van deze bedrijven toegenomen. Dit compenseerde het moeilijke jaar van de assurantietussenpersonen, zodat de toegevoegde waarde van de hulpbedrijven als geheel een stijging van 1,6 procent liet zien.

5.4 Overheid

De overheid had in 2007 een overschot op de begroting van 1,9 miljard euro, oftewel 0,3 procent van het bbp. Door dit overschot kon de overheidsschuld in 2007 verder dalen naar 253,4 miljard euro. De schuldquote, de overheidsschuld als percentage van het bbp, daalde door de economische groei nog veel sterker: van 47,4 procent

5.5 EMU-schuld en EMU-saldo

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

in 2006 naar 44,7 procent eind 2007. Dit is ruimschoots onder de Europese norm van 60 procent. Per hoofd van de Nederlandse bevolking bedroeg de overheidsschuld nog 15 471 euro. Onder de overheid vallen hier niet alleen ministeries, gemeenten, provincies, waterschappen en dergelijke, maar ook instellingen die hierdoor worden gecontroleerd én niet voor de markt produceren.

Het was het tweede opeenvolgende jaar dat de overheid een begrotingsoverschot had. In 2007 ontving de overheid 1,9 miljard euro meer aan inkomsten dan dat zij uitgaf. Dit overschot is vooral gevormd bij het Rijk, dat 3,3 miljard euro overhield,

overigens wel bijna 1 miljard minder dan in 2006. Ook de provincies boekten weer een ruim overschot van 0,6 miljard euro. Gemeenten zaten daarentegen 1,5 miljard euro in de min, net als de sociale fondsen. Het tekort bij de sociale fondsen zat voornamelijk bij het Zorgverzekeringsfonds en de Algemene Wet Bijzonder Ziektekosten (AWBZ). De Werkloosheidswet (WW) liet daarentegen een groot positief saldo zien.

5.6 Inkomsten en uitgaven van de overheid

	2004	2005	2006*	2007*	Mutatie 2007 t.o.v. 2006
	<i>mld euro</i>				%
Belastingen	113,7	124,0	132,3	141,1	6,6
w.v.					
btw	35,1	36,2	39,0	41,9	7,5
loonbelasting	27,2	27,6	31,6	37,7	19,1
vennootschapsbelasting	15,0	17,1	17,9	18,6	3,6
Wettelijke sociale-verzekeringspremies	68,3	66,5	75,9	76,8	1,1
Inkomen uit vermogen	10,2	11,5	14,7	14,6	-0,8
Verkopen	16,4	17,3	17,6	17,6	0,3
Overige inkomsten	9,1	9,2	9,0	8,7	-3,3
Totaal inkomsten	217,7	228,5	249,6	258,8	3,7
Uitkeringen sociale verzekering ¹⁾	75,5	76,4	85,8	86,9	1,4
Uitkeringen sociale voorziening ¹⁾	15,7	16,2	19,5	21,9	12,3
Beloning van werknemers	48,9	49,5	50,2	51,9	3,5
Intermediair verbruik	35,3	36,4	39,4	41,1	4,2
Investerings	15,8	16,9	17,8	18,9	6,1
Rente, subsidies en overige uitgaven	35,1	34,4	33,7	36,1	7,4
Totaal uitgaven	226,4	229,9	246,4	256,9	4,3
Vorderingensaldo	-8,7	-1,4	3,2	1,9	
Rentevoordelen uit swaps	0,1	0,1	0,1	0,1	
EMU-saldo	-8,6	-1,3	3,4	2,0	
	<i>% bbp</i>				
Totaal inkomsten	44,3	44,5	46,2	45,6	-1,3
Totaal uitgaven	46,1	44,8	45,6	45,3	-0,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Inclusief uitkeringen in natura.

Fors hogere opbrengsten loonbelasting

De overheidsinkomsten zijn in 2007 door hogere belastingopbrengsten met 9,2 miljard euro toegenomen tot 258,8 miljard. Belastingopbrengsten vormen meer dan de helft van de totale overheidsinkomsten. In 2007 ontving de overheid 8,7 miljard meer aan belastingen dan in 2006. De geïnde loonbelasting is met bijna 20 procent (6,1 miljard euro) gestegen door de toegenomen werkgelegenheid, een snelle stijging van de cao-lonen en het incidenteel loon, en een verhoging van het belastingtarief

van de eerste en tweede schijf. De ontvangen btw steeg relatief minder snel, maar ook hier was de toename met 2,9 miljard omvangrijk. Vanwege een tariefverlaging is de ontvangen vennootschapbelasting maar weinig gestegen. De tarieven van enkele andere belastingen zijn in 2007 extra verhoogd (bovenop de inflatiecorrectie), ter financiering van de lagere opbrengsten van de vennootschapsbelasting.

Sociale premies vormen de één na grootste inkomstenbron van de overheid, met een aandeel van 29,7 procent. De premies worden geïnd door de sociale fondsen en vastgesteld aan de hand van de verwachte uitgaven aan uitkeringen. In 2007 stegen de ontvangen premies met 0,8 miljard, oftewel 1,1 procent. Andere inkomsten van de overheid zoals inkomen uit vermogen en verkopen liepen iets terug. De overheidsinkomsten kwamen in 2007 overeen met 45,6 procent van het bbp.

Gematigde stijging uitkeringskosten

De uitgaven van de overheid zijn met 10,6 miljard iets sneller gestegen dan de inkomsten. De overheidsuitgaven liepen op tot 256,9 miljard euro, wat neerkomt op 45,3 procent van het bbp. Met een aandeel van meer dan 40 procent vormen uitkeringen de belangrijkste uitgavencategorie. De kosten van uitkeringen stegen in 2007 met 3,4 procent tot 108,9 miljard euro. De uitkeringen worden onderscheiden naar wettelijke sociale verzekeringen die vanuit de premies bekostigd worden (AOW, AWBZ, enzovoorts), en sociale voorzieningen die betaald worden uit de algemene middelen (huurtoeslag, kinderbijslag, enzovoorts).

De toenemende vergrijzing leidde tot een stijging van de AOW-uitgaven (ongeveer 25 miljard euro) met 4,3 procent. De kosten van de AWBZ (ongeveer 21 miljard euro) zijn met slechts 1,7 procent gestegen. Zonder de overheveling van de huishoudelijke hulp naar de Wet Maatschappelijke Ontwikkeling zou de AWBZ echter met bijna 7 procent zijn toegenomen. De uitgaven aan zorguitkeringen namen met bijna 2 procent maar weinig toe. De voornaamste reden hiervan is een verlaging van ziekenhuistarieven; de kosten voor de opleiding van specialisten loopt vanaf 2007 via een aparte subsidieregeling en niet meer via de zorgtarieven van ziekenhuizen. De relatief snelste stijging bij de wettelijke sociale verzekeringen vond plaats bij de Wajong (uitkeringen voor jonggehandicapten), waarvan de uitgaven met 9,5 procent stegen tot 1,7 miljard. De totale uitgaven aan sociale verzekeringen zijn in 2007 maar weinig gestegen doordat de uitgaven aan de WW en de ANW afnamen. De daling van de uitgaven aan de WW (ongeveer 4,8 miljard) van bijna 13 procent werd veroorzaakt door de daling van de werkloosheid.

De sociale voorzieningen namen relatief sterk toe. De uitgaven zijn het snelst gestegen bij de kinderopvangtoeslag en de zorgtoeslag. De uitgaven aan deze regelingen zijn echter relatief gering. De verdubbeling van de uitgaven aan de kinderopvangtoeslag had ondermeer te maken met het feit dat de werkgeversbijdrage nu verplicht is en

via de Belastingdienst geïnd wordt. Voorheen vergoedden niet alle werkgevers een deel van de kinderopvang. Door deze verandering was kinderopvang voor veel gezinnen in 2007 voordeliger. De belangrijkste sociale voorziening, naast de kinderbijslag, is de bijstand. Het aantal bijstandsuitkeringen is in 2007 verder gedaald, zodat gemeenten hier ruim 6 procent minder aan hoefden uit te geven.

Investerings fors gestegen

Van de overheidsuitgaven wordt 16 procent besteed aan de aankoop van niet-duurzame goederen en diensten (intermediair verbruik). De uitgaven hieraan stegen in 2007 zeer snel door extra kosten bij de Ministeries van Justitie (gevangeniswezen) en Binnenlandse Zaken (elektronische overheid en veiligheid), Rijkswaterstaat (wegenonderhoud), en de sociale fondsen (aankopen van zorgdiensten bij verzekeraars in het kader van de Zorgverzekeringswet). De overheidsinvesteringen besloegen 7,4 procent van de totale overheidsuitgaven. In 2007 zijn de investeringen met 6,1 procent gestegen. Dit heeft ondermeer te maken met een intensivering van onderhoud aan infrastructuur door Rijkswaterstaat en lagere overheden. Bij de provincies stegen de investeringen fors omdat zij sinds 2007 de regie voeren over het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG).

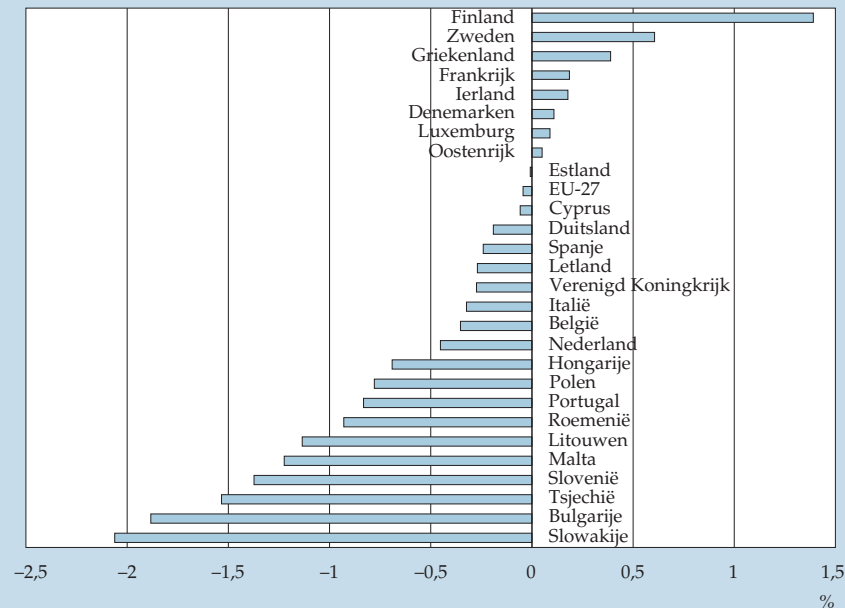
Kader 5.d

Privatisering van deelnemingen door de overheid

De Nederlandse overheid heeft in 2007 per saldo wederom deelnemingen verkocht. Door deelnemingen te verkopen kan de overheid bijvoorbeeld op korte termijn uitgaven financieren, maar op lange termijn loopt de overheid hierdoor winstuitkeringen mis. Verkopen van deelnemingen en boekwinsten mogen daarom volgens de statistische boekingsregels geen invloed hebben op het EMU-saldo. Anders zou met de verkoop van deelnemingen excessieve overheidstekorten gecamoufleerd kunnen worden. De statistieken worden daarom goed in de gaten gehouden door Eurostat, het statistische bureau van de Europese Commissie.

In de periode van 1995 tot 2007 hebben voornamelijk de nieuwkomers binnen de Europese Unie (waaronder veel voormalige Oostbloklanden) veel overheidsdeelnemingen verkocht. Het betreft hier veelal ex-communistische landen die bezig zijn hun voormalige staatsbedrijven te privatiseren. Opvallend is dat de overheden van de Scandinavische landen in dezelfde periode juist hun bezit aan deelnemingen hebben verhoogd. Het blijkt hier echter vooral te gaan om vermogensinjecties in de vorm van aandelen in sociale-verzekeringsfondsen, die onder beheer zijn van de overheid.

Gemiddelde per saldo verkoop/aankoop van overheidsdeelnemingen, als percentage van het bbp, 1995–2007

Bron: Eurostat.

5.5 Buitenland

Nederland heeft zijn positie ten opzichte van het buitenland in 2007 opnieuw verbeterd. In 2007 steeg het saldo op de lopende rekening met het buitenland met 2,9 miljard tot 55,6 miljard euro. De groei uit 2006 wordt hiermee doorgezet, zij het in mindere mate. De verbetering is voornamelijk veroorzaakt door een stijging van het uitvoeroverschot met 5,3 miljard euro als gevolg van de groeiende uitvoer en minder sterke toename van de invoer. De groeiende wereldhandel had hiermee een positief effect op de Nederlandse handelsbalans.

Het saldo op de inkomensrekening was in 2007 positief, maar minder groot dan een jaar eerder. Na een forse stijging van het saldo op de inkomensrekening met 14,6 miljard euro in 2006, nam deze in 2007 weer af met 2,4 miljard euro. Vooral de uitgekeerde dividenden zijn in 2007 sterker toegenomen dan de dividendontvangsten. Dividend wordt steeds belangrijker in de inkomensrekening, zowel de ontvangen als uitgekeerde dividenden zijn ten opzichte van 2004 verdubbeld. Er werd vooral meer dividend uit het buitenland ontvangen door Nederlandse bijzondere financiële instellingen. Internationale bedrijven keerden meer dividend uit dan de operationele winst. De ingehouden winsten kwamen hierdoor negatief uit, waardoor het belang van moeders in hun dochters afnam.

5.7 Lopende transacties van Nederland ten opzichte van het buitenland

	2003	2004	2005	2006*	2007*	Mutatie 2007 t.o.v. 2006
<i>mld euro</i>						
Uitvoer door Nederland ¹⁾	300,5	326,1	357,5	394,4	424,8	30,4
Invoer door Nederland ¹⁾	270,5	289,9	313,7	351,0	376,1	25,1
Saldo handelsbalans	30,0	36,2	43,8	43,4	48,7	5,3
Ontvangen inkomens van Nederland	102,4	131,5	149,1	179,2	184,5	5,3
w.v.						
rente	45,9	49,4	51,7	67,1	82,7	15,6
dividenden	44,3	51,9	84,4	95,9	110,4	14,5
ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	4,7	22,4	4,6	7,2	-17,4	-24,6
overige inkomens en inkomensoverdrachten	7,5	7,9	8,3	9,0	8,7	-0,3
Betaalde inkomens door Nederland	103,2	125,6	154,4	169,9	177,6	7,7
w.v.						
rente	49,2	52,1	57,0	75,4	92,3	16,9
dividenden	30,6	34,5	87,1	44,9	66,9	22,0
ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	7,3	21,2	-9,0	29,6	-2,5	-32,2
overige inkomens en inkomensoverdrachten	16,1	17,8	19,2	19,9	21,0	1,0
Saldo inkomensrekening	-0,8	5,9	-5,3	9,3	6,9	-2,4
Saldo lopende rekening	29,2	42,2	38,5	52,7	55,6	2,9
Ontvangen kapitaaloverdrachten	1,4	1,6	1,6	2,2	2,5	0,3
Betaalde kapitaaloverdrachten	2,4	3,0	3,4	4,9	4,8	-0,1
Saldo kapitaalrekening	-1,0	-1,3	-1,8	-2,7	-2,3	0,4
Vorderingensaldo	28,2	40,8	36,7	50,0	53,3	3,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Op fob basis.

Uitzonderlijke toename financiële stromen en extern vermogen

De financiële stromen met het buitenland zijn in 2007 opnieuw enorm toegenomen. De stromen met betrekking op zowel de vorderingen als de schulden namen toe met ruim 150 miljard euro tot meer dan 500 miljard. Deze grote toename is bijna geheel veroorzaakt door de oprichting van enkele zeer grote bijzondere financiële instellingen in Nederland. Op het saldo van de financiële rekening heeft dit echter nauwelijks invloed gehad. Rodamco en Numico zijn in 2007 in buitenlandse handen gekomen en ABN-Amro is ook deels overgenomen door buitenlandse partijen. Deze grote fusie- en overnametransacties veroorzaakten in 2007 een toename van de buitenlandse kapitaal deelnemingen en een afname van de bijbehorende (portfolio)aandelen die in buitenlands bezit waren. De internationale kredietverlening nam voornamelijk door bfi's enorm toe en net als in 2006 was er

ook een grote stijging van de deposito's. Het internationale aandelenbezit en deelnemingen zijn ook toegenomen, evenals het obligatiebezit, maar beduidend minder snel dan in 2006.

Door rente-, wisselkoers- en beurskoersontwikkelingen werden buitenlandse financiële bezittingen minder waard in 2007. De euro steeg in waarde ten opzichte van de meeste andere valuta. Verplichtingen en schulden in vreemde valuta werden hierdoor minder waard. Daarnaast verdampten de op de buitenlandse beurzen behaalde koerswinsten uit de eerste helft van 2007 volledig in de laatste zes maanden van 2007. De hogere Europese rente in de eerste helft van het jaar leidde tot een lagere waardering van al bestaande Europese obligaties. De rentedaling in de Verenigde Staten in het laatste kwartaal van 2007 leidde juist tot een opwaardering van de Amerikaanse obligaties.

De financiële positie van Nederland is ten opzichte van het buitenland iets verslechterd door grote afboekingen op aandelen en obligaties. Het financieel vermogen in Nederlandse handen is mede hierdoor met bijna 6 miljard afgenomen tot 181 miljard euro, hoofdzakelijk veroorzaakt door de bfi's. Zonder de bfi's werd de lijn van voorgaande jaren doorgezet en was er sprake van een stijging.

5.6 Overwaarde en koerswinsten bron voor extra consumptie

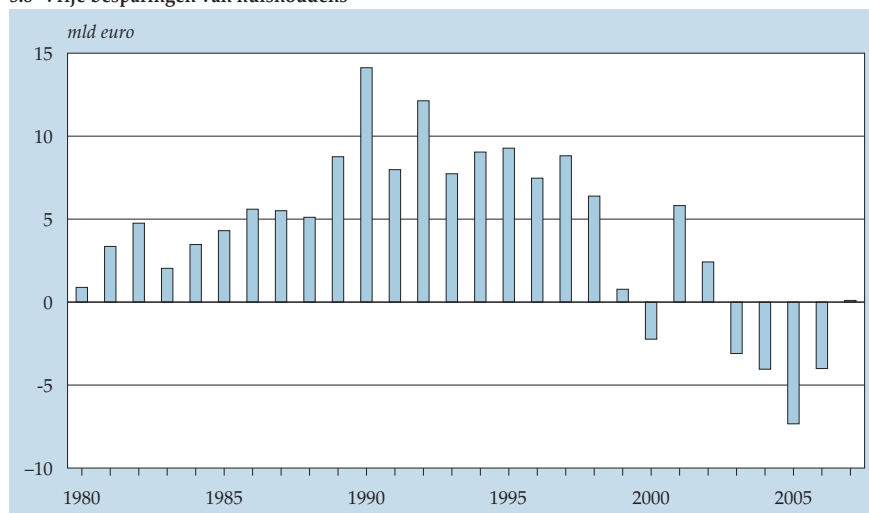
De Nederlander heette zuinig te zijn. Met behulp van het huishoudboekje werd scherp in de gaten gehouden of de uitgaven netjes door de inkomsten werden gedekt. Er werd daarbij flink gespaard. In het huidige decennium heeft echter een kentering plaatsgevonden. In de jaren 2003–2006 gaven huishoudens veel meer uit dan er binnenkwam. Het beschikbaar inkomen was in deze periode dus niet langer toereikend om de consumptieve uitgaven te dekken. Hiervoor hebben huishoudens het eigen vermogen moeten aanspreken. Dit eigen vermogen is de afgelopen jaren zo enorm gestegen dat hiermee een substantieel deel van de consumptie kon worden gefinancierd.

In dit artikel wordt de opbouw van het eigen vermogen onderzocht. Aan de orde komen het huizenbezit met daartegenover de (hypotheek)schuld, en het financiële bezit bestaande uit onder meer spaartegoeden, effecten en verzekeringstechnische voorzieningen zoals pensioen. Er is bijzondere aandacht voor de gevolgen van de sterk gestegen huizenprijzen en de wisselende aandelenkoersen op het eigen vermogen.

Van sparen naar ontsparen

Het traditionele beeld van de sparende Nederlander is terug te zien in de cijfers tot aan 2000. Ieder jaar werd een gedeelte van het beschikbaar inkomen opzij gelegd. In 2000 is echter met deze gewoonte gebroken: in dat jaar werd voor het eerst sinds 1980 meer uitgegeven dan aan inkomen beschikbaar kwam. De twee jaren daarop werd nog wel gespaard, maar dit kwam vooral vanwege de belastingherziening in 2001, die de beschikbare inkomens flink deed stijgen. In de jaren 2003–2006 werd er niet meer gespaard, maar werd het beschikbaar inkomen jaarlijks aangevuld met een deel van het eigen vermogen om de consumptieve uitgaven te kunnen bekostigen. In deze periode is in totaal 18 miljard euro aan het eigen vermogen onttrokken om de consumptie te financieren. In 2007 kon de consumptie weer geheel uit het beschikbaar inkomen worden betaald.

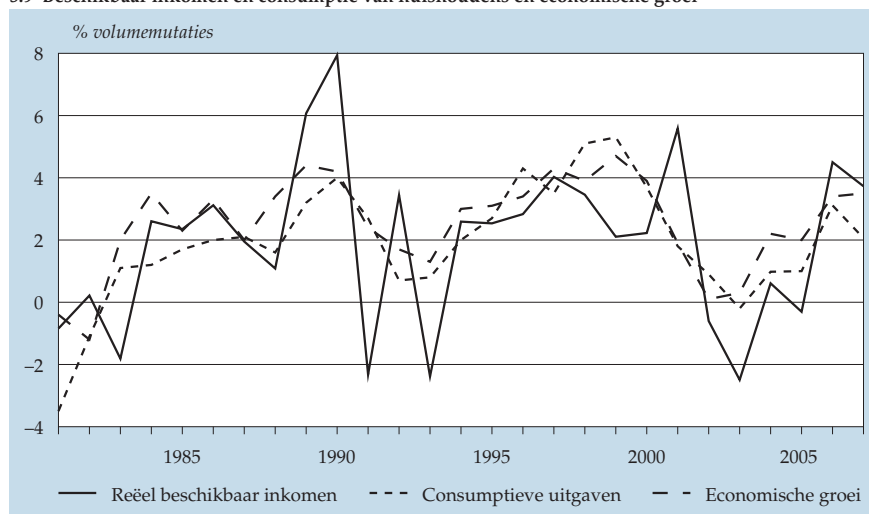
5.8 Vrije besparingen van huishoudens

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Het beschikbaar inkomen minus de consumptieve bestedingen staat te boek als de vrije besparingen. Indien deze positief zijn, stijgt het eigen vermogen; zijn ze negatief dan gaat het eigen vermogen omlaag. De ontwikkeling van de vrije besparingen valt op te delen in drie perioden: 1980–1988, 1989–1998 en 1999–heden. Aan het begin van de jaren tachtig kromp de economie. Hierdoor liepen zowel het reëel beschikbaar inkomen als de consumptie terug. Doordat de consumptie sneller afnam dan het inkomen, werd in deze jaren toch nog gespaard. In 1983 begon de economie zich te herstellen. Tot 1989 groeiden het inkomen en de consumptie in vrijwel gelijke mate. De vrije besparingen liepen op tot 6 miljard euro in 1987. In totaal is in de jaren 1980–1988 35 miljard euro opzij gelegd, gemiddeld 3,9 miljard euro per jaar.

5.9 Beschikbaar inkomen en consumptie van huishoudens en economische groei

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Eind jaren tachtig en begin jaren negentig zorgde de goed draaiende economie voor een sterke inkomestoename, waarbij de consumptiegroei achterbleef. Toen in de jaren 1991–1993 de economische groei iets terugviel, nam ook het beschikbaar inkomen af. De consumptie, die verder bleef toenemen, kon nog wel uit het beschikbaar inkomen worden betaald. Tot halverwege de jaren negentig steeg het inkomen sneller dan de consumptie. Vanaf 1995 was het echter andersom en liepen de vrije besparingen terug. Van 1989 tot en met 1998 werd in totaal 92 miljard euro gespaard: gemiddeld 9,2 miljard euro per jaar.

In 2000 waren de vrije besparingen voor het eerst negatief. In 2001 zorgde een belastingherziening voor een forse toename van het reële inkomen. Hierdoor waren de vrije besparingen in 2001 en ook in 2002 nog positief. Hierna brak echter een periode aan met negatieve vrije besparingen. Doordat de uitgaven vanaf 1998 jaarlijks sneller toenamen dan het inkomen (met uitzondering van 2001), liepen de jaarlijkse tekorten op tot 7,3 miljard euro in 2005. In 2006 was de inkomensgroei voor het eerst weer hoger dan de consumptiegroei. Het tekort liep dat jaar terug tot 4,0 miljard euro. In 2007 was er niet langer een tekort. Over de jaren 1999–2007 bedroegen de vrije besparingen in totaal 11,6 miljard euro: een tekort van gemiddeld 1,3 miljard euro per jaar.

Kader 5.e

De relatie tussen beschikbaar inkomen, consumptie en besparingen

Het *beschikbaar inkomen* is het inkomen van huishoudens na belasting en premies. De opbouw hiervan is weergegeven in onderstaande tabel. Huishoudens

verwerven inkomsten uit arbeid door in loondienst te werken of als zelfstandige. De beloning van werknemers is de meest omvangrijke post van alle huishoudinkomsten (62 procent). Ondernemerswinsten bedragen 10 procent van alle inkomsten. Daarnaast kan er nog inkomen worden verworven door te sparen of te beleggen. Dit inkomen uit vermogen bevat rentestromen (betalingen en ontvangsten), dividend en het indirecte inkomen uit vermogen dat door pensioenfondsen en verzekeraars aan huishoudens (de polishouders) wordt toegerekend. Gepensioneerden ontvangen AOW (in het kader van de Algemene Ouderdomswet, 17,6 miljard) en aanvullende pensioenen. Naast de pensioenen worden nog andere sociale uitkeringen verstrekt, zoals arbeidsongeschiktheid-uitkeringen (7,3 miljard), werkloosheidsuitkeringen (4,8 miljard), bijstand. (3,9 miljard) en kinderbijslag (3,4 miljard).

Opbouw van inkomsten, belastingen en besparingen van huishoudens, 2007

	mld euro	in % van A
1 Beloning van werknemers	278,5	62
2 Inkomen van zelfstandigen	44,9	10
3 Saldo inkomen uit vermogen	32,5	7
4 AOW-uitkeringen	25,2	6
5 Particuliere pensioenuitkeringen	31,1	7
6 Overig sociale uitkeringen	38,7	9
7 Saldo inkomensoverdrachten	0,1	0
A Totaal inkomsten (1 t/m 7)	451,1	100
		in % van B
8 AOW-premies	17,6	9
9 Aanvullende pensioenpremies	51,8	28
10 Overige premies	69,4	37
11 Belastingen op inkomen en vermogen	47,9	26
B Totaal belastingen en premies (8 t/m 11)	186,7	100
		in % van C
C Beschikbaar inkomen (A-B)	264,4	100
D Consumptieve uitgaven	264,3	100
E Vrije besparingen (C-D)	0,1	0
F Collectieve besparingen (-5+9)	20,7	8
G Totale besparingen (E+F)	20,7	8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

Op de inkomsten worden belastingen en sociale premies ingehouden. De bekendste en grootste inkomstenbelasting is de loonbelasting (37 miljard). De meest omvangrijke belasting op vermogen is de motorrijtuigenbelasting (3,2

miljard). Van de sociale premies wordt veruit het meeste afgedragen aan pensioenpremies. Daarnaast worden de werknemerspremies voor de Zorgverzekeringswet (26,4 miljard), de Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (9,9 miljard), de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (13,1 miljard) en de Werkeloosheidswet (7,2 miljard) betaald.

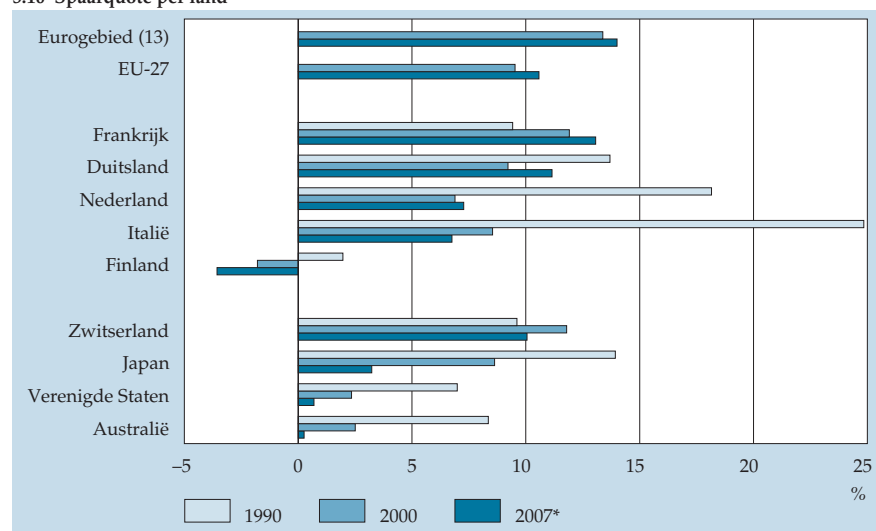
Met het beschikbaar inkomen kunnen huishoudens hun consumptie betalen. Het verschil tussen het beschikbaar inkomen en de consumptie wordt de *vrije besparingen* genoemd. Als huishoudens minder consumeren dan er aan inkomen beschikbaar is dan zijn de vrije besparingen positief; wat er overblijft na consumptie wordt aan het eigen vermogen toegevoegd (sparen). Is de consumptie hoger dan het beschikbaar inkomen dan zijn de vrije besparingen negatief, en wordt het eigen vermogen aangesproken (ontsparen). Huishoudens sparen niet alleen uit vrije wil; er wordt ook verplicht collectief gespaard voor het pensioen. Het saldo van pensioenpremies en ontvangen pensioenen zijn de *collectieve besparingen*. Samen met de vrije besparingen vormen de collectieve besparingen de *totale besparingen* van huishoudens. Door deze totale besparingen te delen door het bruto beschikbaar inkomen ontstaat de spaarquote. Hieraan kan de spaarzin van een bevolking worden gemeten. De *spaarquote* is een goede maatstaf om het spaargedrag van huishoudens tussen landen te vergelijken.

Naast de vrije besparingen zijn er ook verplichte besparingen, gericht op de financiering van het pensioen. Deze collectieve besparingen zijn sterk gestegen. In 1980 werd 10 miljard euro collectief gespaard, in 2007 is dat toegenomen tot 21 miljard euro. Ondanks deze toename zijn de collectieve besparingen als percentage van het beschikbaar inkomen in 2007 lager dan in 1980. In 2007 komt dit percentage uit op 7,8 procent, ruim 4 procentpunt minder dan in 1980. Dit betekent dat het beschikbaar inkomen in deze periode meer is gestegen dan de collectieve besparingen.

De totale besparingen, de som van vrije en collectieve besparingen, zijn in Nederland nog nooit negatief geweest. In 2007 vielen de totale besparingen vrijwel samen met de collectieve besparingen. De ontwikkeling van de totale besparingen komt tot uitdrukking in de spaarquote van Nederland. De spaarquote is altijd positief geweest, maar nam de laatste jaren wel gestaag af. In de periode van 1981 tot 1999 is elk jaar meer dan 12 procent van het beschikbaar inkomen gespaard. In 1999 kwam hier verandering in. Sindsdien is de spaarquote langzaam afgenomen tot 5,3 procent in 2006. In 2007 neemt de Nederlandse spaarquote voor het eerst sinds 2001 weer iets toe, tot 7,3 procent.

Het teruglopen van de besparingen past binnen een internationale trend. Veel landen zien sinds 1990 hun spaarquote dalen. Alleen in Frankrijk steeg de spaarquote in deze periode nog substantieel. In 1990 was de spaarquote van de Italianen veruit de hoogste, gevolgd door die van de Nederlanders. In 2007 had Frankrijk de hoogste spaarquote, en zijn ook Duitsland en Zwitserland ons als spaarders voorbijgestreefd. Finland heeft de laatste jaren als enig Europees land een negatieve spaarquote. Over de hele periode is de spaarzin van de Verenigde Staten beduidend lager dan die van de meeste Europese landen.

5.10 Spaarquote per land

Bron: OECD; Eurostat; CBS, Nationale rekeningen 2007.

Kader 5.f

De balans van huishoudens: hoe verandert het eigen vermogen?

De bezittingen van huishoudens bestaan uit materiële en financiële activa. De *materiële activa* bestaan voornamelijk uit woningen. De *financiële activa* omvatten de spaarrekeningen (liquide middelen), aandelen en obligaties (samen *effecten*) en de voorzieningen pensioen- en levensverzekering (de *verzekeringstechnische voorzieningen*). De schulden (*financiële passiva*) bestaan vooral uit hypotheek. Het verschil tussen de waarde van de bezittingen en schulden is het eigen vermogen. Het eigen vermogen van huishoudens neemt toe als het bezit sterker stijgt dan de schuld.

Er zijn drie mogelijkheden waardoor het eigen vermogen kan veranderen.

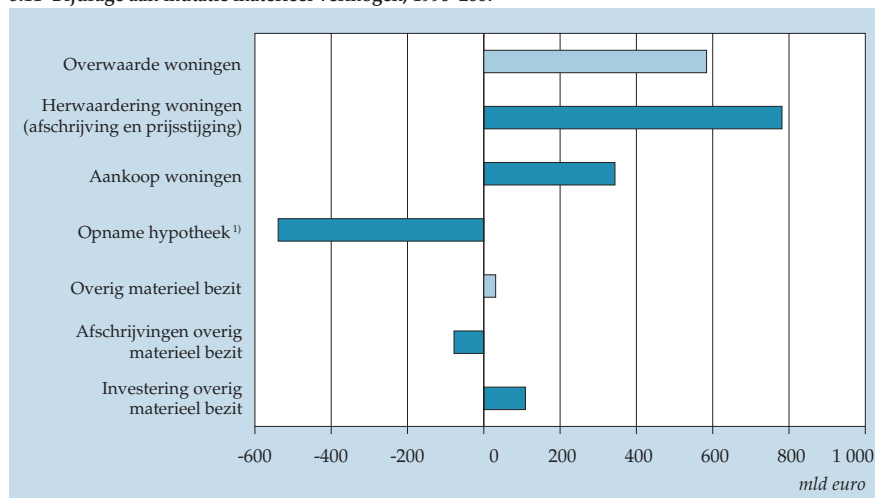
1. Vrije besparingen: Het inkomen dat niet wordt besteed aan consumptieve uitgaven in een jaar, de vrije besparingen, blijft in het bezit van huishoudens en doet het eigen vermogen stijgen. In de praktijk zijn er voor de vrije besparingen verschillende bestemmingen, zoals het storten op een (spaar) rekening, het beleggen in onroerend goed of effecten, of het aflossen van schulden. Zijn de vrije besparingen negatief, dan kan het inkomen worden aangevuld door spaargeld op te nemen, beleggingen te verkopen of het aangaan van een schuld.
2. Collectieve besparingen: De collectieve besparingen zorgen voor een toename van de voorzieningen pensioenverzekering.
3. Herwaarderingen: De bezittingen op de balans worden gewaardeerd tegen de actuele marktwaarde. Veranderingen in beurskoersen en huizenprijzen zijn voor huishoudens de belangrijkste oorzaken van herwaarderingen. Een toename van de beurskoersen zorgt voor een stijging van het particuliere aandelenbezit en de verzekeringstechnische voorzieningen (beheerd door pensioenfondsen en verzekeraars). Dit geldt ook voor de huizenmarkt: nemen de huizenprijzen toe, dan neemt het eigen vermogen van huizenbezitters ook toe.

Overwaarde kan ruim tweeënhalf jaar consumptie financieren

Het eigen vermogen vormt het saldo van bezittingen en schulden van huishoudens (zie kader 5.f). Bij de bezittingen wordt onderscheid gemaakt tussen financiële en materiële activa. De materiële activa van huishoudens bestaan voor het grootste gedeelte uit woningen. De rest bestaat met name uit gebouwen, machines (bezittingen van zelfstandigen), schepen en auto's. Voor de aanschaf van een woning is doorgaans niet genoeg geld beschikbaar en wordt een hypotheek opgenomen. Hypotheken vormen 90 procent van de langlopende leningen. Door de langlopende schulden van het huizenbezit af te trekken wordt een nettobijdrage van huizenbezit aan het eigen vermogen verkregen; dit is een (grote) maat voor de overwaarde op het huizenbezit.

De materiële activa zijn in de afgelopen 26 jaar spectaculair toegenomen met 1 156 miljard euro. Het huizenbezit speelt hierbij de grootste rol: 30 procent van de toename is het gevolg van de aankoop van en investeringen in huizen. Het aandeel van huizen in het bezit van huishoudens is toegenomen van 68 procent in 1990 tot 76 procent in 2007. Van nog grotere betekenis is de enorme verhoging van de huizenprijzen. Maar liefst 68 procent van de toename van de materiële activa is het gevolg van de sterk gestegen huizenprijzen. Vanaf 1990 tot aan 2001 is de waarde van het huizenbezit met 297 miljard euro gestegen. Sinds 2001 is nog eens 475 miljard euro aan de waarde toegevoegd. Het overige materiële bezit van huis

5.11 Bijdrage aan mutatie materieel vermogen, 1990–2007*

Bron: CBS, WOZ-waarden en Nationale rekeningen 2007.

¹⁾ Inclusief afwaardering.

houdens zorgt voor slechts 2 procent van de toename van de materiële activa. Deze toename is het saldo van 109 miljard euro investeringen en 78 miljard euro afschrijvingen.

Kader 5.g

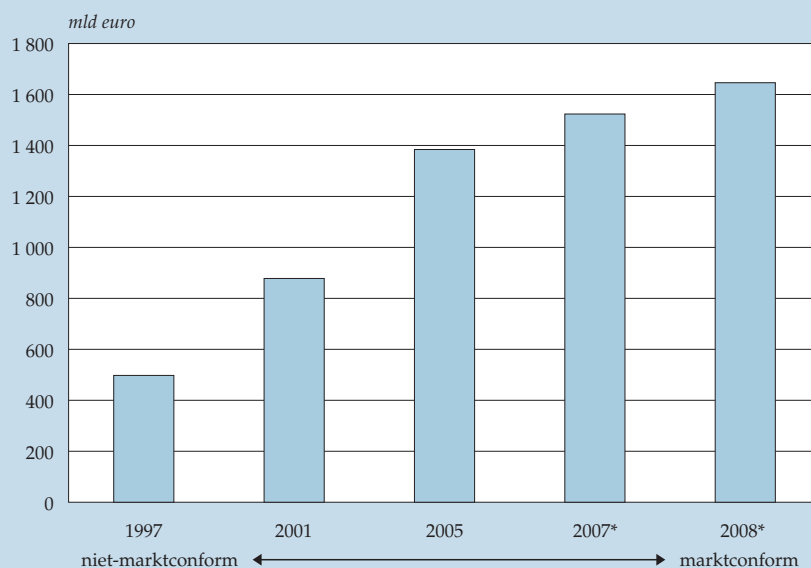
Benadering marktwaardering woningbezit

De waarde van het huizenbezit van huishoudens is lastig te bepalen. Als uitgangspunt is het woningbezit binnen de kapitaalgoederenvoorraad genomen. Dit woningbezit waardeert alleen de woning en niet de grond. Als benadering voor de prijs van een woning, is vanaf 1997 de WOZ-waarde gebruikt. Hier schuilt enig gevaar in voor vertekening.

Sinds de invoering van de wet Waardering Onroerende Zaken in 1995 is de gemeten waarde van het huizenbezit in te delen in een aantal tijdvakken. De tijdvakken vangen telkens aan met een jaar waarin de WOZ-waarde daadwerkelijk is gemeten. Het eerste WOZ-tijdvak loopt van 1 januari 1997 tot en met 31 december 2000. Hierna volgden 2001–2004 en 2005–2006. Sinds 1 januari 2007 wordt de WOZ-waarde jaarlijks vastgesteld. De WOZ-waarden van 1997 tot en met 2006 liggen onder de toen actuele marktwaarden. Pas vanaf 2007 benadert de WOZ-waarde de marktwaarde van een woning. Hierdoor bestaat de ontwikkeling van de WOZ-waarde feitelijk uit twee, niet van elkaar te scheiden, delen:

1. De inhaalslag om van een niet-marktconforme naar een marktconforme WOZ-waarde te komen.
2. De werkelijke prijsstijging van de woningen.

WOZ-waarde woningen op 1 januari

Bron: CBS, WOZ waarden en Nationale rekeningen 2007.

Om de duurdere huizen te kunnen kopen zijn hogere hypotheeklen afgesloten. In de periode 1990–2007 zijn de hypotheeklen met 541 miljard euro toegenomen (saldo van opgenomen en afgeloste schuld). Slechts 2 miljard euro hiervan betreft herwaarderingen. Van de toename van de hypotheekschuld is 65 procent opgenomen na 2000. Ook hier speelde het toegenomen woningbezit een rol. Daarnaast zijn hogere hypotheeklen eerder bereikbaar en betaalbaar geworden door een lage rente, soepeler kredietverstrekking door de banken (bijvoorbeeld door het meetellen van het partnerinkomen) en de opkomst van nieuwe hypotheekvormen (zoals de aflossingsvrije hypotheek, de spaar- en de beleggingshypotheek).

De hypotheekopname was anderhalf keer zo groot als nodig voor de financiering van aankoop en investeringen in woningen. De extra opgenomen hypotheekschuld bedroeg bijna 200 miljard euro. Met name prijsstijgingen zorgen voor overwaarde op het huizenbezit. Daarnaast vergroot het aflossen van de hypotheekschuld de overwaarde. Hierdoor kunnen huizenbezitters extra hypotheek opnemen als aanvulling op het inkomen, het zogenoemde ‘opeten’ van het huis. Weliswaar is de hypotheekrente voor consumptieve doeleinden niet fiscaal aftrekbaar, maar een hypotheek op de overwaarde biedt de consument wel een goed gevulde beurs.

De ontwikkeling van de overwaarde en de hypotheekschuld liep vrijwel parallel, hetgeen resulteerde in een constante verhouding van hypotheekvrije en hypotheckair belaste woningen (rond de 50 procent). In 1990 bedroeg de overwaarde op woningen 110 miljard euro. In de jaren hierna nam de overwaarde gestaag toe tot 334 miljard euro in 2000. Na 2000 nam de overwaarde een hoge vlucht, met als voorlopig hoogtepunt 694 miljard euro in 2007. De enorme omvang van de overwaarde wordt duidelijk als zij vergeleken wordt met de consumptieve bestedingen. In 2007 is voor 264 miljard euro geconsumeerd. Met de overwaarde kan ruim tweeënhalf jaar aan consumptieve uitgaven worden gefinancierd. In 2001 was dit nog maar anderhalf jaar.

5.12 Balans huishoudens

Bezittingen	1990	2007*	Schulden	1990	2007*
	<i>mld euro</i>			<i>mld euro</i>	
Materiële activa	268	1 424	Financiële passiva	115	662
w.v.			w.v.		
huizenbezit	223	1 348	langlopende leningen	113	654
overig materieel bezit	45	76	overige passiva	2	7
Financiële activa	515	1 589	Eigen vermogen	668	2 352
w.v.			w.v.		
liquide middelen	136	346	financieel bezit	513	1 582
effecten	118	297	overwaarde	110	694
verzekeringstechnische voorzieningen	260	944	overig materieel bezit	45	76
overige bezittingen	1	2			
Balanstotaal	783	3 014	Balanstotaal	783	3 014

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

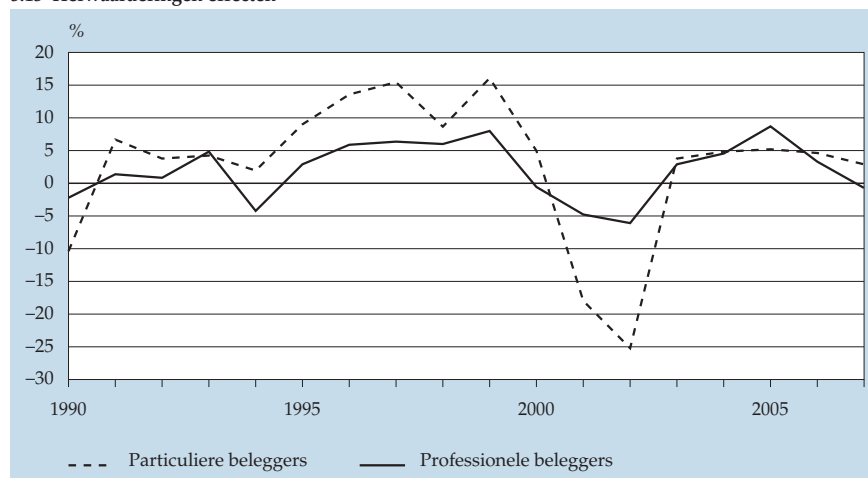
Koerswinst 375 miljard euro in nog geen dertig jaar

Ook het financieel bezit heeft een spectaculaire ontwikkeling doorgemaakt. Sinds 1990 zijn de financiële bezittingen verdrievoudigd; in 2007 bedroegen zij bijna 1600 miljard euro. Dit immense bedrag bestaat voor het grootste gedeelte uit verzekeringstechnische voorzieningen (944 miljard euro). Dit zijn voornamelijk pensioenvoorzieningen; sinds 1990 zijn deze met 310 miljard euro aan collectieve verplichte besparingen aangevuld. Aan de levensverzekeringstechnische voorzieningen is 119 miljard euro toegevoegd. Naast deze actieve inleg verandert de omvang van de voorzieningen door koersveranderingen. In 17 jaar hebben deze voor een opwaartse herwaardering van 241 miljard gezorgd. De voorzieningen op de financiële markten worden beheerd door pensioenfondsen en verzekeraars.

De tweede grote post van het financieel bezit zijn de liquide middelen, die vooral uit spaartegoeden bestaan (68 procent). Sinds 1990 is 212 miljard euro aan liquide middelen ingelegd, wat tot een balansstand heeft geleid van 346 miljard euro eind 2007. Herwaarderingen hebben op de liquide middelen weinig effect gehad. Vanwege valutakoerswisselingen werden de liquide middelen 2 miljard euro minder waard. De derde en laatste omvangrijke post binnen het financieel bezit is het particulier effectenbezit. Eind 2007 bezaten huishoudens voor 297 miljard euro aan aandelen en obligaties. In 1990 was dit slechts 118 miljard euro. De actieve inleg bedroeg tussen 1990 en 2007 slechts 35 miljard euro, terwijl het beursklimaat zorgde voor een opwaartse herwaardering van maar liefst 145 miljard euro. Overigens is dat laatste een momentopname: de waardering van effecten is aan grote schommelingen onderhevig.

Het is aardig om de invloed van de financiële markten op het effectenbezit van de particuliere belegger te vergelijken met die op de verzekeringstechnische voorzieningen (beheerd door de professionele belegger). Het lijkt erop dat de particuliere belegger meer risicovol belegt. Niet alleen zijn de verliezen van de particuliere belegger groter bij dalende beurskoersen, maar ook de winsten bij een stijgende beurs. Terwijl het effectenbezit van huishoudens in 2001 met een vijfde en in 2002 nog eens met een kwart afnam (respectievelijk –55 en –61 miljard euro), schreven pensioenfondsen en verzekeraars in dezelfde periode 5 tot 6 procent van de beginwaarde af (respectievelijk 31 en 39 miljard euro). Omgekeerd nam de waarde van het particuliere effectenbezit in het financiële topjaar 1999 met 16 procent toe (55 miljard euro), terwijl de pensioenfondsen en verzekeraars zorgden voor een toename van de voorzieningen van 8 procent (50 miljard euro). In 2005 was het

5.13 Herwaarderingen effecten

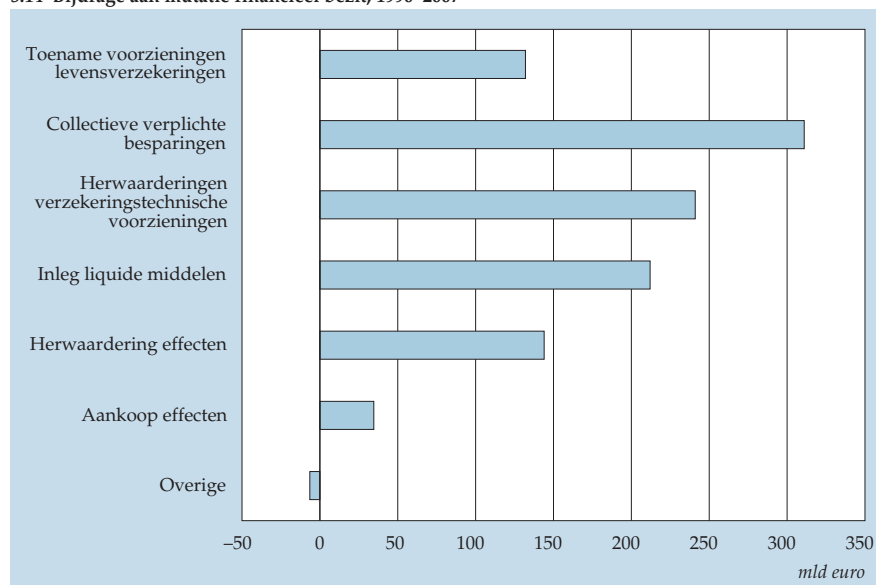

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

rendement voor particulieren en professionelen naar verhouding gelijk, beiden boekten een kleine 9 procent winst. Gelijke rendementen leidden wel tot een toename van verschillende orde: 25 miljard euro bij de particulieren en een record-toename van 73 miljard euro bij de voorzieningen.

Na de beursmalaise van 2001 is de particuliere belegger minder risico gaan nemen. Waren effecten in de tweede helft van de jaren negentig nog een populaire investering (in 1998 en 1999 werd voor bijna 10 miljard euro gekocht), sinds 2004 wordt er netto jaarlijks 5 miljard euro verkocht. Op spaarrekeningen werd begin jaren negentig jaarlijks ongeveer 5 miljard euro ingelegd. Halverwege de jaren negentig

5.14 Bijdrage aan mutatie financieel bezit, 1990–2007*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

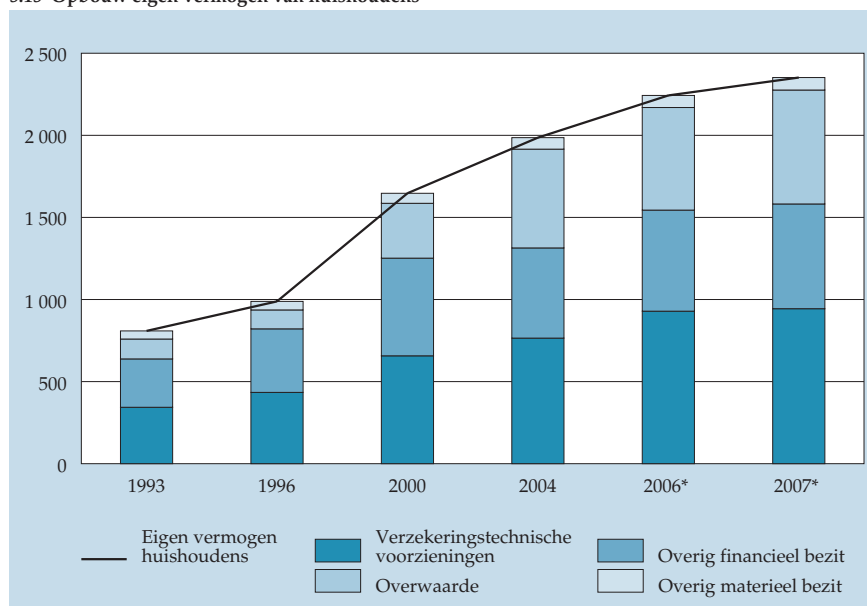
steeg de jaarlijkse inleg naar 10 miljard euro en vanaf 2001 wordt jaarlijks meer dan 15 miljard euro ingelegd. 2007 laat een voorlopig record zien met een inleg van 21 miljard. Spaartegoeden (en beleggingen) die worden opgebouwd in het kader van een spaar- (of beleggings)hypotheek zijn overigens bij de spaartegoeden (effecten) inbegrepen. Sinds 1990 is in totaal voor 685 miljard euro ingelegd in voorzieningen, effecten, spaarrekeningen en overig financieel bezit. Door de gunstige ontwikkeling op de financiële markten is hier 375 miljard euro koerswinsten aan toegevoegd.

Aanvulling uit eigen vermogen geen probleem

Het eigen vermogen van huishoudens is de afgelopen jaren spectaculair toegenomen. Tussen 1990 en 2007 is het eigen vermogen meer dan verdrievoudigd, tot 2252 miljard euro in 2007. Zowel de ontwikkeling van de overwaarde op woningen als het financieel bezit droegen hier sterk aan bij. Het eigen vermogen is zeer gevoelig gebleken voor de ontwikkeling van de huizenprijzen en de financiële markten. De invloed van het rendement op beleggingen en de prijsstijging van woningen is vaak veel groter in omvang dan de inleg of opname van bijvoorbeeld spaartegoeden of de aan- of verkoop van effecten of huizen.

Sinds 1990 is de bijdrage van de overwaarde op woningen aan het eigen vermogen toegenomen van 23 naar 30 procent. Hieruit blijkt dat de ontwikkelingen op de huizenmarkt meer waardevermeerderend zijn geweest dan de ontwikkeling van

5.15 Opbouw eigen vermogen van huishoudens

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2007.

het financiële bezit. Het toenemende huizenbezit en de stijgende huizenprijzen hebben er voor gezorgd dat de overwaarde sinds 1990 verviervoudigd is tot 694 miljard euro in 2007, waarbij de overwaarde in de laatste zeven jaar verdubbeld is. De overwaarde heeft huishoudens de mogelijkheid gegeven om de hypotheek te verhogen. De extra financiële ruimte is niet alleen gebruikt voor de aankoop of verbouwing van onroerend goed, maar ook voor consumptie.

Het eigen vermogen is voor 70 procent opgebouwd uit financieel bezit. De verzekeringstechnische voorzieningen zijn met de aanvullingen uit de collectieve verplichte besparingen de belangrijkste post. Het belang van het effectenbezit is sinds de beursmalaise van 2001 afgenomen. Spaartegoeden zijn sindsdien belangrijker geworden. In 2007 wordt een recordbedrag van 21 miljard euro aan de liquide middelen toegevoegd.

Tussen 2003 en 2006 hebben huishoudens meer uitgegeven aan consumptie dan aan inkomen beschikbaar was. Dit heeft er toe geleid dat er van 2003 tot en met 2006 in totaal 18 miljard euro is ontspaard. Toch heeft het eigen vermogen hier niet onder geleden. Integendeel: de waardestijging van huizen en effecten heeft geleid tot mogelijkheden om de inkomens aan te vullen via een extra hypotheek of het verzilveren van koersstijgingen door de verkoop van aandelen. Hieruit zijn relatief eenvoudig middelen vrijgemaakt om het inkomen met 18 miljard euro aan te vullen.

Vanuit dit macro-economische perspectief lijken de ontsparingen op zich dus geen probleem te zijn geweest. Wel kunnen twee kanttekeningen worden gemaakt. Het effect van dalende koersen of huizenprijzen kan enorm zijn: in 2001 en 2002 werden verliezen op het financieel bezit geleden van 87 en 105 miljard euro. Deze keer was het eigen vermogen de verliezen binnen drie jaar weer te boven, maar hiervoor bestaat geen garantie. Daarnaast heeft niet iedereen geprofiteerd van de vermogenseffecten, want deze zijn geconcentreerd binnen een specifieke groep huishoudens, de woning- en effectenbezitters.

6. *Internationalisering van de Nederlandse economie*

Wanneer begon de globalisering? Met de oprichting van de VOC of de komst van de euro? Globalisering laat zich niet herleiden tot één enkel startjaar. Enerzijds is Nederland met haar eeuwenoude handelstraditie al heel lang internationaal gericht en is globalisering voor ons land dus 'meer van hetzelfde', anderzijds zijn de laatste decennia wel degelijk bepaalde mijlpalen bereikt die een verregaande invloed hebben gehad op de internationalisering van de Nederlandse economie en veel andere economieën. Te denken valt aan (vrij)handelsakkoorden, de oprichting en uitbreiding van de Europese Unie, en internationale akkoorden in de financiële wereld.

In dit hoofdstuk aandacht voor de rol van buitenlandse ondernemingen in Nederland, de opkomst van China en de betekenis hiervan voor Nederland, en de gang van zaken met betrekking tot de internationalisering van de financiële wereld. Paragraaf 6.1 peilt de internationalisering van de Nederlandse economie aan de hand van de handel en in het bijzonder de grensoverschrijdende bedrijfsinterne handel. Verder wordt stilgestaan bij de omvang en het profiel van buitenlandse niet-financiële ondernemingen in Nederland. Paragraaf 6.2 schetst de opkomst van China als economische grootheid. Hier zijn wel degelijk bepalende jaren aan te wijzen, waarin de Chinese regering de poorten openzette tot (staats)kapitalisme. Nederland lijkt gezien haar Europese distributiefunctie overigens eerder profijt dan last van deze ontwikkeling te hebben. In paragraaf 6.3 komt ten slotte de financiële wereld aan de orde. Ook hier zijn weer jaren aan te wijzen waarin akkoorden werden gesloten die de recente ontwikkelingen sterk hebben beïnvloed. Enerzijds hebben Nederlandse banken, verzekeraars en pensioenfondsen sterk van de nieuwe spelregels geprofiteerd, anderzijds hebben de nieuwe regels de weg geplaveid naar de wereldwijde onrust op de financiële markten.

6.1 *De internationale oriëntatie van de Nederlandse economie*

Globalisering is de laatste decennia een bekend en veelbesproken begrip geworden. Het is een proces dat zowel economische, technologische als sociale dimensies omvat. Op economisch vlak uit globalisering (ook wel mondialisering of internationalisering) zich met name in de steeds verder toenemende rol van internationale handel en internationale investeringen in nationale economieën. Dit betekent bijvoorbeeld dat een steeds groter deel van de producten en diensten die door Nederlandse producenten en consumenten worden gekocht, vanuit het buitenland worden geïmporteerd, of door buitenlandse ondernemingen worden geproduceerd. Evenzo zijn ook van oorsprong Nederlandse ondernemingen steeds vaker in het buitenland actief, en is ook de Nederlandse export al jaren sterk stijgende.

Globalisering roept veel maatschappelijke vragen op. Het gaat hierbij dan zowel om de mate en aard van het proces, als om de gevolgen ervan voor bijvoorbeeld werkgelegenheid of economische groei. Dit artikel gaat in op de economische aspecten van globalisering en bouwt voort op de resultaten van de InternationaliseringsMonitor 2008, die recentelijk door het CBS is ontwikkeld.¹⁾ Hierbij wordt een expliciet micro-economische invalshoek genomen: een focus op de ondernemingen achter de internationale handel en investeringen. Internationalisering is immers geen autonoom proces maar het resultaat van beslissingen van individuele ondernemingen om in het buitenland te investeren, of om goederen en diensten van elders in te kopen of op buitenlandse markten te verkopen. Zo is bijvoorbeeld het Nederlandse bedrijf Hoogovens opgegaan in het Engels-Nederlandse Corus en nu in handen van het Indiase TATA. Ook de recente overname van ABN AMRO door een buitenlands consortium is een in het oog springend voorbeeld van globalisering. Tegelijkertijd zijn Nederlandse bedrijven als Philips, Shell, Unilever en DSM zelf ook wereldwijd actief.

Slechts een klein aantal ondernemingen blijkt verantwoordelijk voor het leeuwendeel van alle internationale geld- en goederenstromen: zo berekende de internationaal econoom Alan Rugman dat de 500 grootste ondernemingen ter wereld goed zijn voor 80 procent van de wereldwijde directe buitenlandse investeringen. Het bestuderen van de internationale (en nationale) activiteiten van zulke grote ondernemingen, en het in kaart brengen van de verschillen tussen ondernemingen, kan daarom een bijdrage leveren aan inzicht in wat internationalisering is en hoe het vorm krijgt binnen de Nederlandse context.

In het vervolg wordt eerst een kort overzicht gegeven van de internationalisering van de Nederlandse economie, waarbij aandacht wordt besteed aan zowel de toegenomen handel als de veranderende directe buitenlandse investeringen.

¹⁾ De cijfers kunnen afwijken van die uit de Nationale rekeningen 2007.

Vervolgens staat de rol van ondernemingen in de internationale handel centraal, met bijzondere aandacht voor de bedrijfsinterne handel. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen wel en niet internationaal opererende ondernemingen, alsmede tussen ondernemingen die wel of niet buitenlands eigendom zijn. Ten slotte wordt ingegaan op de verschillen in productiviteit tussen de diverse typen ondernemingen.

Globalisering in Nederland: een overzicht van internationale handel en investeringen

De Nederlandse economie behoort al jaren tot de meest internationaal georiënteerde ter wereld. Zo blijkt uit de door het CBS gepubliceerde Kerncijfers Internationalisering dat Nederland in 2006 verantwoordelijk was voor 3 procent van de wereldwijde invoer en 4 procent van de wereldwijde uitvoer. Deze percentages verschillen nauwelijks van die van Frankrijk, Groot-Brittannië en Japan, terwijl deze landen toch veel groter zijn. De afgelopen jaren bleef de Nederlandse handel gestaag doorgroeien. Was in 1988 de waarde van zowel de invoer als de uitvoer nog gelijk aan ruim 40 procent van het Nederlandse bbp, in 2006 was deze gegroeid naar respectievelijk 74 en 81 procent.

Duitsland en België zijn al jaren de belangrijkste handelspartners van Nederland. Ook de rest van Europa speelt een belangrijke rol in de Nederlandse handel. Ruim 60 procent van de Nederlandse invoer is afkomstig uit Europa en ruim 80 procent van de Nederlandse uitvoer heeft een Europees land als bestemming. Een belangrijk deel van deze handel bestaat uit wederuitvoer. In 2006 bestond ruim 40 procent van de Nederlandse uitvoer uit wederuitvoer en dit aandeel groeit al jaren. Nederlandse exportproducten worden gemaakt met behulp van zowel Nederlandse als buitenlandse grondstoffen, hulpstoffen, halffabricaten en diensten. In de afgelopen jaren werden dergelijke intermediaire goederen en diensten iets vaker geïmporteerd, maar deze toename was over het algemeen gering. Ten slotte valt in de afgelopen jaren vooral de sterke opkomst van China in de Nederlandse invoercijfers op.

Eenzelfde beeld laat de stand van de directe Nederlandse investeringen in het buitenland zien. Ruim 85 procent van de directe buitenlandse investeringen (DBI) van Nederlandse ondernemingen ging in 2006 naar Europese landen en de Verenigde Staten. Dit aandeel is in de periode 2003–2006 stabiel gebleven. Het Aziatische aandeel in de Nederlandse buitenlandse investeringen is klein en evenmin veranderd in de jaren 2003–2006. De recente opkomst van China (zie paragraaf 6.2) zien we hierin dus nog niet terug. Het Verenigd Koninkrijk ontving in 2006 het grootste deel van de Nederlandse DBI, namelijk 16 procent, gevolgd door de Verenigde Staten met 13 procent. Duitsland is met 9 procent een goede derde. De totale omvang van de Nederlandse DBI is ten opzichte van 2003 met

bijna 25 procent gegroeid tot ruim 519 miljard euro in 2006. Dit bedrag is ongeveer gelijk aan de waarde van het Nederlandse bbp. Nederland is hiermee wereldwijd het land met de op vier na omvangrijkste directe buitenlandse investeringen, zo blijkt uit het jaarlijkse World Investment Report van UNCTAD.

De directe buitenlandse investeringen naar Nederland fluctueerden de afgelopen jaren enigszins. In 2005 groeide de omvang van de ontvangen buitenlandse investeringen, maar in 2004 en 2006 kromp deze. Ten opzichte van 2005 waren de in 2006 ontvangen investeringen uit Europa lager en die uit Azië en het continent Amerika iets hoger. Met name vanuit Japan en uit Bermuda (een land met een mild belastingregime waarvandaan weer veel in andere landen wordt geïnvesteerd) werd er meer geïnvesteerd. Van de Europese landen kwamen er meer investeringen uit België, Luxemburg en Ierland. De investeringen uit de Verenigde Staten zijn de afgelopen jaren afgenomen, zowel absoluut als relatief.

Het is goed om te realiseren dat handel en investeringen geen los van elkaar staande indicatoren van globalisering zijn. Zo kunnen internationale investeringen gepaard gaan met extra in- en uitvoer naar de in het buitenland opgezette onderneming (bijvoorbeeld in het geval van off-shoring), maar investeringen en handel kunnen ook substituten zijn voor elkaar, omdat het twee manieren zijn om een buitenlandse markt te bedienen. De relatie tussen DBI vanuit Nederland en handel met een partnerland is niet altijd hetzelfde. Zo blijkt uit een CBS-studie dat de relatie tussen buitenlandse investeringen en export complementair van aard is als het land dat de investeringen uit Nederland ontvangt relatief klein en onderontwikkeld is. De investeringen in deze landen worden vaak begeleid door extra importen en exporten, bijvoorbeeld om de productie-faciliteiten in het buitenland van half-fabricaten te voorzien en de eindproducten vervolgens weer op een andere locatie af te zetten. Rijke, goed ontwikkelde partnerlanden die relatief dicht bij Nederland liggen, ontvangen relatief veel investeringen van Nederlandse ondernemingen, maar deze investeringen gaan ten koste van de handel met deze landen. Doordat er bijvoorbeeld plaatselijke ondernemingen gecreëerd worden die op locatie en dicht bij de afzetmarkt kunnen produceren en zodoende beter aan de wensen van de consument kunnen voldoen, is export niet langer noodzakelijk.

Buitenlandse ondernemingen in Nederland goed voor een kwart van de omzet

De macrotrends die wijzen op een toename van de internationale oriëntatie van de Nederlandse economie, zijn ook op microniveau goed waarneembaar. Het totale aantal buitenlandse ondernemingen in de Nederlandse economie is beperkt: slechts iets meer dan 1 procent van alle Nederlandse bedrijven is in buitenlandse handen. Maar deze ondernemingen zijn wel veel groter dan het gemiddelde Nederlandse bedrijf. Zo zijn buitenlandse ondernemingen in 2005 verantwoordelijk voor 15 procent van de Nederlandse werkgelegenheid, 27 procent van de in

Nederland behaalde omzet en 21 procent van de in Nederland geproduceerde toegevoegde waarde (zie tabel 6.1). Uit het feit dat hun aandeel in de omzet groter is dan dat in de toegevoegde waarde, blijkt dat buitenlandse bedrijven relatief meer importeren. Verder gaat het gezien de verhouding werkgelegenheid en toegevoegde waarde om hoogproductieve bedrijven.

6.1 Aandeel buitenlandse ondernemingen in de Nederlandse economie

	2001	2005*
	<i>% van totaal</i>	
Aantal bedrijven	0,7	1,2
Aantal werknemers	11,9	14,6
Omzet	23,7	26,7
Toegevoegde waarde	17,5	20,5
Investerings in vaste activa	16,9	17,8

Bron: CBS, InternationaliseringsMonitor 2008.

Ook bij R&D en innovatie spelen buitenlandse ondernemingen in Nederland een belangrijke rol. Ongeveer 30 procent van de uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling in Nederland komt voor rekening van buitenlandse ondernemingen. Het percentage 'buitenlanders' onder ondernemingen met veel R&D-personeel is dan ook groter dan gemiddeld. Dit neemt overigens niet weg dat de totale groep klein is. Het percentage bedrijven dat intellectuele eigendomsrechten aanvraagt is eveneens hoger onder buitenlandse bedrijven dan onder Nederlandse, vooral wat betreft octrooien en gedeponeerde handelsmerken. Ten slotte is ook het percentage bedrijven dat (nationale) overheidssteun ontvangt voor innovatie hoger onder buitenlandse bedrijven dan onder Nederlandse.

Bedrijfsinterne handel steeds belangrijker

Internationale investeringen en internationale handel zijn met elkaar verbonden: dochters van internationale ondernemingen, in Nederlands of buitenlands eigendom, wisselen goederen en diensten uit met andere dochterondernemingen van dezelfde onderneming in andere landen. Een dergelijke *internationale* uitwisseling van goederen en diensten binnen een onderneming wordt bedrijfsinterne handel genoemd.

Uit een analyse van de grootste in Nederland opererende niet-financiële ondernemingen blijkt dat tussen 1998 en 2005 zowel de bedrijfsinterne invoer als de bedrijfsinterne uitvoer is toegenomen, met respectievelijk 42 en 63 procent. Hoewel een rechtstreekse vergelijking van de gegevens over bedrijfsinterne handel met de totale buitenlandse handel niet helemaal correct gemaakt kan worden, kan

ongeveer 40 procent van de buitenlandse handel van Nederland als bedrijfsintern worden geclassificeerd. Dit is in overeenstemming met de schatting van UNCTAD dat ongeveer een derde van de wereldhandel bedrijfsintern is, en met de verwachting dat Nederland als distributieland waarschijnlijk boven het wereldwijde gemiddelde zal scoren. Voor Nederland geldt dat zowel het aandeel van de bedrijfsinterne uitvoer in de export als het aandeel van de bedrijfsinterne invoer in de import, door de jaren heen redelijk constant is gebleven.

De mate van bedrijfsinterne invoer en uitvoer verschilt van bedrijfstak tot bedrijfstak (zie tabel 6.2). Verder is het aandeel bedrijfsinterne invoer in de totale invoer over het algemeen groter dan het aandeel bedrijfsinterne uitvoer in de uitvoer. Zowel de bedrijfsinterne invoer als de bedrijfsinterne uitvoer neemt toe²⁾: grote, niet-financiële ondernemingen doen een groeiend aandeel van hun inkopen bij zuster- en groepsmaatschappijen, en verkopen ook een groeiend deel van hun omzet aan zuster- en groepsmaatschappijen. De stijging in zowel het aandeel bedrijfsinterne invoer als bedrijfsinterne uitvoer was in de jaren 1998–2005 het hoogst in de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie. Het gaat hierbij met name om telecommunicatie. In de zakelijke dienstverlening liepen de aandelen bedrijfsinterne in- en uitvoer terug. In de landbouw en nijverheid als geheel nam de bedrijfsinterne handel licht toe. De bedrijfsklassen die binnen deze bedrijfstakken vallen laten een wisselend beeld zien. Opvallend is de sterke toename van de bedrijfsinterne handel in de voedingsmiddelenindustrie.

6.2 Aandeel bedrijfsinterne in- en uitvoer op de totale in- en uitvoer van grote, niet-financiële ondernemingen

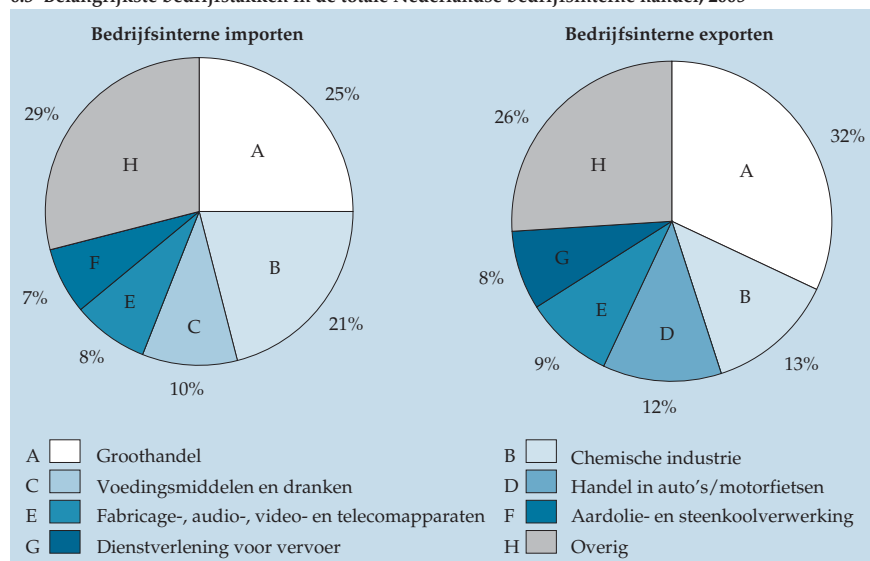
	Invoer			Uitvoer		
	1998	2005	gemiddelde '98-'05	1998	2005	gemiddelde '98-'05
	%					
Landbouw en nijverheid w.o.	49	54	51	45	49	48
voedingsmiddelen en dranken	48	56	52	37	55	47
chemische industrie	64	64	61	51	49	52
producten van metaal	41	44	42	47	45	43
machines en apparaten	36	43	46	36	45	40
Handel, reparatie en horeca	65	64	65	54	53	54
Vervoer, opslag en communicatie	45	55	54	32	49	39
Zakelijke dienstverlening	64	60	61	58	51	56
Totaal	55	55	56	48	50	50

Bron: CBS, InternationaliseringsMonitor 2008.

²⁾ De bedrijfsinterne invoer nam tussen 1999 en 2004 elk jaar toe, maar door een terugval in de zakelijke dienstverlening was het niveau in 2005 weer gelijk aan dat van 2000.

Een beperkt aantal bedrijfstakken is verantwoordelijk voor het grootste deel van de Nederlandse bedrijfsinterne handel (zie figuur 6.3). In zowel de importen als de exporten heeft de groothandel het grootste aandeel. Daarnaast is ook de handel in auto's van belang. Hierbij moet worden aangetekend dat (groot)handel de typering is van de in Nederland uitgevoerde activiteit van de onderneming: het kan dus gaan om een bedrijf dat in Japan auto's produceert en waarvan de Nederlandse tak deze doorverkoop aan Europese dealers. Dat de groothandelsactiviteit het hoogste aandeel in de bedrijfsinterne handel heeft, is opvallend, omdat bedrijfsinterne handel meestal als maatstaf van internationale verticale specialisatie en integratie wordt beschouwd. Bij internationale verticale specialisatie produceren bedrijven componenten op internationaal verspreide locaties en verhandelen deze tussen de locaties. Bedrijfsinterne handel door groothandelsbedrijven is vooral horizontaal van aard: hierbij worden goederen doorverkocht.

6.3 Belangrijkste bedrijfstakken in de totale Nederlandse bedrijfsinterne handel, 2005

Bron: CBS, InternationaliseringsMonitor 2008.

Ondernemingen in buitenlands eigendom handelen relatief meer bedrijfsintern dan ondernemingen in Nederlands eigendom. Bij de buitenlandse ondernemingen zonder buitenlandse dochters ('nationaal opererend') is de bedrijfsinterne handel het hoogst. Deze ondernemingen handelen dus ofwel met hun moederonderneming, ofwel met 'zusters' in het buitenland. Tussen 2000 en 2005 is het aandeel van bedrijfsinterne invoer vooral bij de Nederlandse ondernemingen gestegen. In dezelfde periode is de bedrijfsinterne uitvoer alleen bij ondernemingen met buitenlandse dochters ('internationaal opererend') in buitenlands eigendom substantieel toegenomen.

6.4 Aandeel bedrijfsinterne handel naar eigendomsstructuur

	Bedrijfsinterne invoer		Bedrijfsinterne uitvoer	
	2000	2005	2000	2005
	%			
Internationaal opererend, Nederlands eigendom	33	45	38	39
Internationaal opererend, buitenlands eigendom	56	60	51	55
Nationaal opererend, buitenlands eigendom	70	69	58	58

Bron: CBS, InternationaliseringsMonitor 2008.

Als de buitenlandse ondernemingen in Nederland nader worden bekeken voor wat betreft de invloed van het land van herkomst op de mate van bedrijfsinterne handel (zie tabel 6.5), dan blijkt dat met name bij Japanse ondernemingen een groot verschil bestaat in het aandeel van bedrijfsinterne importen en bedrijfsinterne exporten. Volgens het Netherlands Foreign Investment Agency gebruiken Japanse ondernemingen Nederland vaak als regionaal hoofdkwartier of distributiecentrum voor hun Europese activiteiten. Het lijkt erop dat importen, grotendeels van gereleerde bedrijfsonderdelen, binnenkomen via Nederland en vervolgens zowel aan dochterondernemingen als aan andere ondernemingen (in de rest van Europa) worden doorverkocht. In mindere mate geldt dit ook voor ondernemingen uit het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Dergelijke grote verschillen tussen bedrijfsinterne exporten en importen zijn veel minder aanwezig bij Duitse of Franse ondernemingen.

6.5 Aandeel bedrijfsinterne handel van buitenlandse ondernemingen in Nederland, naar land van de moederonderneming¹⁾

	2000		2005	
	Bedrijfsinterne invoer	Bedrijfsinterne uitvoer	Bedrijfsinterne invoer	Bedrijfsinterne uitvoer
	%			
Duitsland	57	54	63	60
Frankrijk	68	61	58	59
Japan	87	59	83	53
Verenigd Koninkrijk	56	49	73	58
Verenigde Staten	59	54	68	60

Bron: CBS, InternationaliseringsMonitor 2008.

¹⁾ De moederonderneming is de onderneming met ultieme zeggenschap.

Buitenlandse ondernemingen zijn productiever

Buitenlandse ondernemingen in Nederland zijn gemiddeld productiever dan Nederlandse. Gemiddeld over de jaren 2002–2005 zijn de verschillen zijn vooral groot in de bedrijfstak landbouw en nijverheid, en bij handel, reparatie en horeca. In de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie waren buitenlandse ondernemingen in Nederland in 2000 minder productief dan Nederlandse, maar lagen de verhoudingen in 2005 andersom. In 2005 stijgt de productiviteit van buitenlandse ondernemingen in de zakelijke dienstverlening boven die van Nederlandse uit. Tot de zakelijke dienstverlening behoren onder meer financiële dienstverleners en accountants- en consultancybedrijven.

6.6 Arbeidsproductiviteit ¹⁾ naar eigendom

	2000		2005	
	Nederlands	Buitenlands	Nederlands	Buitenlands
<i>1 000 euro per arbeidsjaar</i>				
Totaal	73,1	89,5	85,6	111,6
Landbouw en nijverheid	73,5	91,1	90,8	110,3
Handel, reparatie en horeca	69,2	94,1	77,4	109,5
Vervoer, opslag en communicatie	77,6	73,0	92,5	101,6
Zakelijke dienstverlening	82,0	86,5	84,6	128,0
Geen buitenlandse dochters	73,8	87,4	87,1	105,6
Wel buitenlandse dochters	73,3	93,9	80,5	115,8

Bron: CBS, InternationaliseringsMonitor 2008.

¹⁾ Uitgedrukt in toegevoegde waarde per arbeidsjaar van werknemers.

Niet alleen buitenlands eigendom maar ook het hebben van buitenlandse dochters is een indicatie voor de internationale oriëntatie van een onderneming. Zowel onder ondernemingen met als zonder buitenlandse dochters is de arbeidsproductiviteit het hoogst bij de buitenlandse ondernemingen. Bovendien blijkt dat buitenlandse ondernemingen met buitenlandse dochters productiever zijn dan buitenlandse ondernemingen zonder buitenlandse dochters. Bij de Nederlandse ondernemingen is dit niet het geval.

In het algemeen hebben buitenlandse ondernemingen in Nederland een ander profiel dan de Nederlandse: veel van de kenmerken waarin buitenlandse ondernemingen in Nederland verschillen van Nederlandse zijn positief gerelateerd aan arbeidsproductiviteit. Zo zijn buitenlandse ondernemingen gemiddeld genomen groter en internationaler georiënteerd, zowel wat betreft exporten als het hebben van buitenlandse dochters. Er zijn dus duidelijke redenen aan te wijzen waarom

buitenlandse ondernemingen productiever zijn dan Nederlandse. Uit CBS-onderzoek blijkt echter dat ook wanneer gecorrigeerd wordt voor factoren zoals omvang, bedrijfstak, R&D-uitgaven en exporten, buitenlandse ondernemingen productiever zijn dan Nederlandse.

Tot slot

Globalisering betekent voor Nederland niet alleen dat vanuit Nederlandse ondernemingen meer in het buitenland wordt geïnvesteerd en naar het buitenland wordt geëxporteerd, maar ook dat buitenlandse ondernemingen steeds vaker in Nederland actief zijn via investeringen en handel. Buitenlandse ondernemingen spelen een steeds grotere rol in de Nederlandse economie en samenleving. Via overnames, nieuwe investeringen en autonome groei is het aandeel van buitenlandse ondernemingen in de in Nederland geproduceerde toegevoegde waarde toegenomen van 18 procent in 2001 tot 21 procent in 2005. Hiermee weerspiegelt de Nederlandse economie een internationale trend waarin directe buitenlandse investeringen steeds belangrijker worden voor nationale economieën. Ook de Nederlandse internationale handel is de afgelopen jaren gestegen. Hierdoor heeft Nederland ondanks de opkomst van China en andere landen nauwelijks marktaandeel in de internationale exportmarkt verloren. Uit paragraaf 6.2 blijkt dat de Nederlandse handelspositie zelfs positief wordt beïnvloed door de opkomst van China.

Bij buitenlandse ondernemingen wordt een groter deel van de omzet geëxporteerd, en ook een groter deel van de invoer geïmporteerd dan bij Nederlandse ondernemingen. Zowel bij ondernemingen in Nederlands als in buitenlands eigendom is een groeiend deel van deze internationale in- en verkopen bedrijfsintern. Het aandeel internationale handel dat plaatsvindt tussen ondernemingen van dezelfde groepsmaatschappij is sinds 1998 toegenomen. Ongeveer 40 procent van de Nederlandse invoer en uitvoer in 2005 kan als bedrijfsinterne handel worden geclassificeerd.

Het belang van bedrijfsinterne handel wijst niet alleen op verticale specialisatie, maar in het geval van Nederland vooral ook op horizontale handel. In Nederland nemen de groothandel en de handel in auto's een belangrijk deel van de totale bedrijfsinterne handel voor hun rekening. De functie van Nederland als doorvoerhaven, toegangspoort tot Europa en vestigingsplaats voor regionale hoofdkwartieren van ondernemingen buiten de Europese Unie, wordt hiermee onderstreept.

Een centrale vraag in het debat over globalisering is in hoeverre Nederland er baat bij heeft. Gecorrigeerd voor diverse andere determinanten van arbeidsproductiviteit zoals grootte, bedrijfstak en R&D-uitgaven, blijken buitenlandse ondernemingen in Nederland productiever te zijn dan Nederlandse ondernemingen. De buitenlandse

ondernemingen voegen per jaar ruim 14 duizend euro meer waarde toe per werknemer dan de Nederlandse. Dit toont aan dat buitenlandse ondernemingen in Nederland een positieve bijdrage leveren aan de gemiddelde arbeidsproductiviteit in Nederland, en daarmee uiteindelijk aan de economische groei.

6.2 *De opkomst van China en de gevolgen voor Nederland*

China is het bepalende gezicht van de internationaliseringsgolf van het afgelopen decennium. Het land heeft zich de afgelopen dertig jaar op geheel eigen wijze ontwikkeld van een gesloten, agrarische maatschappij tot een van de belangrijkste spelers in de wereldeconomie. Meer nog dan andere opkomende economieën als India, Brazilië en Rusland, is China nu een mondiaal economisch machtscentrum. Sinds 2005 is de Chinese economie de vierde economie ter wereld, alleen in de Verenigde Staten, Japan en Duitsland ligt het bruto binnenlands product nog hoger. Daarbij is China na de Verenigde Staten en Duitsland de grootste exporteur ter wereld. De spectaculaire opmars van China heeft ook aanzienlijke gevolgen voor de economische relatie van Nederland met China. Vooral de Nederlandse invoer uit China is de afgelopen jaren explosief gegroeid. Een groot deel van deze goederen blijft echter niet in Nederland, maar wordt weer uitgevoerd. China levert daarmee een waardevolle bijdrage aan de ontwikkeling van Nederland als Europees distributiecentrum.

Dertig jaar hervorming

De hervorming van de Chinese economie begon in 1978. Een ideologische strijd tussen de aanhangers van de marxistisch-leninistische leer van Mao Zedong en meer pragmatisch ingestelde leden van de communistische partij, zoals Deng Xiaoping, werd op het partijcongres van december dat jaar beslecht in het voordeel van de laatsten. Dit had als belangrijkste resultaat dat de focus van de communistische partij werd verlegd van 'klassenstrijd' naar 'economische ontwikkeling'.

Deze ideologische strijd was het directe gevolg van het mislukken van de Maoïstische experimenten die China hadden moeten omvormen tot een zelfvoorzienende en gecollectiviseerde natie. De grootschalige onteigening van landbouwgrond en de verplichte vorming van agrarische communes leidden eind jaren vijftig, onder het motto van 'de Grote Sprong Voorwaarts', echter tot enorme graantekorten en een hongersnood die miljoenen Chinezen het leven kostte. De Chinese autoriteiten zagen zich gedwongen de ideeën van de Grote Sprong Voorwaarts te laten varen en boeren meer vrijheid te geven in het beheren van kleine stukken grond. Deze verruiming van de individuele vrijheid leidde in Mao's visie echter tot een verlies van communistische waarden en tot afkalving van zijn macht. Om de in zijn eigen ogen juiste waarden, en zijn macht, weer te herstellen riep hij in 1966 de Culturele Revolutie uit. Met het 'rode boekje', het verplichte boek met citaten van Mao, in de hand werd dissidenten op allerlei manieren de mond gesnoerd. De ideologische repressie en de vervolging van 'anti-revolutionairen' kostte duizenden Chinezen het leven en was desastreus voor de ontwikkeling van het land en de economie. Officieel kwam de Culturele revolutie al in 1969 aan zijn einde, maar historici leggen het einde ervan pas in

1976, het jaar waarin Mao overleed en de Bende van Vier (de machtigste leiders van de revolutie naast Mao) werd opgepakt.

Het mislukken van de Grote Sprong Voorwaarts en de Culturele Revolutie zette als het ware de deur open voor de hervorming van de Chinese economie vanaf 1978. Teleurgesteld door het eigen economische falen in de jaren van de Culturele Revolutie en jaloers op het succes van de snel groeiende buurlanden Zuid-Korea, Taiwan, Singapore en Hongkong (de *Asian Tigers*), was de weg vrij voor een belangrijkere rol van de markt. De agrarische communes werden afgeschaft en boeren kregen zelf de controle over hun grond. Hierdoor werden de boerenbedrijven kleiner en productiever en kregen de boeren toegang tot meer markten met betere prijzen dan voorheen.

Waarschijnlijk even ingrijpend was de beslissing in 1979 om de Chinese economie, op dat moment een van de meest geïsoleerde ter wereld, open te stellen voor internationale handel en buitenlandse investeringen. In eerste instantie werd deze opening geconcentreerd in twee kustprovincies, Guangdong en Fujian, die de hervormingen eerder dan de overige regio's mochten doorvoeren. Daarnaast werden vier speciale economische zones in het leven geroepen waar een milder belastingklimaat heerste en waar meer autoriteit over de eigen economische ontwikkeling mocht worden uitgeoefend. Waar de rest van China vooralsnog een collectivistische planeconomie bleef, ontstonden in deze zones markteconomieën die werden gedomineerd door private bedrijven. In de loop van de jaren tachtig werd de 'markt' op vele vlakken steeds machtiger ten opzichte van het 'plan'. Naast de landbouw werden nu ook de industrie en de bankensector hervormd en kwamen er meer speciale economische zones, met name in de kustprovincies.

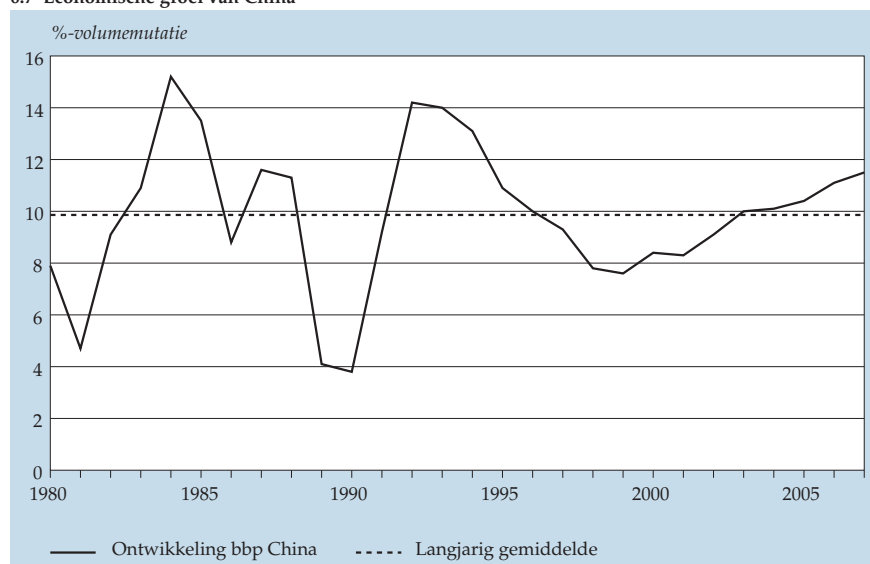
Economische ontwikkeling door speciale economische zones

Hoewel er steeds meer ruimte kwam voor marktwerking is de hervorming van de Chinese economie altijd zeer sterk centraal geleid. In plaats van een volledig vrije markteconomie is er dan ook eerder sprake van een vorm van staatskapitalisme. De vorming van speciale economische zones en het openstellen van de kustregio's voor de internationale economie hebben de economische groei daarnaast sterk regionaal geconcentreerd, waardoor er enorme verschillen zijn ontstaan tussen de ontwikkeling in de kustregio's en in het binnenland.

De hervormingen hebben de economie van China de afgelopen dertig jaar duidelijk naar een hoger plan getild. De Chinese economie is inmiddels de op vier na grootste ter wereld. Alleen in de Verenigde Staten, Japan en Duitsland wordt een hoger bruto binnenlands product (bbp) gevormd dan in China. Daarmee is China in de afgelopen decennia landen als Italië, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk voorbij gegaan. Gemiddeld groeide het bbp van China sinds 1980 elk jaar met bijna

10 procent. Alleen in 1989 en 1990 viel de economische groei relatief ver terug. Door toenemende corruptie, stijgende inflatie en de politieke consequenties van het oproer op het Plein van de Hemelse Vrede stokte het tempo van de economische hervorming. Na een interne machtsstrijd, die wederom werd gewonnen door de aanhangers van de pragmatische lijn, werden de hervormingen in 1992 op grote schaal hervat en nam de economische groei weer sterk toe.

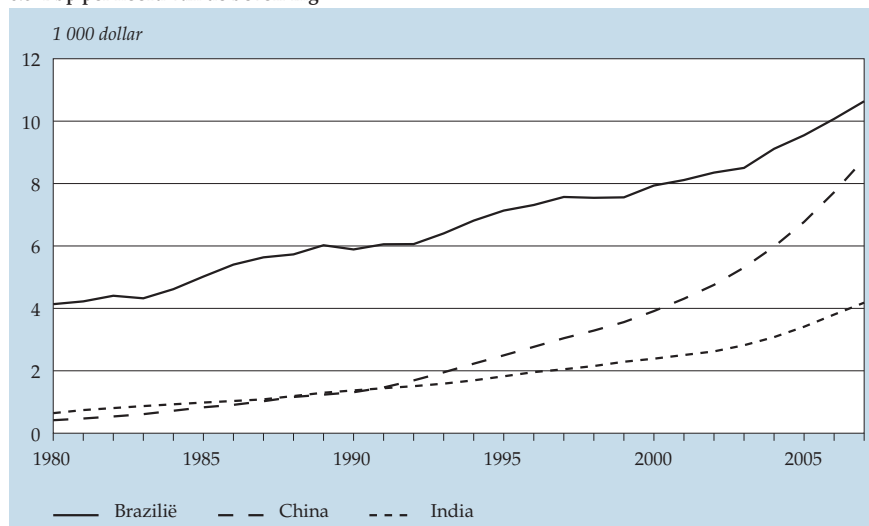
6.7 Economische groei van China

Bron: IMF, World Economic Database.

De groeiende Chinese welvaart komt duidelijk tot uitdrukking in de ontwikkeling van het bbp per hoofd van de bevolking. Tot 1992 lag dit in China op hetzelfde niveau als dat in India en ver onder het niveau van bijvoorbeeld Brazilië. Na 1992 is het bbp per hoofd van de Chinezen echter explosief gestegen, ver boven het niveau van de Indiërs en bijna tot dat van de Brazilianen. De groei van China is in deze vergelijking met name opzienbarend omdat het Chinese bbp over het grootste aantal mensen moet worden verdeeld. Met meer dan 1,3 miljard inwoners heeft China de grootste bevolking ter wereld. India heeft ruim 1,1 miljard inwoners, in Brazilië wonen nog geen 200 miljoen mensen.

6.8 Bbp per hoofd van de bevolking¹⁾

Bron: IMF, World Economic Database.

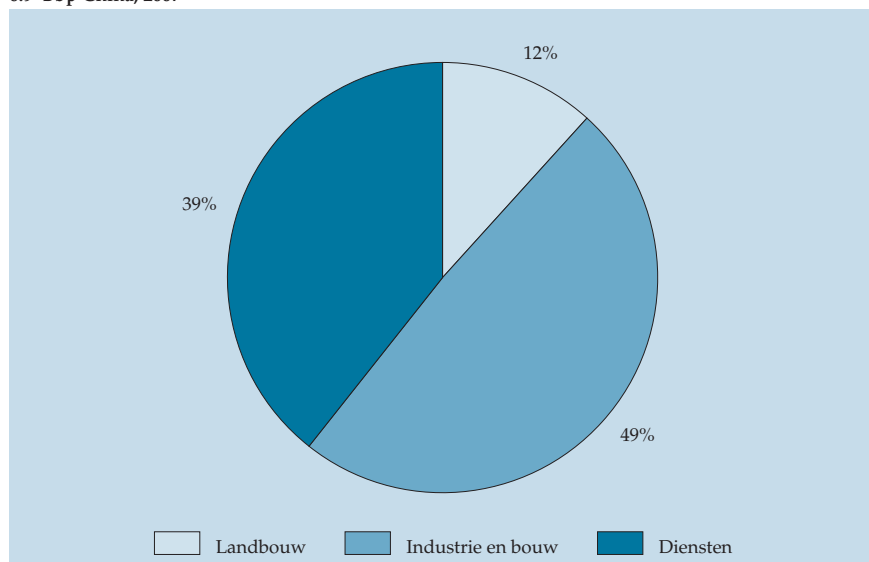
¹⁾ Voorlopige cijfers: Brazilië en India: 2006–2007; China: 2007.

De economische groei heeft voor vele Chinezen een einde gemaakt aan diepe armoede. In de jaren zeventig was China armer dan de meeste Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara, ruim 70 procent van de Chinezen leefde van het equivalent van één dollar per dag. Naar schatting van de Wereldbank heeft ongeveer 59 procent van de Chinese bevolking in de afgelopen dertig jaar de armoede achter zich gelaten. De nieuwe welvaart is echter ook in China niet gelijk verdeeld over alle inwoners. Vooral geografisch gezien bestaan er enorme verschillen. Het overgrote deel van de economische activiteit vindt plaats in de metropolen van de geïnternationaliseerde kustprovincies. De economische groei van deze steden en regio's is dan ook niet te vergelijken met de ontwikkelingen in het uitgestrekte en vaak desolate binnenland. Het inkomen per hoofd van de bevolking is in de steden drie keer zo hoog als op het platteland. De meerderheid van de bevolking is de armoede weliswaar ontstegen, maar China herbergt na India nog altijd het grootste aantal mensen dat moet rondkomen van het equivalent van een dollar per dag. Een groot deel van deze mensen werkt op het platteland in de landbouw. Ondanks de vergaande industrialisering van het land is de landbouw dan ook nog altijd de belangrijkste werkgever. Het aandeel van de landbouw in het bbp is echter beperkt. De industrie en de dienstverlening leveren een veel grotere bijdrage aan de Chinese economie.

Internationale handel is de grote motor achter Chinese voorspoed

De opzienbarende economische groei van China wordt getrokken door de groot-schalige export van allerlei goederen, uiteenlopend van babykleden tot computers.

6.9 Bbp China, 2007

Bron: Wereldbank, World Development Indicators database.

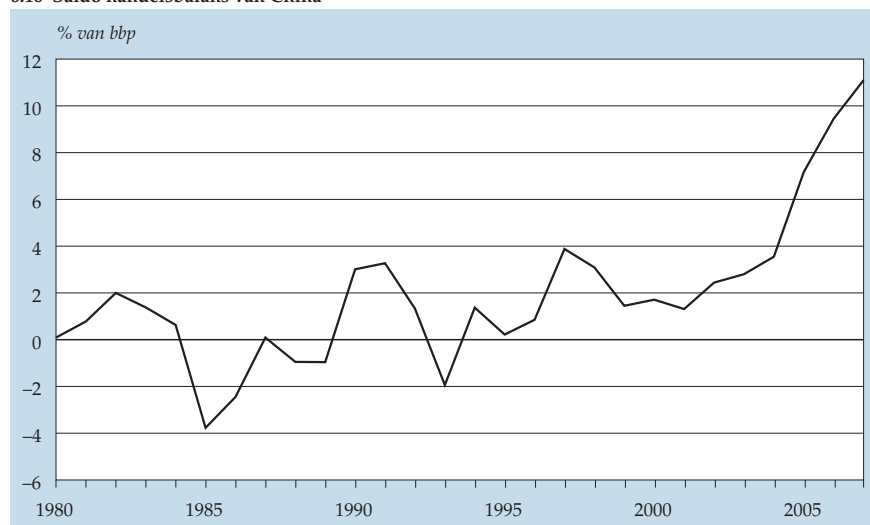
Dankzij de enorme toename van de uitvoer zijn ook de invoer (vooral van grondstoffen en halffabrikaten) en de investeringen sterk gestegen. Het aandeel van de consumptie in de groei van het Chinese bbp blijft echter sterk achter, en ligt veel lager dan in andere landen met een vergelijkbaar inkomensniveau.

China is sinds 1978 in hoog tempo geïntegreerd in de wereldeconomie. Na het opheffen van het staatsmonopolie op buitenlandse handel en het afschaffen van het beleid van zelfvoorziening, groeide de export van China tussen 1978 en 2006 met gemiddeld 15 procent per jaar. Het aandeel van China in de totale wereldhandel nam in die periode toe van 0,8 procent tot 8 procent. China groeide hiermee uit tot de grootste exporteur ter wereld, na de Verenigde Staten en Duitsland.

De groei van de Chinese export is vanaf 2004 nog eens fors versneld. Deze versnelling kan voor een deel worden toegeschreven aan de toetreding tot de Wereldhandelsorganisatie (WTO) in 2001. Dit maakte voor China een einde aan vele internationale handelsbeperkingen en stimuleerde de groei van de Chinese export. Na 2004 werd de uitvoer van Chinese goederen verder fors aangejaagd door de zeer gunstige internationale conjuncturele ontwikkelingen. De Westerse economieën kropen in die jaren weer overtuigend uit het economische dal dat ontstond na het uiteenspaten van de internetbubbel. Mede onder aanvoering van de sterke ontwikkeling van landen als China en India trok de wereldhandel in de jaren na 2002 snel aan. Het effect van de enorme groei van de Chinese export in de afgelopen jaren is duidelijk te zien in het verloop van het Chinese handelsoverschot. Dit steeg van een niveau van ongeveer 2 procent van het bbp in 2002 tot meer dan 11 procent in 2007. Het

overschot bestaat geheel uit de export van goederen. In de dienstenhandel heeft China een bescheiden handelstekort.

6.10 Saldo handelsbalans van China

Bron: IMF, World Economic Outlook database.

De bestemming van de Chinese export wijkt sterk af van de export van buurlanden als India en Vietnam. Deze landen zijn voor hun export in veel grotere mate afhankelijk van andere Oost-Aziatische landen dan China, dat de buurlanden daarentegen vooral nodig heeft voor de import van grondstoffen. China produceert in veel grotere mate specifiek voor rijke westerse landen. Het grootste deel van de Chinese export gaat naar de Verenigde Staten, daarna volgen buurlanden als Japan en Zuid-Korea. Duitsland is de grootste Europese importeur van Chinese goederen. Direct daarna volgt Nederland, dat met ruim 3 procent van de totale Chinese export de op zes na grootste importeur van Chinese goederen is.

6.11 Bestemming Chinese export, 2007

	% van het totaal
Verenigde Staten	21,0
Hongkong	16,0
Japan	9,5
Zuid-Korea	4,6
Duitsland	4,2
Nederland	3,2
Verenigd Koninkrijk	2,5
Singapore	2,4

Bron: Economist Intelligence Unit.

China is groot geworden met de export van goederen die op grote schaal tegen lage kosten kunnen worden gemaakt. Met zijn enorme reservoir aan goedkope arbeidskrachten heeft het land de kosten van arbeid tot nu toe laag weten te houden. Vooral in de binnenlanden verlaten nog altijd veel arbeiders huis en haard om duizenden kilometers ver weg in een fabriek te gaan werken. China heeft dan ook nog altijd een groot comparatief voordeel in laaggeschoolde, arbeidsintensieve productie. Hierbij gaat het echter allang niet meer alleen om kleding, schoenen of speelgoed. De Chinese export van technologisch hoogwaardige producten is in de afgelopen jaren ook sterk toegenomen. Computers, telefoons, televisies en dergelijke zijn inmiddels belangrijker voor de export en voor de economische ontwikkeling van China dan kleding.

6.12 Belangrijkste exportproducten China, 2007

	% van totale export
Elektrische apparaten	10,5
Kleding	9,5
Textiel en garen	4,6
Petroleum	1,0

Bron: Economist Intelligence Unit.

De mix van arbeidsintensieve productie en technologische output duidt op het belang van China in de assemblage van dergelijke producten. Chinese bedrijven importeren de grondstoffen en halffabrikaten uit de Aziatische buurlanden en monteren deze op grote schaal tegen lage kosten tot eindproducten voor de export. De rol van China in de productie van technologische producten gaat inmiddels in veel gevallen echter al verder dan assemblage alleen. Zo is er op het gebied van de consumentenelektronica een geheel eigen industrie ontstaan, die niet alleen leunt op een grote hoeveelheid goedkope arbeidskrachten, maar waar ook op zeer efficiënte wijze hoogwaardige producten worden gemaakt. Volgens schattingen van McKinsey ligt de arbeidsproductiviteit van de producenten van consumentenelektronica in China bijvoorbeeld op hetzelfde niveau als in Mexico, terwijl het bbp per hoofd van de bevolking daar nog altijd tweemaal zo hoog is dan in China.

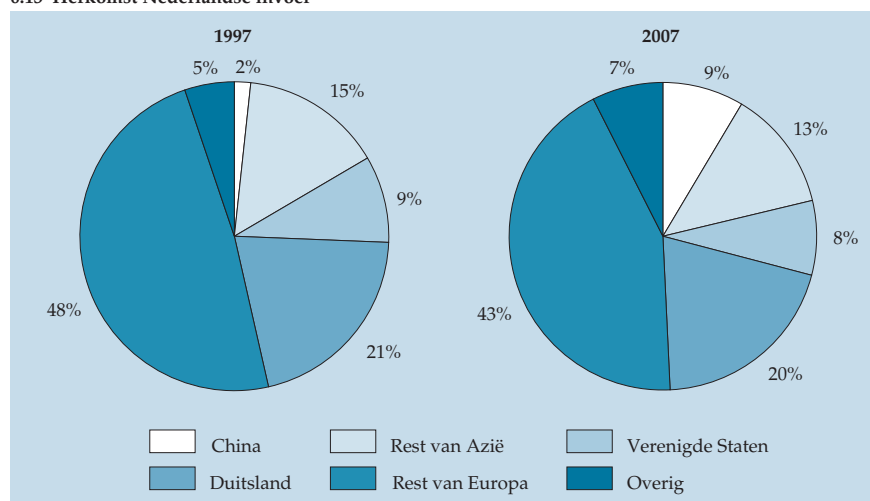
China is dan ook in veel hogere mate gespecialiseerd in de productie van hoogwaardige technologische producten dan andere landen met een vergelijkbaar inkomensniveau. Gerekend naar het niveau van het bbp per hoofd van de bevolking zou verwacht mogen worden dat de laaggeschoolde productie van bijvoorbeeld kleding of simpel speelgoed veel belangrijker zou zijn voor de Chinese export. Deze specialisering in technologische productie heeft een zeer waardevol effect gehad op de economische groei van China: met alleen export van laagwaardige arbeidsintensieve producten zou de groei van de Chinese economie de afgelopen jaren aanzienlijk lager zijn uitgevallen.

De ontwikkeling naar steeds meer eigen productie van steeds hoogwaardiger producten kan voor een groot deel op het conto worden geschreven van de speciale economische zones. Buitenlandse bedrijven kregen daar alle mogelijkheden en faciliteiten om rendabel te investeren. De Chinezen hebben hierbij echter nooit het doel om binnenlandse capaciteiten te ontwikkelen uit het oog verloren. Buitenlandse bedrijven hebben daarom bij hun investeringen altijd moeten samenwerken met plaatselijke bedrijven. Via deze joint ventures ontstond in allerlei sectoren een overdracht van kennis en technologie die de Chinezen, geholpen door niet al te streng nageleefde wetgeving op het gebied van intellectueel eigendom, in staat heeft gesteld het productieproces over te nemen.

Handel tussen Nederland en China enorm gegroeid dankzij Chinese importen

Het belang van China voor de Nederlandse economie komt vooral tot uiting in de import van Nederland uit China. De import van Chinese goederen is in de afgelopen tien jaar sterk gestegen. In 1997 werd voor 2,6 miljard euro aan goederen uit China geïmporteerd, in 2007 was dit vertienvoudigd tot 26 miljard. Hierdoor is het aandeel van Chinese goederen in de totale Nederlandse invoer in deze periode explosief gegroeid van 2 naar 9 procent. In 1997 voerde Nederland uit elf landen meer in dan uit China, waarbij de Chinese invoer nog geen zevende deel bedroeg van de import uit de Verenigde Staten. Tien jaar later was de waarde van de import uit China voor het eerst in de geschiedenis hoger dan uit de Verenigde Staten. Met een totale invoerwaarde van ruim 26 miljard euro was China in 2007 het derde meest belangrijke land voor de Nederlandse invoer, alleen uit Duitsland en België werd dat jaar meer geïmporteerd.

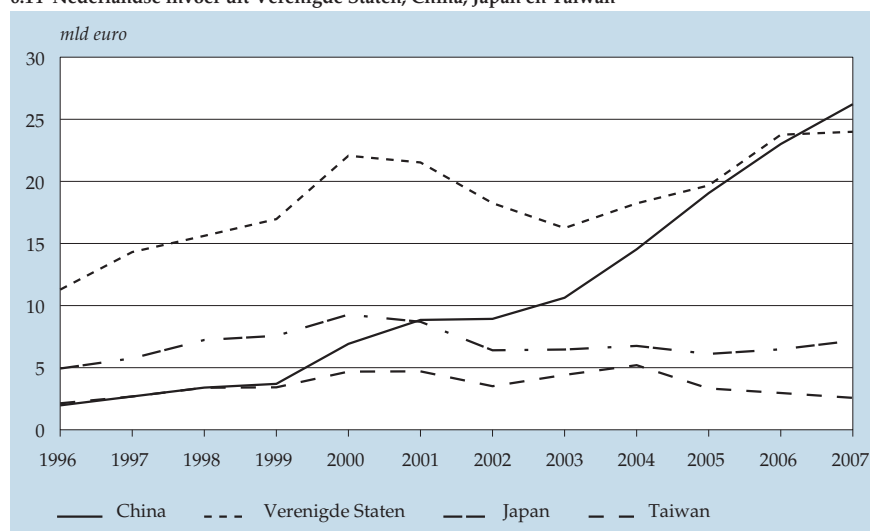
6.13 Herkomst Nederlandse invoer

Bron: CBS, Statistiek Internationale handel.

Het aandeel van China in de totale Nederlandse import is in de afgelopen tien jaar ook het aandeel van andere Aziatische landen duidelijk voorbij gestreefd. In 1999 lag het aandeel van de Chinese import nog op hetzelfde niveau als dat van Taiwan en aanzienlijk onder het niveau van de import uit Japan. Acht jaar later was de invoer uit China ruim tien keer hoger dan die uit Taiwan. In die jaren oversteeg deze ook de waarde van de invoer uit geïndustrialiseerde landen als Japan en het Verenigd Koninkrijk, en uiteindelijk in 2007 zelfs die uit de Verenigde Staten.

6.14 Nederlandse invoer uit Verenigde Staten, China, Japan en Taiwan

Bron: CBS, Statistiek Internationale handel.

De enorme toename van de Nederlandse import uit China heeft voor een groot deel te maken met de gunstige geografische positie van Nederland. Dankzij de ligging aan de delta van de Rijn en de Maas en de sterke ontwikkeling van de haven van Rotterdam is Nederland een belangrijk distributiecentrum voor de rest van Europa. Twee derde van de import uit China blijft dan ook niet in Nederland maar wordt, na geen of slechts een kleine bewerking te hebben ondergaan, weer doorgevoerd naar andere landen. Vooral door de goedkope import uit China groeit de wederuitvoer van Nederland al jaren sneller dan de uitvoer van in Nederland geproduceerde goederen. Tussen 1995 en 2006 nam het volume van de wederuitvoer met ruim 260 procent toe. Het volume van de export uit eigen productie groeide in dezelfde periode met ongeveer 35 procent.

De enorme toename van de totale invoer uit China komt voor een groot deel door de sterke groei van de invoer van Chinese machines. Vooral computers, telefoons en kopieerapparaten komen tegenwoordig voor een groot deel uit China en vormen veruit het grootste deel van de Nederlandse import uit China. Uit de samenstelling van het importpakket blijkt dan ook dat Nederland geen directe concurrentie van

China ondervindt, maar dankzij de wederuitvoer juist profiteert van de opkomst van China als economische wereldmacht. Dit ligt anders voor bijvoorbeeld de nieuwe EU-lidstaten uit het voormalige Oostblok. Deze landen ondervinden de directe concurrentie van de aanvoer uit China van goederen die ze zelf ook produceren.

6.15 Invoer van Nederland uit China naar goederengroep

	Invoerwaarde	Aandeel in de totale invoer ¹⁾
	<i>mln euro</i>	<i>% van totaal</i>
1997		
Computeronderdelen	271	4,9
Speelgoed	236	15,7
Computers	159	1,4
Babykleding	112	6,7
Kleding (niet van textiel)	85	25,6
Schoenen	81	6,7
Werken van kunstmatige plastische stoffen	76	4,1
Elektrische apparaten	67	3,3
Ruwe dierlijke producten	66	46,8
Huishoudelijke apparaten	64	4,9
Totaal	157 437	1,7
2007		
Computers	4 575	39,4
Toestellen voor telecommunicatie	4 249	27,9
Kantoormachines	1 569	23,0
Computeronderdelen	1 283	17,6
Audio- en video-apparatuur	794	63,3
Speelgoed	706	40,5
Babykleding	503	22,7
Schoenen	502	24,4
Elektrische apparaten	498	16,8
Meubelen	455	14,8
Totaal	307 012	8,5

Bron: CBS, Statistiek Internationale handel.

¹⁾ Aandeel in totale Nederlandse invoer van de betreffende goederengroep.

China is vrijwel vanuit het niets de grootste computerleverancier van Nederland geworden. In 1997 kwam nog maar 1 procent van de door Nederland ingevoerde computers uit China, in 2007 was dit liefst 39 procent. De invoer van computers uit rijke landen is min of meer gestagneerd. Vroeger kwam het grootste deel van de door Nederland ingevoerde computers uit landen als het Verenigd Koninkrijk. De import van computers uit voormalige Oostbloklanden (met name Tsjechië) is nog wel toegenomen, maar ligt op een veel lager niveau dan de invoer van computers uit China. Naar schatting wordt 85 procent van de uit China geïmporteerde computers opnieuw uitgevoerd, vooral naar Duitsland, Frankrijk en het Verenigd

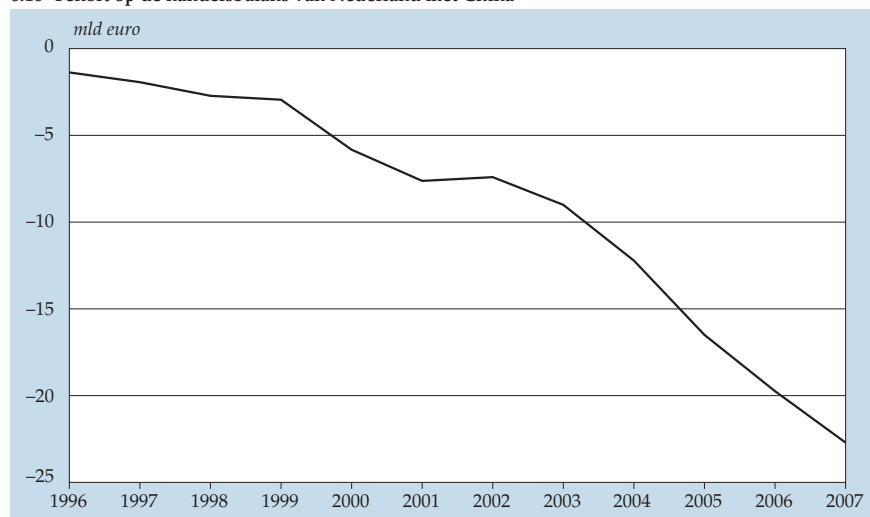
Koninkrijk. Tussen 1997 en 2007 nam de uitvoer van computers en toebehoren door Nederland daardoor met ruim 120 procent toe, van 13 miljard tot ruim 29 miljard euro.

Dankzij de toegenomen handel tussen Nederland en China is ook het containervervoer tussen China en Rotterdam sterk gegroeid. Het aantal containers dat vanuit China in Rotterdam aankwam, steeg van ruim 41 duizend in 1996 tot meer dan 593 duizend in 2006. In die containers werd in 2006 ongeveer 7 miljoen ton goederen vanuit China naar Rotterdam vervoerd, bijna veertien keer meer dan in 1996. Er gingen in 1996 ruim 19 duizend containers vanuit Rotterdam naar China, in 2006 was dit gestegen tot 366 duizend. Het vervoerde gewicht groeide van 311 duizend ton in 1996 tot ruim 4 miljoen ton in 2006.

Uitvoer naar China groeit aanzienlijk minder snel

De ontwikkeling van de Nederlandse uitvoer naar China steekt schril af bij de enorme groei van de invoer. China is in het afgelopen decennium wel meer goederen uit Nederland gaan importeren, maar van een extreme stijging is geen sprake. Het handelstekort van Nederland ten opzichte van China is hierdoor de afgelopen jaren zeer sterk gestegen. In 1996 bedroeg het verschil tussen de Nederlandse import uit en de export naar China nog slechts 1 miljard euro, in 2004 was dit al opgelopen tot 12 miljard euro. Met de sterke toename van de invoer uit China na 2004 verdubbelde het verschil tussen de import en de export vervolgens nog eens bijna tot ongeveer 23 miljard euro in 2007.

6.16 Tekort op de handelsbalans van Nederland met China

Bron: CBS, Statistiek Internationale handel.

In 1997 exporteerde Nederland voor ongeveer 745 miljoen euro aan goederen naar China, in 2007 was dit gegroeid tot ruim 3,6 miljard euro. Nederland voerde vooral machines en chemicaliën uit naar China. Daarnaast is China echter vooral een belangrijke afzetmarkt voor Nederlands afval geworden. Zo wordt bijna de gehele Nederlandse uitvoer van afval van non-ferrometalen door China afgenomen en gaat ook een aanzienlijk deel van de uitvoer van papierafval naar dit land. Dit heeft te maken met de positie van Rotterdam als centraal Europees uitvoerpunt van afval. Veel containers moeten namelijk vanuit Rotterdam weer terug naar Azië om nieuwe goederen op te halen. Leveranciers van oud papier en metaalafval kunnen deze containers tegen lage kosten vullen omdat ze anders helemaal leeg terug zouden varen. Volgens het havenbedrijf van Rotterdam varen er per jaar ongeveer 70 duizend containers met oud papier naar China. Oud papier is in China erg gewild omdat de eigen papierinzameling nog niet veel oplevert. Het Europese papier wordt gebruikt bij de fabricage van verpakkingsmateriaal.

6.17 Uitvoer van Nederland naar China naar goederengroep

	Uitvoerwaarde	Aandeel in de totale uitvoer ¹⁾
	<i>mln euro</i>	<i>% van totaal</i>
1997		
Machines en toestellen niet elders genoemd	134	9,7
Toestellen voor telecommunicatie	45	2,3
Organische verbindingen van niet-metalen	37	3,0
Ander vlees en slachtafval	25	0,9
Resten van non-ferrometalen	23	5,6
Verwarmings- en koelmachines	20	2,5
Plantaardige fijne oliën en vetten	19	3,2
Machines voor de voedingsindustrie	19	3,0
Elektronenbuizen, transistors	18	0,4
Andere kunststof	16	0,8
Totaal	745	0,2
2007		
Machines en toestellen niet elders genoemd	435	7,1
Resten van non-ferrometalen	395	95,1
Papierstof en papierafval	179	70,0
Polyacetalen	115	5,5
Elektronenbuizen, transistors	108	2,2
Andere kunststof	99	4,7
Elektromedische en radiologische apparatuur	90	8,4
Alcoholen, fenolen en derivaten	90	9,3
Verwarmings- en koelmachines	82	9,9
Pompen en elevatoren voor vloeistoffen	82	22,2
Totaal	3 654	2,1

Bron: CBS, Statistiek Internationale handel.

¹⁾ Aandeel in totale Nederlandse uitvoer van de betreffende goederengroep.

Buitenlandse investeringen en werkgelegenheid

Op het gebied van de buitenlandse directe investeringen speelt China voor Nederland nog geen grote rol. De Nederlandse investeringen in China zijn de afgelopen jaren wel gegroeid, maar bedroegen in 2006 met 2,3 miljard euro nog altijd minder dan 1 procent van de totale buitenlandse directe investeringen vanuit Nederland. Dit geeft aan dat er nog altijd geen sprake is van een grootschalige verhuizing van fabrieken uit Nederland naar China. Mede door de afstand en de onzekerheid over de bescherming van intellectueel eigendom zijn veel bedrijven huiverig om een directe overstap naar China te maken. In plaats van een eigen fabriek te openen in China laten ze liever Chinese fabrieken de producten maken, om deze vervolgens te importeren en verder te bewerken of te verhandelen.

Nederlandse industriële investeringen in China hebben voornamelijk betrekking op de delfstoffenwinning. Verschillende Nederlandse bedrijven exploiteren, samen met plaatselijke partners, mijnen, gas- en olievelden in China. Daarnaast zijn Nederlandse bedrijven behoorlijk actief in de Chinese markt voor chemische producten. De Nederlandse chemiereuzen hebben in de afgelopen jaren fabrieken en onderzoekscentra in China geopend en proberen zo een graantje mee te pikken van de snelgroeiende rijkdom van de Chinezen, die voor de chemische concerns vooral moet leiden tot een sterke stijging van de vraag naar verf. Ook bedrijven in de voedingsmiddelenindustrie hebben in de afgelopen jaren getracht de Chinese markt te veroveren. Zij ondervinden echter sterke concurrentie van plaatselijke producenten en hebben vaak grote moeite zich aan te passen aan plaatselijke eet- en drinkgewoonten, die sterk kunnen verschillen tussen de Chinese provincies. Tegenvallende winsten op hun activiteiten in China hebben sommige voedingsbedrijven er alweer toe gebracht zich van de Chinese markt terug te trekken.

In de dienstensector concentreren Nederlandse investeringen zich vooral in de financiële sector. Door de toetreding van China tot de WTO is het sinds 2006 voor buitenlandse investeerders mogelijk om een belang te nemen in Chinese banken en verzekeraars. Verschillende Nederlandse financiële instellingen hebben hun activiteiten de voorbije jaren, in anticipatie op de groeiende welvaart in China, opgeschroefd. Naast de financiële sector zijn Nederlanders actief in de Chinese ICT- en transportmarkten.

De investeringen van China in Nederland liggen nog aanmerkelijk lager dan die van Nederland in China. In 2006 werd er voor 64 miljoen euro door Chinezen geïnvesteerd in Nederland. De totale buitenlandse investeringen in Nederland bedroegen dat jaar ruim 368 miljard euro.

Uit studies van het CPB blijkt dat de toegenomen handel met China in 2004 in Nederland goed was voor 23 duizend arbeidsplaatsen, oftewel een half procent van de

totale werkgelegenheid. 15 duizend van deze arbeidsplaatsen hangen samen met de export van Nederlandse producten naar China. De overige 8 duizend arbeidsplaatsen zijn ontstaan dankzij de wederuitvoer van Chinese producten naar andere landen.

Conclusie

China heeft zich in de afgelopen dertig jaar weten om te vormen van een arme en gesloten agrarische samenleving tot een geïnternationaliseerde industriële grootmacht. De spectaculaire opmars van China tot een van de grootste economieën ter wereld heeft onder meer geleid tot een enorme groei van de Nederlandse invoer van Chinese goederen. Vooral dankzij de enorme toevoer van goedkope Chinese producten is de Nederlandse wederuitvoer de afgelopen jaren zeer sterk gestegen. Het gaat hierbij om goederen waar Nederland geen comparatief voordeel in heeft; er is wat dat betreft dan ook geen sprake van verdrukking van de Nederlandse industrie door China. Nederland profiteert van de opkomst van China dankzij de gunstige geografische ligging en de belangrijke rol die het speelt in de distributie naar de rest van Europa.

6.3 *Internationalisering van de Nederlandse financiële instellingen* ³⁾

Nederland is van oudsher een land met een sterk ontwikkelde financiële sector. Een dergelijke sector is niet alleen belangrijk voor de ontwikkeling van de economie, maar biedt ook hoogwaardige werkgelegenheid en creëert tal van ondersteunende producten en diensten. Al in de tijd van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie werd de basis hiervoor gelegd met de grote opbrengsten uit de overzeese handel en de oprichting van de Amsterdamse effectenbeurs. In de eeuwen daarna is de handel vaak een van de drijvende krachten geweest achter de internationale ontwikkelingen in het Nederlandse financiële bestel en dan met name bij de banken. Doordat de Nederlandse thuismarkt te klein werd, moesten de grenzen worden verlegd om kapitaal blijvend renderend te kunnen beleggen.

In de laatste twee decennia van de vorige eeuw heeft de liberalisering van het kapitaalverkeer en de deregulering van de financiële markten sterk bijgedragen aan een toegenomen internationale oriëntatie van niet alleen de banken, maar ook van de verzekeraars en de pensioenfondsen. Voor deze drie financiële sectoren zal in deze bijdrage nader worden ingegaan op een aantal meer recente karakteristieken van en drijvende krachten achter het internationalisatieproces dat zij hebben doorlopen. Dit alles zal worden geplaatst tegen de achtergrond van de belangrijkste internationale trends.

Internationale trends in de financiële sector

De liberalisering en deregulering in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw hebben, in combinatie met de vooruitgang in de informatietechnologie, geleid tot een sterke internationalisatie van het kapitaalverkeer, het ontstaan van mondiaal verbonden financiële markten en de creatie van geavanceerde financiële producten. De financiële instellingen hebben in reactie op de veranderde omstandigheden onder andere gezocht naar een toenemende schaalgrootte, waarbij zij zich vooral ook op het buitenland zijn gaan richten. Dit is tot uiting gekomen in een veelheid van grensoverschrijdende fusies en overnames door banken en verzekeraars. Het proces werd ondersteund door de toenemende macht van de aandeelhouders en het daarmee samenhangende versterkte streven naar maximalisatie van de aandeelhouderswaarde. Ook het beleggingsbeleid van veel financiële instellingen heeft een sterke internationale focus gekregen. Vooral de pensioenfondsen hebben de laatste decennia hun vleugels in dit opzicht uitgeslagen naar het buitenland.

Een in het oog springende ontwikkeling van de financiële wereld van meer recente datum is toenemende verhandelbaarheid van krediet. Dit heeft geleid tot speciali-

³⁾ Artikel geschreven door F.E.M. Ouddeken en M.P.H. de Vor, De Nederlandsche Bank.

satie in de kredietketen. Hierdoor heeft niet alleen de rol van het bankwezen een verandering ondergaan, maar is ook het gedrag van andere partijen, zoals pensioenfondsen en verzekeraars, gewijzigd. Daarnaast heeft het internationaal verhandelen van krediet, en vooral het daaraan verbonden kredietrisico in de vorm van geavanceerde financiële producten, sterk bijgedragen aan het op de voorgrond plaatsen van het risicomanagement in het vermogensbeheer van de meeste financiële instellingen.

Ontstaan van verhandelbaar krediet

Belangrijke stimulans tot het verhandelen van krediet vormde het historische kapitaalakkoord van het Bazels Comité van Banktoezichthouders in 1988. Dit akkoord staat bekend onder de naam Bazel I. Ter bevordering van de stabiliteit van het bankwezen en een consistente benadering van het banktoezicht in de betrokken landen, kwamen de toezichthouders overeen dat banken een vast percentage (8 procent) van hun naar risicograad gewogen activa aan eigen vermogen als veiligheidsbuffer dienden aan te houden. Verhandelbare bankleningen in de vorm van schuldpapieren werden naar de toenmalige inzichten onder Bazel I als minder risicovol gezien dan niet-verhandelbare bankkredieten, waardoor zij een kleinere vermogensbuffer vereisten. Dit verschil in risicoweging verleidde de banken tot het verhandelbaar maken van de door hen verstrekte kredieten, zoals woninghypotheken. Door het bundelen van leningen en andere vorderingen en het onderbrengen daarvan in speciaal daartoe opgerichte juridische entiteiten (zogenoemde special purpose vehicles, SPV's) werden de bancaire kredieten indirect in de vorm van effecten (Asset Backed Securities, ABS) verhandelbaar gemaakt, oftewel gesecuritiseerd. Deze leningen, of slechts het daaraan verbonden crediteurenrisico, werden daarmee op de bankbalans vervangen door verhandelbaar schuldpapier, waardoor de betrokken securitiserende bank kapitaal vrij kon maken voor hernieuwde kredietverlening. Dit bedrijfsmodel van het bankwezen wordt wel omschreven als het verstrekken-verpakken-verkopenmodel. De door de SPV's uitgegeven effecten werden vervolgens door beleggers in binnen- en buitenland, waaronder beleggingsinstellingen, verzekeraars en pensioenfondsen, aangekocht en doorverkocht. Hiermee werd de specialisatie van alle betrokken partijen in de kredietketen versterkt en werden de kredietrisico's wereldwijd verspreid.

Financiële instellingen slaan de vleugels uit over de grens

Mede door sterke internationalisatie van het kapitaalverkeer hebben banken, verzekeraars maar ook pensioenfondsen gestreefd naar een toenemende schaalgrootte door middel van fusies en overnames. In Europa hebben de vorming van de interne markt en vooral ook de komst van de euro in 1999 een extra impuls gegeven aan dit proces door het wegvallen van het wisselkoersrisico binnen het

eurogebied. Vooral de banken hebben daarbij hun vleugels uitgeslagen met het oogmerk verder te internationaliseren. Toch lijkt Europa nog slechts aan het begin te staan van een nieuwe fase van herstructurering en consolidatie.

In de jaren tachtig en negentig is het Nederlandse bankwezen zeer actief gaan acquireren en is de stap gezet voor een op grote schaal wereldwijd opererend Nederlands bankwezen. De concurrentie is daarbij hard, waarbij het adagium 'eten of gegeten worden' met de overname en opsplitsing van de ABN AMRO scherp is geïllustreerd. Ook in de wereld van de pensioenfondsen is steeds meer sprake van bundeling van kleine instellingen tot grote, en vormen centralisatie en internationalisatie in het vermogensbeheer de trend. Verzekeraars hebben dochterondernemingen in het buitenland gekocht om een internationaal bedrijf op te bouwen. Verzekeraars en banken zijn in Nederland ook samengegaan om vanuit één concern beide typen van financiële dienstverlening te kunnen aanbieden en bovendien de risico's beter te kunnen spreiden.

Kader 6.a

Beter inzicht in financiële risico's noodzakelijk

De toegenomen internationalisering heeft de verwevenheid van de diverse financiële markten en instellingen vergroot. Door steeds meer vormen van disintermediatie (hier handel in financiële producten zonder tussenkomst van tussenpersonen, zoals banken), waarbij de afgelopen jaren vooral de securitisaties de boventoon voerden, zijn ook steeds meer sectoren in een of andere vorm of rol betrokken geraakt bij het kredietverleningsproces. In het algemeen is de efficiëntie van de financiële markten hierdoor toegenomen en heeft deze ontwikkeling de financiële instellingen minder kwetsbaar gemaakt voor lokale schokken. Aan de andere kant zijn de instellingen hierdoor gevoeliger geworden voor (internationale) marktontwikkelingen en is de kans op doorgifte van kwade risico's en het gevaar van besmetting vergroot. Het belang van hoogwaardig risicomanagement door financiële instellingen en adequaat toezicht daarop is dan ook enorm toegenomen.

Met de huidige onrust op de financiële markten is echter ook duidelijk geworden dat het inzicht in de risico's tekort heeft geschoten. De traditionele macro-economische statistieken hebben de beleidsmakers onvoldoende ondersteuning geboden bij het maken van gepaste beleidsreacties. Dit verklaart de duidelijke roep om meer transparantie. Voor een belangrijk deel zal die van de instellingen zelf moeten komen, bij voorkeur door de markt afgedwongen. Maar ook internationale instellingen als de Europese Centrale Bank en de Bank for International Settlements hebben het initiatief genomen om de transparantie te vergroten

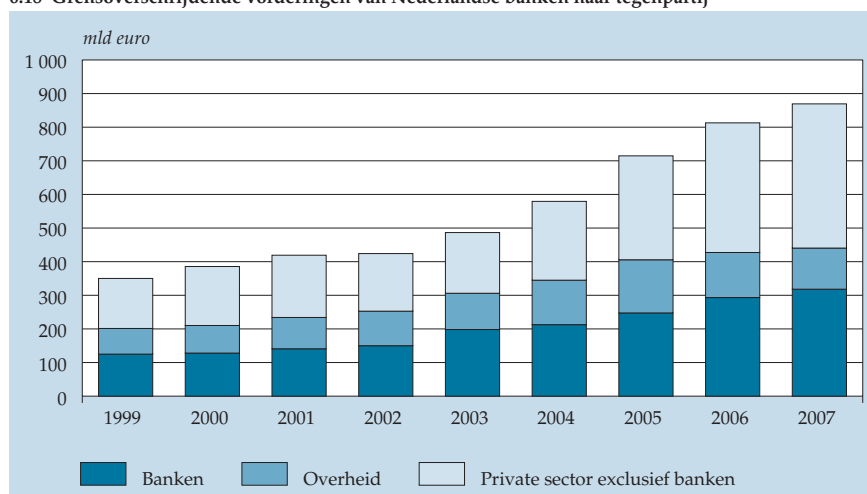
door **samen** met de nationale centrale banken te gaan werken aan meer risico-georiënteerde statistieken. Een juist beeld van de overdracht van financiële risico's wordt in toenemende mate van belang geacht voor de financiële en daarmee ook de economische stabiliteit. Het samenbrengen van de wereld van de macro-economische statistiek met die van de financiële risico's, waar traditioneel het toezicht op is gericht, staat daarmee op de agenda van de toekomst van economen en statistici.

Meer buitenlandse vorderingen van banken

De meest traditionele rol van het bankbedrijf is die van kredietverstrekker. Daarnaast houden banken ook effecten aan en nemen ze deel in andere bedrijven. De statistieken van de Bank for International Settlements (BIS) bieden voor een grote groep landen een bijna volledig inzicht in de wereldwijde omvang van het totaal aan buitenlandse bancaire vorderingen. De omvang van de grensoverschrijdende claims zijn voor Nederland weergegeven in grafiek 6.18. Grensoverschrijdend is hierbij bedoeld als direct verstrekt vanuit Nederland.

Sinds 2003 zijn de grensoverschrijdende vorderingen van Nederlandse banken, dat wil zeggen banken met hun hoofd- of moedervestiging in Nederland, sterk gaan stijgen. In vijf jaar tijd zijn de internationale vorderingen (in euro's gemeten) ruimschoots verdubbeld. In US-dollars omgerekend is zelfs sprake van een verdrievoudiging. De groei is vooral heel sterk geweest in de vorderingen op de private sector buiten de sfeer van de banken. Hiertoe behoren ook de SPV's.

6.18 Grensoverschrijdende vorderingen van Nederlandse banken naar tegenpartij ¹⁾

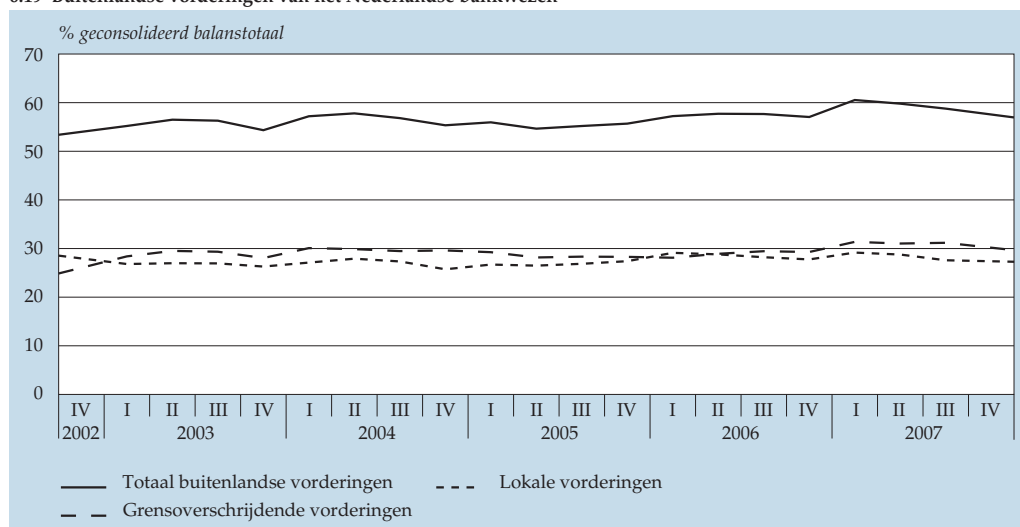

Bron: DNB, BIS.

¹⁾ Stand per 31 december.

Naast deze grensoverschrijdende claims op het buitenland verwerven Nederlandse banken ook op indirecte wijze vorderingen op het buitenland vanuit lokale vestigingen in die landen. Voor de Nederlandse banken zijn deze zogenoemde lokale claims vrijwel even groot als de grensoverschrijdende vorderingen. In grafiek 6.19 zijn beide soorten claims en hun som gerelateerd aan het (wereldwijd) geconsolideerde balanstotaal van het Nederlandse bankwezen.

6.19 Buitenlandse vorderingen van het Nederlandse bankwezen ¹⁾

Bron: DNB, BIS.

¹⁾ Stand per einde kwartaal.

Tegelijk met een groei van 75 procent in het balanstotaal, is het aandeel van het buitenland in de totale vorderingen van het Nederlandse bankwezen de afgelopen vijf jaar met circa 5 procentpunt gestegen. Het aandeel bedraagt nu om en nabij 60 procent van het geconsolideerde balanstotaal. Dit impliceert dat het buitenlandbedrijf van het Nederlandse bankwezen anderhalf keer zo groot is als het binnenlandbedrijf. Het Nederlandse bankwezen kan dus gerust een ware globetrotter worden genoemd. Het schaarde zich eind 2007 met een totaal van 1 740 miljard euro in de absolute top qua omvang van de buitenlandse claims. Nederland laat alleen grootmachten als Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk voor zich en sluit vlak achter Zwitserland aan. De Verenigde Staten en Japan blijven duidelijk bij Nederland achter qua internationalisatie. Van alle bancaire buitenlandse vorderingen wereldwijd nam Nederland eind 2007 bijna 9 procent voor zijn rekening. Voor de VS was dit aandeel ruim 6 procent. Koploper Duitsland nam 15 procent voor zijn rekening.

Groot in lokale kredietverstrekking

Kijkend naar de internationalisatie van het Nederlandse bankwezen valt allereerst de omvang van de door buitenlandse vestigingen lokaal verworven claims op. Eind 2007 bedroegen deze 816 miljard euro. Van de totale lokale claims die het wereldwijde (BIS-)bankwezen via zijn buitenlandse vestigingen heeft verworven, namen Nederlandse banken eind 2007 niet minder dan 11 procent voor hun rekening. Nederland staat met een dergelijk aandeel op een gedeelde tweede plaats met Frankrijk en Zwitserland. Alleen het Verenigd Koninkrijk neemt een beduidend groter aandeel voor zijn rekening in het wereldwijde bankieren buiten de eigen landsgrens. Dit illustreert duidelijk het brede internationale bereik van het Nederlandse bankwezen, met aanwezigheid in meer dan 50 landen.

Verder valt op dat tegenover deze lokale claims ook omvangrijke lokale verplichtingen van de Nederlandse vestigingen van buitenlandse banken staan met een waarde van 680 miljard euro eind 2007. Dit duidt op een zeer actieve vorm van lokaal bankieren. Ondanks deze omvangrijke aantrekking van lokaal kapitaal is Nederland, net als de andere hiervoor genoemde grote landen, een netto-verstrekker van kapitaal aan het buitenland via zijn lokale buitenlandse vestigingen. Eind 2007 betrof dat voor Nederland een bedrag van 136 miljard euro. Lang niet alle landen zijn netto-geldverschaffer via hun bankvestigingen in andere landen. Het bankwezen van sommige landen maakt namelijk van zijn buitenlandse vestigingen gebruik om zich te financieren door het aangaan van netto-verplichtingen. Nederlandse banken gebruiken hun buitenlandse vertegenwoordigingen echter niet als vehikel om het concern te financieren. Dit vloeit voort uit de enorme comparatieve voordelen die Nederland zelf heeft voor het arrangeren van concern-financieringen, door onder andere een uitgebreid pakket belastingverdragen en het ontbreken van bronbelasting op rente-inkomen.

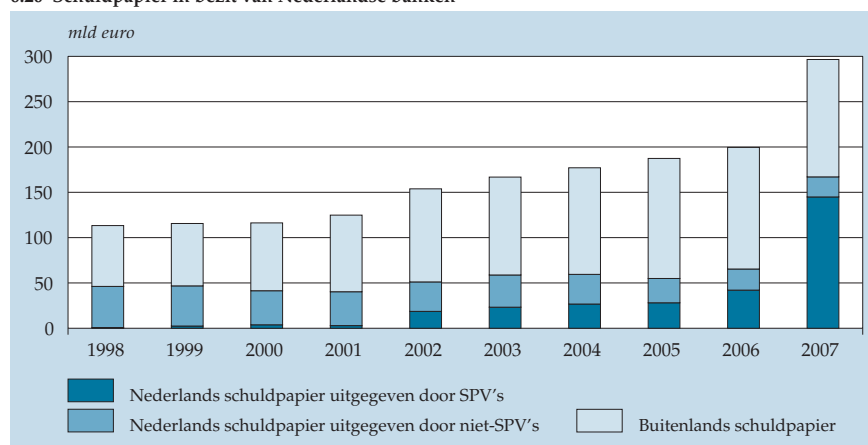
Securitisatie komt tot stilstand

Binnen de totale vorderingen op het buitenland van de in Nederland gevestigde banken⁴⁾ is de afgelopen jaren het bezit aan buitenlandse schuldpapieren een steeds belangrijker rol gaan spelen. Dit is een gevolg van de eerder genoemde stimulans om het debiteurenrisico op kredieten op 'de markt' te verhandelen. Vooral vanaf 2002 zijn de Nederlandse banken steeds meer buitenlandse effecten gaan aanhouden (zie grafiek 6.20), waaronder die van buitenlandse SPV's. Parallel daaraan hebben ook hun eigen securitisatie-activiteiten een hoge vlucht genomen.

⁴⁾ In tegenstelling tot de BIS-statistieken betreft het hier enkel het binnenlands geconsolideerde bedrijf van de zogenoemde Monetair Financiële Instellingen (MFI's). Buitenlandse (lokale) vestigingen van de Nederlandse banken zijn hierin dus buiten beschouwing gelaten.

Tegelijk met de groei van de verhandelbare buitenlandse schuldportefeuille van de Nederlandse banken met 80 miljard euro, nam ook hun bezit aan schuld papier van Nederlandse SPV's toe. Tot medio 2006 was hierbij voornamelijk sprake van een vervangingsproces met schuld papieren uitgegeven door partijen behorend tot andere Nederlandse sectoren dan de SPV's. Vanaf september 2006 is hierin echter een duidelijke verandering gekomen en is het bezit aan Nederlandse schuld papieren in 2007 zelfs explosief gestegen. Achtergrond hiervan vormde de onrust op de internationale financiële markten, waardoor banken de door hun eigen SPV's uitgegeven effecten niet meer in de markt konden plaatsen en deze op hun eigen balans moesten (terug)nemen. Nederlandse banken bezaten daardoor eind 2007

6.20 Schuld papier in bezit van Nederlandse banken¹⁾

Bron: DNB.

¹⁾ Stand per 31 december.

voor 145 miljard euro aan schuld papieren van Nederlandse SPV's. Dit komt overeen met 55 procent van het door de eigen SPV's, of die van Nederlandse collega-bankiers, uitgegeven schuld papier. Tussen 2002 en 2006 bewoog dit aandeel zich nog rond de 25 procent. Dit is een duidelijke illustratie van het wegvallen van het vertrouwen in deze markten in 2007 en het tot stilstand komen van het massale securitisatieproces binnen het internationale bankwezen.

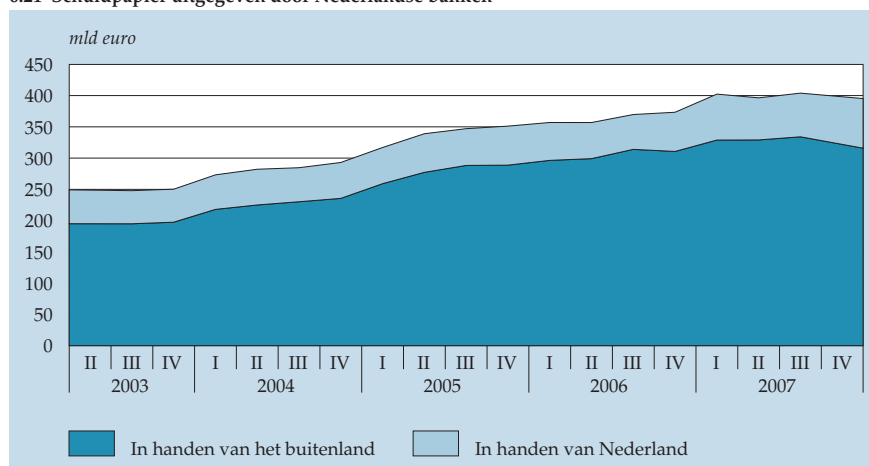
Bijzondere vermelding verdient nog het feit dat eind 2007 Nederlandse pensioenfondsen en verzekeringsinstellingen ook nog eens voor 33 miljard euro aan schuld papier van Nederlandse SPV's in bezit hadden. Daarmee was twee derde van al het Nederlandse SPV-schuld papier alsnog in binnenlandse handen terecht gekomen.

Internationalisering van de financiering

Ook aan de verplichtingenkant van de bankbalans is de internationale gerichtheid en dynamiek zichtbaar. Om hun activiteiten te financieren, trekken banken vooral deposito's aan en geven ze schuldpapieren uit. Bij de door huishoudens en niet-bancaire bedrijven aangehouden deposito's bij Nederlandse banken overheersen vanzelfsprekend de Nederlandse ingezetenen. Kijkend naar de interbancaire deposito's (600 miljard euro eind 2007) dan blijken buitenlandse banken hierin een aandeel van 90 procent te hebben. De interbancaire markt is duidelijk een internationale markt, in lijn met en versterkt door het bestaan van de euro.

In toenemende mate zijn banken zich het afgelopen decennium ook gaan financieren door middel van de uitgifte van schuldpapieren. Hierin komt de internationale oriëntatie van het Nederlandse bankwezen wederom heel sterk naar voren. Ruim 80 procent van de 400 miljard euro die de banken hebben geëmitteerd, is in buitenlandse handen (zie grafiek 6.21).

6.21 Schuldpapier uitgegeven door Nederlandse banken ¹⁾

Bron: DNB.

¹⁾ Stand per einde kwartaal.

Naast dit grote buitenlandse aandeel in het uitstaande bancaire schuldpapier is ook van de verhandelbare Nederlandse overheidsschuld meer dan 80 procent in handen van buitenlandse beleggers. Een dergelijk hoog aandeel voor het buitenland in het Nederlandse schuldpapier is vooral een uiting van het mondiale karakter van de effectenmarkten in zijn algemeenheid, waaraan naast de deregulering ook de komst van de euro de laatste jaren sterk heeft bijgedragen.

Steeds meer buitenlandse aandelen en schuldpapieren bij pensioenfondsen

Het Nederlandse pensioenstelsel onderscheidt zich van pensioenstelsels in andere landen doordat het naast het door de overheid verzorgde basispensioen (AOW) en de vrijwillige private pensioenen ook een collectief kapitaalgedekt pensioenstelsel kent dat aan arbeidscontracten is gerelateerd. Deze collectieve voorzieningen vormen een zeer omvangrijk onderdeel van de totale pensioengelden en worden voornamelijk door pensioenfondsen verzorgd. Er zijn inmiddels enorme pensioenvermogens opgebouwd in Nederland. Het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP), dat de pensioenen van ambtenaren verzorgt, en het Pensioenfonds voor Zorg en Welzijn (het voormalige PGGM) behoren tot de grootste fondsen ter wereld.

De Nederlandse pensioenfondsen opereren steeds internationaler. Zij beleggen in toenemende mate over de grens en laten het vermogensbeheer dikwijls over aan buitenlandse partijen. Tevens maakt de Europese richtlijn voor pensioeninstellingen grensoverschrijdende activiteiten mogelijk, zoals het bundelen van pensioenvermogens uit verschillende landen in één beleggingspot. Deze laatste ontwikkeling staat nog in de kinderschoenen. In Nederland worden hiervoor al wel voorbereidingen getroffen in de vorm van de oprichting van de zogenoemde Algemene Pensioeninstellingen die de mogelijkheden voor samenwerking tussen pensioenfondsen moeten verruimen.

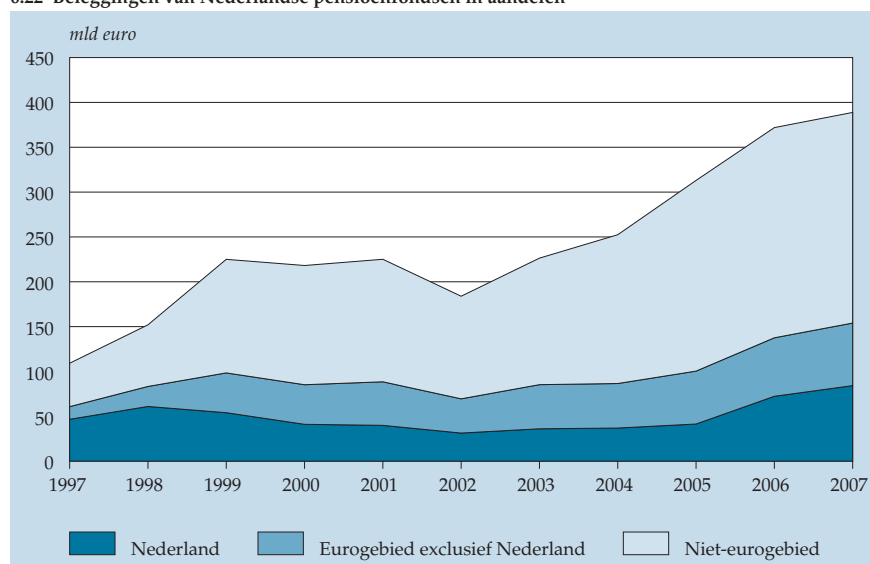
De internationalisering van de Nederlandse pensioensector is momenteel vooral zichtbaar in de verhandelbare beleggingsportefeuilles van de fondsen. In de afgelopen tien jaar nam de omvang van deze portefeuilles toe tot bijna 700 miljard euro per eind 2007. De grensoverschrijdende beleggingen hierin groeiden fors, terwijl de Nederlandse effecten daarbij ver achterbleven.

Met het oog op het optimaliseren van het rendement op hen toevertrouwde middelen, zijn pensioenfondsen in toenemende mate overgegaan tot risicospreiding en diversificatie van hun portefeuilles. Een gevolg hiervan was een toenemende belangstelling voor buitenlandse beleggingen en een vergroting van de aandelencomponent hierin, omdat deze geacht worden op de langere termijn beter te renderen dan bijvoorbeeld obligaties.

Bij de toenemende aankopen van buitenlandse aandelen door pensioenfondsen heeft de liberalisering van het internationale kapitaalverkeer een stimulerende rol gespeeld. Tevens zijn voor het ABP de mogelijkheden voor internationale beleggingen door wettelijke maatregelen in 1993 sterk verruimd. Dat was ook wenselijk, aangezien de omvangrijke vermogens van het ABP steeds minder rendabel belegd konden worden op de Nederlandse markt.

In het verloop van de aandelenbeleggingen zijn de snel stijgende koersen vanaf medio jaren negentig, het leeglopen van de internetbubbel aan het begin van deze eeuw en het geleidelijke herstel daarna te herkennen (grafiek 6.22). Pensioenfondsen zijn in het afgelopen decennium meer aandelen gaan kopen zowel uit de landen die het eurogebied vormen (met name Frankrijk en Duitsland) als daarbuiten (voornamelijk de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk).

6.22 Beleggingen van Nederlandse pensioenfondsen in aandelen

Bron: DNB.

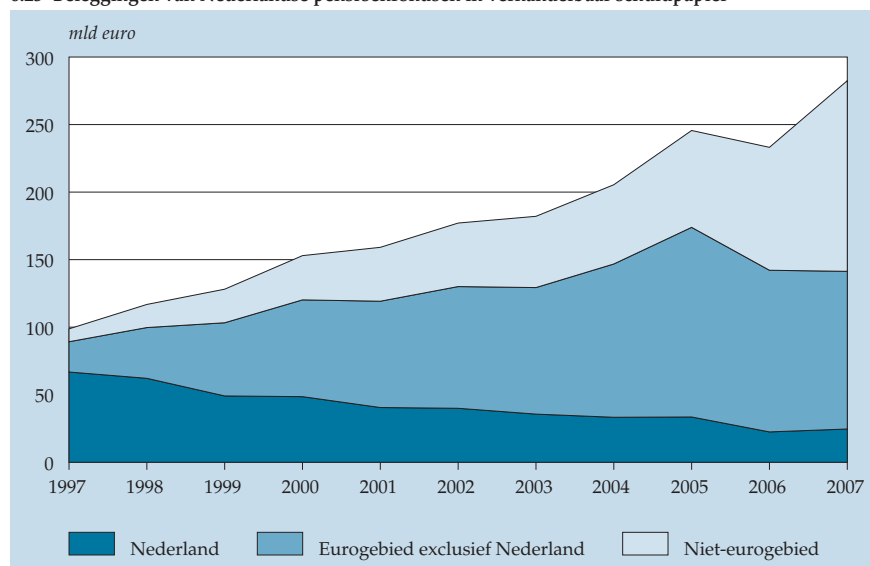
Bij de beleggingen in verhandelbaar schuldpapier is de internationalisering nog duidelijker dan bij aandelenbeleggingen. In 2007 bestond nog maar 8 procent van het schuldpapier uit beleggingen in Nederlandse obligaties. Het grootste deel betrof derhalve buitenlands schuldpapier, waarvan circa een vijfde (55 miljard euro) is uitgegeven door buitenlandse SPV's. Dit toont een wezenlijke rol van pensioenfondsen in het internationale securitisatieproces. Naast portefeuilles van Amerikaans schuldpapier hebben Nederlandse pensioenfondsen enorme portefeuilles opgebouwd met verhandelbaar schuldpapier dat afkomstig is uit eurolanden exclusief Nederland (grafiek 6.23). Deze ontwikkeling hield verband met de dalende internationale kapitaalmarktrente in de tweede helft van de jaren negentig en de vorming van de Economische en Monetaire Unie (EMU). Ook na de totstandkoming van de EMU is de opbouw van obligaties uit de eurolanden gestaag doorgegaan. Afwezigheid van wisselkoersrisico en de toegenomen liquiditeit van de Europese kapitaalmarkt hebben een versterkend effect gehad op alle beleggers om in obligaties afkomstig uit landen van het eurogebied te beleggen.

Ook het aanbod van obligaties met een superlange looptijd tot wel vijftig jaar door Europese overheden, paste goed in de portefeuilles van pensioenfondsen als tegenhanger van hun langlopende verplichtingen. Tot en met het jaar 2005 groeide het belang van EMU-obligaties in de obligatieportefeuilles van de pensioenfondsen. Na dat jaar nam de voorkeur voor beleggingen in deze obligaties enigszins af. Hierbij kan een rol spelen dat de economisch-financiële ontwikkelingen in de landen van het eurogebied meer gelijk opgaan, waardoor de mogelijkheden om portefeuilles betekenisvol te spreiden geleidelijk afnemen. Beleggers gaan als gevolg hiervan op zoek naar rendabele beleggingen buiten het eurogebied.

Vermogensbeheer uit handen gegeven

In het afgelopen decennium hebben Nederlandse pensioenfondsen hun vermogensbeheer steeds vaker uitbesteed aan externe beheerders (zie grafiek 6.24). Deze ontwikkeling vloeide ondermeer voort uit de zeer specialistische kennis van verschillende beleggingscategorieën die voor professioneel vermogensbeheer nodig is, en de toenemende schaalgrootte waarop wordt belegd. Zo hebben het ABP en het Pensioenfonds voor Zorg en Welzijn recent eigen vermogensbeheerders opgericht die de vermogens van de genoemde pensioenfondsen grotendeels beheren. Daarnaast beogen deze nieuwe instellingen ook de vermogens van andere fondsen te gaan beheren.

6.23 Beleggingen van Nederlandse pensioenfondsen in verhandelbaar schuldpapier

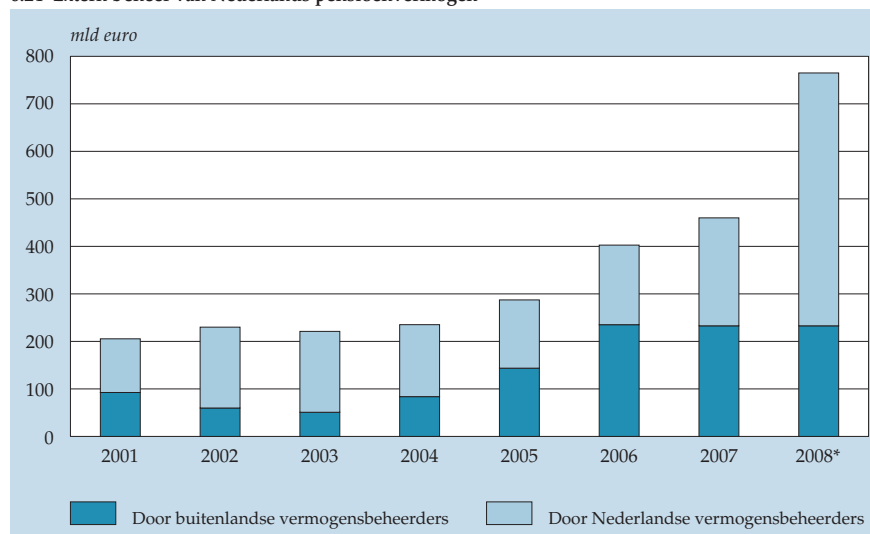
Bron: DNB.

Met de oprichting van deze twee vermogensbeheerders wordt circa 95 procent van het Nederlandse pensioengeld niet meer door de fondsen zelf, maar door (externe) vermogensbeheerders belegd. Buitenlandse beheerders hebben hierbij een stevige voet aan de grond gekregen: in tien jaar tijd verviervoudigde het pensioengeld in hun directe beheer tot bijna 250 miljard euro⁵⁾. Het pensioenvermogen dat via buitenlandse vermogensbeheerders is belegd, groeide relatief fors tot meer dan de helft in 2007, waarna het terugzakte tot 30 procent begin 2008 als gevolg van de genoemde recente oprichting van twee Nederlandse vermogensbeheerders.

Internationalisering bij verzekeraars gedomineerd door financiële reuzen

Verzekeraars hebben verschillende mogelijkheden om activiteiten in het buitenland te ondernemen. Vanuit de eigen vestiging (het recht van de zogenoemde vrije dienstverlening) of via buitenlandse bijkantoren. Van de Nederlandse verzekeringsmaatschappijen zijn vooral de grote concerns via hun dochterondernemingen internationaal actief op het gebied van levensverzekeringen. De schadeverzekeraars, waarvan de zorgverzekeraars de grootste branche vormen, hebben bijna geen buitenlandse dochterondernemingen en richten zich dus vooral op de Nederlandse markt.

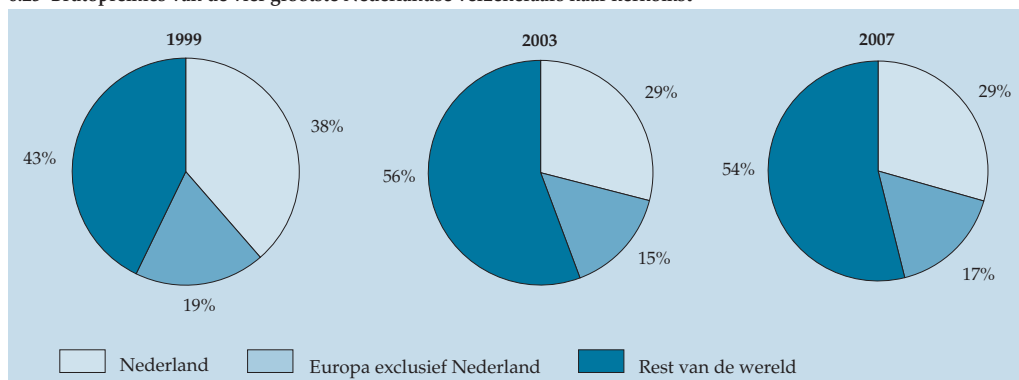
6.24 Extern beheer van Nederlands pensioenvermogen

Bron: Bureau Bosch.

⁵⁾ Met direct vermogensbeheer wordt hier de uitbesteding bedoeld van een pensioenfonds aan een beheerder. Verdere uitbesteding door de beheerder aan andere beheerders (indirect vermogensbeheer) blijft buiten beschouwing.

6.25 Brutopremies van de vier grootste Nederlandse verzekeraars naar herkomst

Bron: Jaarverslagen verzekeraars.

De vier grootste (traditionele) Nederlandse verzekeraars (ING, Aegon, Eureko en SNS Reaal)⁶⁾ hebben in 2007 een binnenlands marktaandeel van bijna een derde op basis van brutopremie-inkomsten. De totale (binnen- en buitenlandse) brutopremies voor deze vier verzekeraars bedroegen in dat jaar bijna 90 miljard euro. In 2007 was ongeveer 71 procent daarvan uit het buitenland afkomstig (zie grafiek 6.25). De buitenlandse brutopremie-inkomsten van de grote vier concerns komen daarmee overeen met circa 84 procent van de totale premie-inkomsten die alle Nederlandse verzekeraars op de binnenlandse markt ontvangen. Dit illustreert het belang van de buitenlandse verzekeringsmarkt voor de grote Nederlandse verzekeringsconcerns. Ten opzichte van 2003 lijkt het buitenland-aandeel in de totale premie-inkomsten te stabiliseren. Het beeld is echter vertekend door de grote omzetsijgingen bij de Nederlandse zorgverzekers als gevolg van de introductie van de basisverzekering ziektekosten in 2006.

Binnen de groep van de vier grote verzekeraars halen ING en Aegon de meeste premies uit het buitenland en zijn daarmee de belangrijkste Nederlandse exporteurs van verzekeringen (weliswaar vanuit lokale vestigingen). ING en Aegon kunnen typisch mondiale verzekeraars worden genoemd met grote, en in de afgelopen jaren toenemende, belangen in de Verenigde Staten, Azië en Australië.

In 2007 waren de premie-inkomsten van Nederlandse verzekeraars in het buitenland ruim vijf keer zo hoog als die van buitenlandse verzekeringsconcerns in Nederland. Hierbij speelt een rol dat de Nederlandse thuismarkt relatief klein en geconcentreerd is, waardoor Nederlandse verzekeraars een zekere drang hebben gevoeld op zoek te gaan naar winstmogelijkheden in het buitenland.

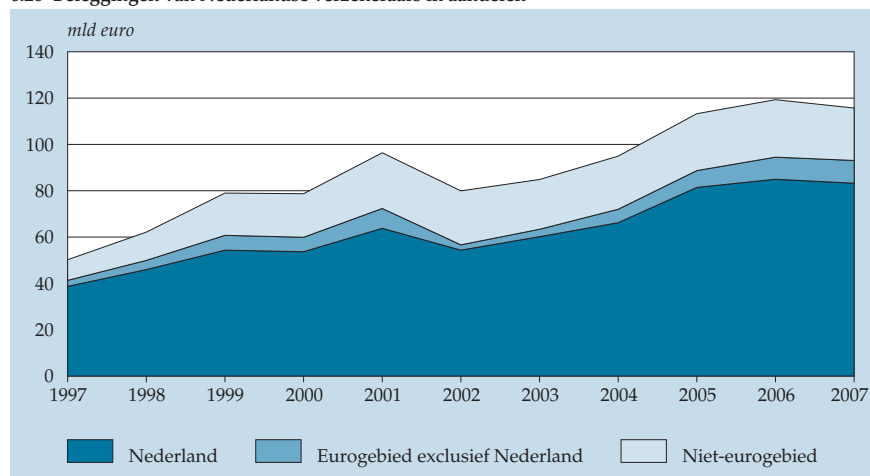
⁶⁾ Delta Lloyd en Fortis zijn als Britse respectievelijk Belgische concerns aangemerkt.

Hoewel de Europese verzekeringsmarkt inmiddels heel open is, hebben de Nederlandse verzekeringsconcerns bij hun internationalisatie traditioneel een Noord-Amerikaanse oriëntatie gehad en hun belangen in vooral die markt uitgebouwd. Daarnaast hebben zij voortdurend ingespeeld op de groeimogelijkheden in markten die nog overwegend lage verzekeringsgraden hebben, zoals in Azië.

Grensoverschrijdend beleggen ook via huisfondsen

Net als bij pensioenfondsen geeft een analyse van effectenportefeuilles een verder inzicht in de internationalisering van de Nederlandse verzekeraars⁷⁾. In het afgelopen decennium hebben verzekeraars hun aandelenportefeuilles zien verdubbelen tot ruim 110 miljard euro (zie grafiek 6.26) en het verhandelbaar schuldpapier zien verdrievoudigen tot zo'n 120 miljard euro (zie grafiek 6.27). Het belang van buitenlandse aandelen in de portefeuilles is over de jaren vrij constant gebleven en lijkt ook beperkt. Hierbij past evenwel een kanttekening, want Nederlandse verzekeraars beleggen voornamelijk in beleggingsfondsen. Vooral de grotere verzekeraars maken hierbij vaak gebruik van de zogenoemde huisfondsen. De participatiebewijzen van deze Nederlandse beleggingsfondsen worden tot de binnenlandse aandelen gerekend, ook wanneer deze beleggingsfondsen op hun beurt in andere beleggingscategorieën dan binnenlandse aandelen beleggen. Zou men hier doorheen kijken, dan zouden de Nederlandse aandelenbeleggingen lager en andere beleggingen hoger kunnen uitkomen. Hoewel volledige cijfers ontbreken, kan uit onderliggend materiaal worden afgeleid dat deze (huis)fondsen inderdaad in sommige gevallen voor substantiële bedragen in internationaal schuldpapier beleggen.

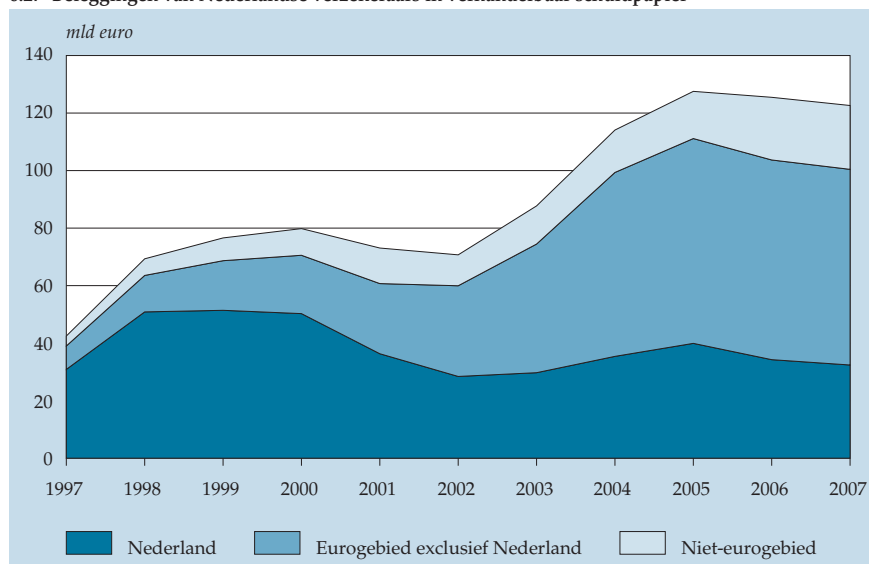
6.26 Beleggingen van Nederlandse verzekeraars in aandelen

Bron: DNB.

⁷⁾ Bij de analyse van de effectenportefeuilles gaat het om Nederlandse verzekeraars exclusief de buitenlandse dochters.

6.27 Beleggingen van Nederlandse verzekeraars in verhandelbaar schuldpapier

Bron: DNB.

Die voorkeur van indirecte beleggingen in internationaal schuldpapier sluit aan bij het sinds 2002 aanzienlijk gestegen belang van het verhandelbare buitenlandse schuldpapier ten opzichte van Nederlandse obligaties. Nog maar eenderde van de totale beleggingen in verhandelbaar schuldpapier betreft Nederlandse stukken. Beleggingen in schuldpapier dat is uitgegeven door landen van buiten het eurogebied, vooral door de Verenigde Staten ter dekking van het sinds het begin van deze eeuw oplopende overheidstekort, blijven relatief achter. Verzekeraars bouwden vooral beleggingen op in obligaties van landen uit het eurogebied exclusief Nederland. Tot 2005 was de toename flink. Hierna is sprake van enige afvlakking. In lijn met de analyse van de toegenomen aankopen van EMU-schuldpapier door pensioenfondsen kunnen ook hier de dalende lange rente, het verdwijnen van het wisselkoersrisico en de toegenomen liquiditeit van de eurokapitaalmarkt als belangrijke factoren van de toename worden genoemd.

Tot slot

De internationale dimensie in de activiteiten van de Nederlandse financiële instellingen is het afgelopen decennium duidelijk verder toegenomen. Dit is vooral bij de pensioenfondsen het geval geweest. Bij het Nederlandse bankwezen en de verzekeringsinstellingen was de internationale component traditioneel al groot, maar deze is nog verder toegenomen. Een belangrijke drijfveer achter dit internationalisatieproces was de relatief kleine thuismarkt voor het ontplooiën van hoogrenderende activiteiten. Hierdoor moest vooral over de landsgrenzen heen naar verdere schaalvoordelen worden gezocht, die binnenslands al grotendeels

waren benut. Verder heeft ook de behoefte en noodzaak tot risicospreiding de Nederlandse financiële instellingen gestimuleerd om het blikveld van hun activiteiten verder te verbreden en concurrerend te blijven.

Nadat de pensioenfondsen van de wettelijke beperkingen op hun beleggingen waren verlost, zijn zij met hun vermogensbeheer de wereld gaan veroveren. Enkele grote verzekeraars hebben de afgelopen decennia een heus netwerk opgebouwd en een stevige voet aan de grond gekregen in het buitenland. Verzekeraars zijn daarbij ook aansluiting gaan zoeken bij de distributiekkanalen van het bankwezen, en financiële conglomeraten gaan vormen. De Nederlandse banken zijn op hun beurt, ondanks hun enorme internationale oriëntatie, in de kredietketen primair de rol van retail-handelsbanken blijven vervullen, ook in het buitenland, waar sprake is van een grote lokale aanwezigheid.

Lijst van gebruikte begrippen

Afschrijvingen

De waardevermindering van machines, gebouwen, vervoermiddelen, software en andere duurzame productiemiddelen door normale technische slijtage of economische veroudering.

Arbeidsinkomensquote

Het aandeel van de vergoeding voor arbeid (*beloning van werknemers* en toegerekend loon zelfstandigen) in de (netto) *toegevoegde waarde* in een economie.

Arbeidsjaar

Een maat voor het *arbeidsvolume* die wordt berekend door alle (voltijd- en deeltijd-) banen in een jaar om te rekenen naar voltijdbanen of voltijdequivalenten. Het voltijdequivalent van een baan wordt bepaald door de overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur die bij die baan hoort, te delen door de overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur die bij een voltijdbaan (in de betreffende *bedrijfstak*) hoort. Zo leveren twee halve banen samen een arbeidsvolume van één arbeidsjaar op.

Arbeidsproductiviteitsontwikkeling

De volumeverandering van de *toegevoegde waarde* per *arbeidsjaar* of gewerkt uur.

Arbeidsvolume

De hoeveelheid arbeid die is ingezet in het arbeidsproces; deze wordt uitgedrukt in *arbeidsjaren* of gewerkte uren.

Balans

Een overzicht van de activa (bezittingen) en de passiva (schulden) van een sector of land op een bepaald moment. De activa bestaan onder meer uit machines, gebouwen, niet-geproduceerde activa (zoals grond en minerale reserves), vorderingen en aandelen. Aan de schuldenkant wordt naast het vreemd vermogen ook het eigen vermogen onderscheiden.

Banken en overige financiële instellingen

Instellingen die bemiddelen tussen vragers en aanbieders van geld door middel van het aantrekken, omzetten en uitzetten van financiële middelen.

Basisprijzen

De verkoopprijs exclusief handels- en vervoersmarges van derden en exclusief het saldo van productgebonden *belastingen* en productgebonden *subsidies*. De *toegevoegde waarde* kan worden uitgedrukt in basisprijzen. Zie ook: *Marktprijzen*.

Bbp

Bruto binnenlands product.

Bedrijfstak

Een groep bedrijven of instituten die dezelfde economische activiteit beoefenen. De indeling naar economische activiteit wordt de Standaard Bedrijfsindeling (SBI) genoemd.

Belastingen

Verplichte heffingen die de *overheid* oplegt, zonder dat hier een direct aanwijsbare tegenprestatie tegenover staat.

Belastingen op inkomen en vermogen

Belastingen die worden geheven over het inkomen en vermogen van personen en de winsten van bedrijven.

Belastingen op productie en invoer

Alle door bedrijven en de overheid afgedragen *belastingen* die niet worden geheven op hun winst of vermogen. Deze worden vaak direct doorberekend aan de consumenten. Voorbeelden zijn de btw en accijnzen.

Beloning van werknemers

Het totaal van *lonen* en *sociale premies ten laste van werkgevers*.

Beroepsbevolking

Alle personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week werken of actief dergelijk werk zoeken en hiervoor op korte termijn beschikbaar zijn.

Beschikbaar inkomen

Het *primair inkomen* minus *belastingen* en premies plus uitkeringen. Het beschikbaar inkomen wordt besteed aan *consumptie* en *vrije besparingen*, en wordt ook wel *secundair inkomen* genoemd.

Binnenlands product

Het totale inkomen dat door productie in Nederland is gevormd. Uitgedrukt in *basisprijzen* is het gelijk aan de som van de *toegevoegde waarde* van alle *bedrijfstakken*.

Bruto (binnenlands product etc.)

De toevoeging bruto bij een economische variabele zoals *binnenlands product* of *nationaal inkomen*, duidt erop dat de *afschrijvingen*, die de kosten van het gebruik van de duurzame productiemiddelen weergeven, niet in mindering zijn gebracht.

Buitenland (transacties met Nederland)

Alle transacties van *ingezetenen* van Nederland met *niet-ingezetenen*. Dit omvat onder andere de *invoer* en *uitvoer* van goederen en diensten, de ontvangsten (betalingen) van rente en dividenden uit (aan) het buitenland, en de aan- en verkopen van aandelen en obligaties uit (aan) het buitenland.

Cao-loonstijging

De stijging van het bruto loon (inclusief bijzondere beloningen) per werknemer als direct gevolg van cao-afspraken in het bedrijfsleven of bij de overheid. Wordt ook wel contractloonstijging genoemd.

Centrale overheid

Het onderdeel van de *overheid* dat bestaat uit het Rijk, de universiteiten, de product- en bedrijfsschappen en een groep van landelijke stichtingen en organisaties. Voorbeelden van dit laatste zijn de Open Universiteit, de Informatie Beheer Groep, Oxfam NOVIB en onderzoeksinstituten zoals NWO en KNAW.

Collectieve besparingen

Het saldo van pensioenpremies en ontvangen pensioenen. Deze worden jaarlijks toegevoegd aan de pensioenvoorziening, ook wel *verzekeringstechnische voorzieningen* genoemd.

Conjunctuur

De op- en neergaande beweging van de economie binnen een periode van vijf tot tien jaar. Binnen een conjunctuurcyclus kunnen de volgende fases voorkomen: opleving, hoogconjunctuur, neergang en laagconjunctuur. Twee bijzondere vormen van laagconjunctuur zijn *recessie* en *depressie*.

Consumentenprijsindex

Maatstaf voor inflatie in de vorm van een indexcijfer. Dit cijfer geeft de gemiddelde prijsverandering weer van een pakket consumptiegoederen en -diensten. Dit pakket is gebaseerd op het gemiddelde consumptiepatroon.

Consumptie

De goederen en diensten die gebruikt worden voor rechtstreekse bevrediging van individuele of collectieve behoeften. Kan worden onderscheiden in *overheidsconsumptie* en *consumptie door huishoudens*, en in *werkelijke individuele consumptie* en *werkelijke collectieve consumptie*.

Consumptiequote (gemiddelde)

De *consumptie door huishoudens* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product* tegen *marktprijzen*.

Consumptie door huishoudens

Goederen en diensten die door huishoudens worden aangekocht voor consumptie. Wordt ook wel particuliere consumptie genoemd. Zie ook *werkelijke individuele consumptie*.

Consumptieve bestedingen

Zie consumptie.

Contractloonstijging

Zie cao-loonstijging.

Depressie

De *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door een daling van het geheel aan economische activiteiten, afgemeten aan een langdurige volumedaling van het bbp.

Diensten

Producten die niet tastbaar zijn, zoals handel, transport, defensie en zorg.

Dividend

Bedrag dat wordt uitgekeerd aan aandeelhouders voor het beschikbaar stellen van kapitaal.

Doorvoer

De goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, over Nederlands grondgebied vervoerd wordt maar in buitenlands bezit blijft. Maakt geen deel uit van de *uitvoer* of de *invoer*. Nauw verwant aan de *wederuitvoer*.

Duurzame ontwikkeling

Economische ontwikkeling die niet gepaard gaat met een afname van niet-vervangbare productiefactoren (zoals minerale reserves) of met onherstelbare milieuschade.

Economische groei

De procentuele *volumegroei* van het *bruto binnenlands product* (meestal tegen *marktprijzen*).

Eigen vermogen

Het saldo van activa (bezittingen) en passiva (schulden). De bezittingen worden onderverdeeld in vaste en financiële activa. De vaste activa bestaan vooral uit bedrijfsgebouwen, woningen, machines en vervoersmiddelen. De financiële activa en passiva bestaan uit spaartegoeden en overige liquide middelen, aandelen, obligaties, leningen en *verzekeringstechnische voorzieningen*.

Exploitatieoverschot/gemengd inkomen

De *toegevoegde waarde* na aftrek van de *beloning van werknemers* en het saldo van overige *belastingen* en *subsidies* op productie, zoals OZB en motorrijtuigenbelasting. Bij *vennootschappen* kan het worden opgevat als beloning voor de inzet van kapitaal. Bij zelfstandigen bevat het daarnaast een beloning voor de inzet van arbeid door zelfstandigen en hun meewerkende gezinsleden.

Finale bestedingen

De waarde van de geproduceerde eindproducten. De finale bestedingen worden onderverdeeld naar *uitvoer*, *consumptieve bestedingen* en *investeringen*. De finale bestedingen vormen samen met het *intermediair verbruik* de totale bestedingen aan goederen en diensten.

Financiële instellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit instellingen die een bemiddelende rol hebben tussen vragers en aanbieders van geld.

Financiële transacties

De veranderingen in vorderingen op en schulden van een *sector* aan andere sectoren of het buitenland. Deze zijn vaak het spiegelbeeld van reële transacties, maar kunnen ook op zichzelf staan (bijvoorbeeld de aan- en verkoop van aandelen en obligaties).

FISIM

Afkorting van Financial Intermediation Services Indirectly Measured. Dit is de productie van banken door het aangaan van leningen en deposito's. FISIM wordt berekend op basis van het gemiddelde rentepercentage op leningen minus een bepaald referentietarief, vermenigvuldigd met de omvang van de uitstaande leningen. FISIM op deposito's bestaat uit het referentietarief minus het gemiddelde rentepercentage op deposito's, vermenigvuldigd met de omvang van de aangetrokken deposito's. Het verbruik van deze berekende bankdiensten wordt toegerekend aan de institutionele sectoren op basis van de gemiddelde balansstanden voor leningen en deposito's.

Globalisering

De toenemende onderlinge verwevenheid van de nationale economieën.

Goederen

Tastbare producten, zoals voedingsmiddelen, duurzame consumptieartikelen en machines.

Huishoudens

De *sector* in de economie die bestaat uit alle particuliere huishoudens, institutionele huishoudens (bewoners van verpleeghuizen, gevangenissen en dergelijke instituten) en bedrijven van zelfstandige ondernemers.

I/a-ratio

De verhouding tussen het aantal inactieven en actieven. Tot de inactieven worden de uitkeringstrekkers van 15 jaar en ouder gerekend. Onder actieven worden verstaan de werkzame personen van 15 jaar en ouder, verminderd met het ziekteverzuim. Het is een indicator voor het draagvlak van de sociale verzekeringen: hoe meer mensen er werken, des te makkelijker de sociale premies voor de maatschappij zijn op te brengen.

Inflatie

Het verschijnsel dat geld in de loop der tijd minder waard wordt. Zie ook *consumentenprijsindex*.

Ingezetenen

Alle personen en bedrijven die behoren tot de Nederlandse economie. Dit zijn personen die langer dan één jaar in Nederland verblijven en bedrijven die langer dan één jaar gevestigd zijn in Nederland, inclusief vestigingen van buitenlandse ondernemingen in Nederland. Zie ook *niet-ingezetenen*.

Inkomenshervreiding

Hervreiding van het *primaire inkomen* over deelnemers aan het economisch proces door *inkomensoverdrachten*. Het resultaat wordt de secundaire inkomensverdeling genoemd.

Inkomensoverdrachten (van sectoren)

Alle betalingen waar geen directe tegenprestatie tegenover staat en niet dienen om lange-termijnnuitgaven van de ontvanger te financieren. Voorbeelden van inkomensoverdrachten zijn giften, *belastingen*, premies, uitkeringen, afdrachten aan de Europese Unie.

Inkomensverdeling

De verdeling van het inkomen uit het economisch proces over de onderscheiden binnenlandse *sectoren* en het *buitenland*. Kan worden onderverdeeld in de primaire inkomensverdeling en de secundaire inkomensverdeling. Zie ook *inkomenshervreiding*.

Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

De *sector* in de economie die bestaat uit de verenigingen en stichtingen die diensten verrichten voor huishoudens en die merendeels worden gefinancierd door huishoudens. Voorbeelden hiervan zijn vakbonden en amateursportverenigingen.

Intermediair verbruik

De goederen en diensten die in het *productieproces* worden ingezet en die aan het eind van het proces geheel in de nieuwe producten zijn opgegaan. Voorbeelden van intermediair verbruik zijn het verbruik van grondstoffen, halffabricaten en diensten van accountantskantoren en schoonmaakbedrijven. Het intermediair verbruik vormt samen met de *finale bestedingen* de totale bestedingen aan goederen en diensten.

Investerings

De *finale bestedingen* die ingezet worden in een Nederlands *productieproces*, maar die in de beschreven periode niet of slechts gedeeltelijk zijn gebruikt. Investerings kunnen worden onderscheiden in investeringen in *vaste activa* en in *voorraden*.

Investeringsquote (gemiddelde)

De (*bruto*) *investerings* in *vaste activa* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product* of de totale *toegevoegde waarde*.

Invoer

De goederen en diensten die door het *buitenland* aan *ingezetenen* zijn verkocht.

Kapitaalcoëfficiënt

De (*bruto*) *kapitaalgoederenvoorraad* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product* of de totale *toegevoegde waarde*.

Kapitaalgoederenvoorraad

De totale waarde van de *vaste activa*.

Kapitaaloverdrachten

Alle betalingen waar geen directe tegenprestatie tegenover staat en die drukken op het vermogen van de betaler (zoals successierechten) of dienen om *investerings* in *vaste activa* of andere lange-termijnnuitgaven van de ontvanger te financieren (zoals investeringsbijdragen van de *overheid*).

Lastenverlichting

Het verlagen van de belasting- en premiedruk voor *huishoudens* of *vennootschappen*.

Lokale overheid

Het onderdeel van de *overheid* dat bestaat uit de provincies, gemeenten, gemeenschappelijke regelingen, waterschappen, verzelfstandigde lokale overheidsdiensten en privaatrechtelijke lokale instellingen op het gebied van arbeid, maatschappelijk werk, cultuur of onderwijs.

Loonkosten

Zie *beloning van werknemers*.

Lonen

De *lonen* voor geleverde arbeid inclusief de *belastingen* en premies ten laste van werknemers, maar exclusief de *sociale premies ten laste van werkgevers*. Deze omvatten ook de 'auto van de zaak' en andere vormen van beloning in natura.

Loonmatiging

Een beperking van de stijging van de contractlonen. Het hoofddoel is het gebruik van de resterende 'loonruimte' voor het creëren van nieuwe banen of voor het beperken van afname van de werkgelegenheid.

Loonquote

De *beloning van werknemers* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product*.

Marktprijzen

De prijs die de afnemer betaalt voor het gekochte product, dus inclusief het saldo van de productgebonden *belastingen* en *subsidies*. Marktprijzen worden vooral gebruikt als waardering voor het *binnenlands product*.

Marktsector

Alle *bedrijfstakken* behalve overheid, gezondheids- en welzijnszorg, verhuur van en handel in onroerend goed, en delfstoffenwinning.

Materiële activa

Zie *vaste activa*.

Nationaal inkomen

Alle primaire inkomens die Nederlandse *ingezetenen* ontvangen op grond van hun deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces* of vanwege hun vermogensbezit. Deze inkomens bestaan uit de *beloning van werknemers*, rente, dividenden, *belastingen* en *subsidies* op productie en invoer. Het nationaal inkomen kan ook worden berekend als het *binnenlands product* plus de per saldo uit het *buitenland* ontvangen lonen, rente en dividenden.

Nationale rekeningen

Het statistische systeem waarmee de Nederlandse economie in kaart wordt gebracht. Ook wel de nationale boekhouding genoemd.

Netto (binnenlands product etc.)

De toevoeging netto bij een economische variabele zoals binnenlands product of nationaal inkomen, duidt erop dat de *afschrijvingen*, die de kosten van het gebruik van de duurzame productie middelen weergeven, in mindering zijn gebracht.

Niet-financiële vennootschappen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met de productie van goederen en handelbare, niet-financiële diensten.

Niet-ingezetenen

Alle personen en bedrijven die niet behoren tot de Nederlandse economie. Dit zijn alle personen die korter dan één jaar in Nederland verblijven en bedrijven die korter dan één jaar gevestigd zijn in Nederland. Zie ook *ingezetenen*.

Overheid

De *sector* in de economie die zich vooral bezighoudt met het produceren van niet-verhandelbare, collectieve diensten en het herverdelen van inkomen en vermogen. De overheid kan worden opgesplitst in de *centrale overheid*, de *lokale overheid* en de *wettelijke sociale verzekeringsinstellingen*.

Overheidsconsumptie

De *consumptieve bestedingen* door de *overheid*. Dit zijn de diensten geproduceerd door de overheid waar geen directe betaling tegenover staat (zoals overheidsbestuur) en de *uitkeringen sociale verzekering in natura* en *uitkeringen sociale voorzieningen in natura* (zoals betalingen voor medicijnen in het kader van de Zorgverzekeringswet (ZVW)). In de *nationale rekeningen* wordt het verbruik ervan volledig toegerekend aan de overheid.

Participatiegraad, netto

Het percentage van de personen van 15–64 jaar dat deel uitmaakt van de *werkzame beroepsbevolking*.

Participatiegraad, bruto

Het percentage van de personen van 15–64 jaar dat deel uitmaakt van de *beroepsbevolking*.

Polishouders (Inkomen toegerekend aan)

De beleggingsopbrengsten die verzekeringsmaatschappijen behalen op de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen van hun cliënten. Deze worden in de *nationale rekeningen* geboekt als inkomen uit vermogen dat de polishouders ontvangen van de verzekeringsmaatschappijen.

Prijsmutatie (-ontwikkeling, -groei)

Het gewogen gemiddelde van de prijsveranderingen van de onderdelen van een bepaalde variabele. De prijsmutatie bepaalt samen met de *volumemutatie* de *waardemutatie*.

Primair inkomen

Alle inkomens die een *sector* ontvangt op grond van de deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces* en vanwege het vermogensbezit. Deze inkomens bestaan uit de *beloning van werknemers*, *rente*, *dividenden*, *belastingen* en *subsidies* op productie en invoer.

Productiefactoren

De middelen die nodig zijn in het *productieproces*, zoals arbeid, natuurlijke hulpbronnen en kapitaal.

Productieproces

Het maken van *goederen* en *diensten*.

Productiewaarde

De waarde van de *goederen* en *diensten* die in het *productieproces* zijn voortgebracht.

Publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties

Openbare lichamen die delen van het bedrijfsleven organiseren. De belangrijkste zijn de bedrijfschappen en de productschappen. PBO's zijn ondermeer actief op het gebied van de vakopleiding, afzetbevordering en het uitvoeren van onderzoek. Voorbeelden hiervan zijn het Bedrijfschap Horeca en Catering, en het Productschap Vee en Vlees.

Quasi-vennootschappen

Grote bedrijven en delen van de overheid (zoals een gemeentelijk vervoersbedrijf) zonder rechtspersoonlijkheid die wat betreft hun economisch en financieel gedrag vergelijkbaar zijn met *vennootschappen*.

Recessie

De *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door teruglopende groei van de economische activiteiten. Deze wordt afgemeten aan een kleiner wordend volume van het bruto binnenlands product in twee achtereenvolgende kwartalen.

Reële ontwikkeling

De ontwikkeling van een variabele verminderd met de prijsveranderingen. De term reële ontwikkeling wordt gebruikt bij inkomens en bij andere transacties die geen direct verband houden met *goederen* of *diensten*. Zie ook: *Volumemutatie*.

Rentemarge

Zie *FISIM*.

Ruilvoetverandering (van Nederland)

Een indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de gemiddelde ontwikkeling van de uitvoerprijzen en die van de invoerprijzen. Als het prijspeil van de *uitvoer* sneller stijgt dan dat van de *invoer*, is er sprake van een ruilvoetverbetering. Als het prijspeil van de *invoer* sneller stijgt, is er sprake van een ruilvoetverslechtering.

Saldo lopende transacties met het buitenland

Het geld dat een land per saldo ontvangt van of moet betalen aan het *buitenland* in verband met goederen-, diensten- en inkomstentransacties. Dit bestaat uit het uitvoeroverschot, het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen lonen, rente en dividenden en het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen *uitkeringen sociale verzekering* en andere *inkomensoverdrachten*.

Sector

Een groep van deelnemers aan het economisch proces die dezelfde positie en functie in de economie hebben (bijvoorbeeld *huishoudens*, *vennootschappen* en *overheid*).

Secundaire inkomens

Zie *beschikbaar inkomen*.

Securitiseren

Techniek waarbij financiële activa, zoals hypotheek, door een financiële instelling worden samengevoegd en verkocht aan een speciaal daarvoor opgerichte vennootschap. Deze financiert de aankoop met de uitgifte van effecten.

Sociale premies ten laste van werkgevers

De premies geheven over de (bruto) *lonen* die ten laste komen van de werkgevers. Deze omvatten naast de betaalde sociale verzekeringspremies ook pensioenpremies en de rechtstreeks door werkgevers betaalde uitkeringen.

Spaarquote

Totale besparingen in verhouding tot het (bruto) *beschikbaar inkomen*.

Subsidies

Gelden die door de *overheid* of de Europese Unie aan bedrijven of huishoudens worden verstrekt met het doel de prijzen te verlagen of werkgelegenheid in stand te houden. Voorbeelden hiervan zijn de EU-subsidies op voedingsmiddelen, de subsidies op openbaar vervoer en de huurtoeslag.

Toegevoegde waarde

Het inkomen dat in het *productieproces* wordt gevormd. Het kan worden berekend als het verschil tussen de *productiewaarde* en het *intermediair verbruik*. Het is het inkomen dat beschikbaar is voor de beloning van de betrokken productiefactoren.

Totale besparingen

Som van de *collectieve besparingen* en de *vrije besparingen*.

Uitkeringen sociale verzekering in geld

Inkomensoverdrachten door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van *wettelijke sociale verzekeringen*, die met premies worden gefinancierd. Voorbeelden hiervan zijn WW- en WAO-uitkeringen.

Uitkeringen sociale verzekering in natura

Leveringen van *goederen* en *diensten* aan *huishoudens* in verband met *wettelijke sociale verzekeringen*, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd (bijvoorbeeld de levering van gezondheidsdiensten in het kader van de ZVW of de AWBZ). Deze leveringen worden tot de *overheidsconsumptie* gerekend, niet tot de *inkomensoverdrachten*.

Uitkeringen sociale voorziening in geld

Inkomensoverdrachten door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen. Een voorbeeld hiervan is de kinderbijslag.

Uitkeringen sociale voorziening in natura

Leveringen van *goederen* en *diensten* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen. Deze uitkeringen worden tot de *overheidsconsumptie* gerekend, niet tot de *inkomensoverdrachten*. Een voorbeeld hiervan is de individuele huursubsidie.

Uitvoer

De *goederen* en *diensten* die door *ingezetenen* aan het *buitenland* zijn verkocht.

Uitvoerquote

De *uitvoer* in verhouding tot de *productiewaarde* (bij een *bedrijfstak*) of tot het *bruto binnenlands product* (bij de economie als geheel).

Vaste activa

Productiemiddelen die langer dan één jaar meegaan en die een behoorlijke waarde vertegenwoordigen. Hiertoe behoren materiële activa (zoals gebouwen en machines) en immateriële activa (zoals software).

Vennootschappen

De *sector* in de economie die zich bezighoudt met de productie van verhandelbare goederen en diensten. Deze kan worden opgesplitst in *niet-financiële vennootschappen* en *financiële instellingen*.

Verzekeringsinstellingen

De subsector in de economie die zich hoofdzakelijk bezighoudt met het omzetten van individuele risico's in collectieve risico's. Hiertoe behoort niet de *wettelijke sociale verzekering*. Verzekeringsinstellingen zijn een subsector van de *financiële instellingen*.

Verzekeringstechnische voorzieningen

De waarde van opgebouwd vermogen voor het uitkeren van pensioenen aan huishoudens (polishouders). Dit vermogen wordt beheerd door pensioenfondsen. Jaarlijks worden onder andere de *collectieve besparingen* hieraan toegevoegd.

Volumemutatie (-ontwikkeling, -groei)

Het gewogen gemiddelde van de veranderingen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de onderdelen van een bepaalde goederen- of dienstentransactie of de *toegevoegde waarde*. De volumemutatie bepaalt samen met de *prijsmutatie* de *waardemutatie*. Zie ook *reële ontwikkeling*.

Vorraden

De waarde van alle grondstoffen, halffabricaten, goederen in bewerking en nog niet verkochte, voltooide producten die op een bepaald moment in de bedrijven aanwezig zijn. Tot de voorraden wordt ook de productiewaarde van gedeeltelijk voltooide kapitaalgoederen gerekend (met uitzondering van woningen en andere gebouwen). De uiteindelijke verkoop van deze activa leidt tot een vermindering van de voorraden.

Vorderingensaldo (-overschot, -tekort)

De lopende ontvangsten en kapitaalontvangsten van een sector of land vermindert met de lopende uitgaven en kapitaaluitgaven. Een overschot betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen aan andere sectoren of het *buitenland*

heeft verstrekt. Dit kan gebeuren in de vorm van kredietverlening, de aankoop van effecten of het doen van directe investeringen (zoals de overname van een buitenlandse onderneming). Een tekort betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen ontvangt. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren in de vorm van leningen of de uitgifte van aandelen.

Vrije besparingen

Het deel van het *beschikbaar (nationaal) inkomen* dat niet gebruikt wordt voor de *(nationale) consumptieve bestedingen*. De som van de vrije besparingen en het saldo van ontvangen *kapitaaloverdrachten* is beschikbaar voor investeringen, beleggingen in financiële activa of het aflossen van de schulden.

Waardemutatie (-ontwikkeling, -groei)

De ontwikkeling van de waarde van een variabele. Dit kan worden opgesplitst in een *prijsmutatie* en een *volumemutatie*.

Wederuitvoer

De goederen die via Nederland vervoerd worden en daarbij (tijdelijk) eigendom worden van een *ingezetene*, zonder dat hier een substantiële industriële bewerking plaatsvindt. Dit zijn onder andere goederen die door Nederlandse distributiecentra worden ingeklaard en uitgeleverd aan andere (Europese) landen. De wederuitvoer maakt deel uit van de *uitvoer* en de *invoer*. Zie ook *doorvoer*.

Werkelijke individuele consumptie

De consumptie van huishoudens die bestaat uit de *consumptie door huishoudens* en het deel van de consumptie van de *overheid* en de *instellingen zonder winstoogmerken behoeve van huishoudens* dat kan worden toegerekend aan individuele huishoudens (bijvoorbeeld gezondheidszorg en onderwijs).

Werkelijke collectieve consumptie

De collectieve *consumptie* waarvan het profijt niet kan worden toegerekend aan individuele *huishoudens*. Voorbeelden hiervan zijn defensie en justitie.

Werkloosheid

Het verschijnsel waarbij personen die wel betaald werk willen of kunnen verrichten, geen werk kunnen krijgen. Zie ook *werkloze beroepsbevolking*.

Werkloze beroepsbevolking

Personen van 15–64 jaar zonder werk (of met werk voor minder dan twaalf uur per week) die actief op zoek zijn naar betaald werk voor twaalf uur of meer per week en die daarvoor direct beschikbaar zijn.

Werkzame beroepsbevolking

Personen van 15–64 jaar die in Nederland wonen en betaald werk hebben van twaalf uur of meer per week.

Werkzame personen

Alle personen die bijdragen aan de Nederlandse productie, ongeacht leeftijd, het aantal uren dat men werkt of het land waarin men woont.

Wettelijke sociale verzekeringsinstellingen

Onderdeel van de overheid dat bestaat uit instellingen die als belangrijkste taak hebben het verstrekken van uitkeringen in het kader van wettelijke sociale verzekeringsregelingen als WAO, WIA, WW, AOW, ZVW en AWBZ. Ook de toezichthoudende instellingen van deze uitvoeringsorganen behoren hiertoe. De overheid is verantwoordelijk voor de vaststelling of goedkeuring van de premies en de uitkeringen. Voorbeelden zijn het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV), de Sociale Verzekeringsbank (SVB), het College voor Zorgverzekeringen (CVZ) en zorgkantoren.

Winst

Het verschil tussen de opbrengsten en de kosten van ondernemingen, exclusief bijzondere baten en lasten. Winst kan worden gedefinieerd vóór en na aftrek van *belastingen*. De ingehouden winst is gelijk aan de winst na belasting en na winstuitkeringen.

Winstquote

De *winst* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product*.

Trefwoordenregister

Aandelen	14, 42, 47, 126, 128, 130-131, 136, 138, 140, 144, 146-147, 152, 157, 160, 166, 194-195, 199
Aandelenbezit	136-137, 147, 153
Aardgas	39-40, 44, 49-50, 52, 61-62, 80
Aardolie	8, 39-40, 50
Aardolie-industrie	53, 56, 62
Accijnzen	44, 50, 80
Afschrijvingen	128, 130, 132, 154
Afval	9, 76, 184
AOW	14, 118, 129, 143, 150, 194
Arbeidsinkomensquote	9, 105-106
Arbeidsongeschiktheid	93, 99, 109, 111
Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	109-110, 112
Arbeidsparticipatie	122, 126
Arbeidsproductiviteit	9, 12, 16, 45, 51-52, 54, 74, 94, 103-105, 107, 169-171, 178
Arbeidsvolume	9, 13, 54, 58, 60, 64-67, 74, 93, 95-98
AWBZ	28-29, 142-143
Banen	7, 9, 13, 16, 24, 72, 93, 95, 97-99, 129
Banken	7, 41, 69-70, 95, 107, 127, 134-138, 155, 161, 184, 186-193
Bankwezen	14, 53, 69, 135, 187-188, 190-193, 201-202
Bbp	9, 19, 21-23, 55, 67, 143, 164, 172-176, 178
Bedrijfsgebouwen	12, 31-33, 53, 65, 72
Belasting- en premiedruk	9
Belastingen	9, 15, 30-31, 44, 46-47, 55, 79-80, 115-116, 127-130, 132-134, 142-143, 150, 37, 52, 163-164, 179
België	14, 106, 129-130, 132-133, 142, 150
Beloning van werknemers	9, 13, 16, 18-19, 93-94, 99-104
Beroepsbevolking	9, 14, 19, 24, 127-130, 147-151
Beschikbaar inkomen	9, 14, 129, 132, 148-153, 156, 160
Besparingen	9, 12-14, 16, 19, 21-28, 39, 47, 129-130, 132, 148, 156
Bestedingen	9, 45, 92-93, 99, 115, 117, 120, 125, 174-175
Bevolking	33, 53-54, 56, 58, 65-66, 75, 105-106, 114
Bouwnijverheid	

Brazilië	172, 174
Broeikasgassen	15, 55, 75-77, 80
Brutoarbeidsparticipatie	13, 99-100
Btw	17, 44, 47, 49, 52, 55, 142-143
Cao-lonen	13, 24, 94, 104, 142
Chemische industrie	35, 62-63, 166
China	35, 48, 160, 163, 170, 172-185
Collectieve besparingen	150-151, 153
Commerciële dienstverlening	53, 66, 95
Communicatie	26-27, 33, 39, 47, 56, 68-69, 75, 106, 114, 166, 169
Computers	12, 31-33, 48, 175, 178, 180-182
Consumentenprijsindex	9, 42, 45-49, 89
Consumptie	11-12, 16-19, 21-23, 25, 27-29, 47, 63, 129, 147-149, 151, 153, 159-160, 176
Consumptie door huishoudens	11-12, 16-17, 19, 21-23, 25, 129
Consumptieve bestedingen	9, 14, 21-28, 129-130, 148, 156
CPI	zie Consumentenprijsindex
De Nederlandsche Bank	135, 137, 186
Deeltijdwerk	98-99
Defensie	27, 74
Delfstoffenwinning	9, 33, 56, 61-62, 75, 99, 106, 114, 184
Detailhandel	26, 53, 67
Distributie	114, 185
Dividend	130, 132, 140, 145, 150
Duitsland	18, 37, 52, 58, 61, 64, 124, 152, 163, 168, 172-173, 176-177, 179, 181, 190, 195
Economische groei	8, 11-12, 15-17, 21, 37-38, 43, 45, 47, 50-52, 54-55, 62, 64, 66, 71, 73, 79, 133, 141, 149, 162, 171, 173-175, 178
Effecten	69-70, 107, 135, 137-138, 147, 152-153, 156-160, 187, 189, 191-192, 194
Eigen vermogen	147-148, 151-153, 156, 159-160, 187
Elektriciteit	44, 49, 76
Emigratie	99
Emissies	76, 78-79, 81
EMU-saldo en EMU-schuld	9, 15, 142, 144
Energie	17, 19, 23, 25, 42-44, 47, 49, 52, 60, 114
Energie- en waterleidingbedrijven	33, 56, 75, 106
Eurogebied	7, 16, 41, 47, 135, 188, 195-196, 200
Europese Unie	11, 16, 37-39, 45, 49-50, 59-61, 115, 124, 144, 161, 170
Eurozone	zie Eurogebied

Exploitatie-overschot	58-59, 66-67
Export	12, 16-19, 21, 23, 34-36, 38-39, 58, 61-62, 98, 162, 164, 166, 175-178, 180, 182, 185
Faillissementen	9, 93, 112-114
Finale bestedingen	22
Financieel vermogen	14, 127, 131, 147
Financiële instellingen	12-14, 39, 56, 95, 105, 127, 132, 134, 137, 140, 145-146, 184, 186-188, 191, 200-201
Frankrijk	17-18, 37, 124, 152, 163, 168, 173, 181, 190-191, 195
Geldontwaarding	zie Inflatie
Gezondheids- en welzijnszorg	9, 73, 106
Gezondheidszorg	28-29, 46, 114
Globalisering	161-164, 170, 187, 189, 194-196, 198, 200
Goederenproducenten	53-54, 56, 58
Grondstoffen	8, 19, 44, 52, 60, 63, 164, 177-179
Groothandel	53, 168, 171
Handel	9, 13, 33-34, 37, 56, 61, 75, 95-96, 104, 106, 114, 137, 161-170, 173, 175-176, 179, 181-184, 186, 188
Handel, horeca en reparatie	33, 56, 75, 106
Handelsoverschot	145, 177
Huishoudens	9, 11-12, 14-17, 19, 21-26, 28, 30, 32, 55-56, 75-80, 87, 92, 106-107, 116-117, 127-131, 136, 147, 149-154, 156-157, 159-160, 193
Hypotheek	14, 24, 89, 131, 135-137, 147, 152-153, 155, 158-160, 188
Hypotheekschuld	130, 155-156
Immigratie	99, 122, 126
Import	zie Invoer
India	49, 172, 174-177
Industrie	19, 30-31, 33, 35, 53-54, 56, 58, 62-63, 75-78, 95, 98, 104, 106-107, 114, 133, 166, 173, 175, 178, 185
Inflatie	7, 11, 13, 16-19, 24, 41-52, 89, 91, 104, 174
Inkomensverdeling	115, 117, 124
Innovatie	64, 165
Instellingen zonder winstoogmerk	
t.b.v. huishoudens	16, 26, 129-131
Intermediair verbruik	15, 55, 133, 142, 144
Internationalisering	zie Globalisering

Internet	27, 68
Investeringsen	9, 11-12, 16-19, 21-23, 30-33, 40, 53, 62, 73, 130, 132, 142, 144, 153-155, 162-165, 170, 173, 176, 179, 184
Invoer	18, 21-23, 34, 36, 39-40, 48, 50, 76, 145-146, 163, 165-168, 170, 172, 177-182, 185
Japan	163-164, 167-168, 172-173, 177, 180, 190
Kabinet	7, 83, 91, 161
Kapitaalgoederenvoorraad	75, 154
Kapitaaloverdracht	132, 146
Kredieten	131, 187, 191
Kredietverlening	41, 69-70, 135-136, 146, 187, 216
Landbouw, bosbouw en visserij	33, 56, 58, 60, 75, 106, 114
Leningen	7, 136-138, 140, 153, 156, 187
Lonen	8, 12, 14, 17, 19, 22, 24, 41, 43, 45, 52, 70, 104-105, 115, 122, 133
Loonbelasting	15, 129, 142, 150
Loonkosten	9, 12-13, 16, 18, 45, 47, 51-52, 69, 73, 94, 103-105
Loonkosten per eenheid product	9, 12-13, 16, 18, 45, 47, 51-52, 94, 105
Machines en installaties	12, 32
Marktsector	9, 94, 105-107
Metaalindustrie	53
Milieudruk	78, 82
Milieurekeningen	76-77, 81-82
Mondialisering	zie Globalisering
Multifactorproductiviteit	54, 60, 63, 69, 74-75
Nationaal inkomen	9, 105, 127-128
Netto arbeidsparticipatie	101
Niet-commerciële dienstverlening	67, 95
Niet-financiële vennootschappen	15, 127-128, 132-133, 136, 161, 165-166
Nijverheid	95, 166, 169
Obligatiebezit	140, 147
Obligaties	131, 140, 147, 152, 157, 194-196, 200
Omzet	67, 164-166, 170
Ondernemingen	15, 127-128, 132-134, 136, 161-162, 163-173
Onderwijs	28, 47, 74, 114
Onderzoek en ontwikkeling	165, 170
Onroerend goed	9, 33, 56, 75, 89, 106, 138, 153, 159

Overheid	9, 12, 15, 17-18, 21-23, 27-30, 32-33, 44, 53-54, 56, 67, 69, 74-75, 79, 84, 106, 114-115, 124-125, 127-129, 141-144, 194
Overheidsconsumptie	11-12, 21, 23, 27, 30
Overheidsschuld	141, 193
Overheidstekort	11, 200
Pensioenfondsen	14, 70, 127, 131, 134, 138, 150, 153, 156-157, 161, 186-188, 192, 194-196, 199-201
Pensioenvoorziening	130
Potentiële beroepsbevolking	93, 99, 101
Prijsontwikkeling	47, 59, 89
Prijsstijgingen	43, 47, 49-52, 63, 67, 90-91, 155
Prijzen	8, 17, 19, 36, 41-45, 47-50, 52, 55, 59-60, 63, 67, 73, 83, 89, 137, 173
Primair inkomen	129-130
Productgebonden belastingen	44, 55
Productie	14, 22-23, 30, 34, 40, 47, 53, 55, 58, 60-64, 67-69, 75, 82, 101, 114, 128, 132, 135, 140-141, 178-180
Regering	zie Kabinet
Rente	7, 14, 41-42, 129-130, 132, 135, 137, 142, 146-147, 155, 200
Rentemarge	135
Ruilvoet	34, 63, 66
Rusland	19, 172
Schuldquote	14, 15, 127, 141
Sociale premies	14, 129-130, 143, 150-151
Sociale verzekeringen	143
Sociale verzekeringsinstellingen	74
Spaargelden	41, 131
Spaartegoeden	130-131, 147, 157-160
Special Purpose Vehicles	137-138, 187, 189, 191-192, 195
Subsidies	44, 55, 128, 142
Telecommunicatie	39, 56, 69, 166, 181, 183
Toegevoegde waarde	15, 36, 53-55, 58, 66-70, 73-74, 127-128, 132-133, 137, 141, 165, 169-170
Transport	22, 73, 80, 82
Transportmiddelen	35, 38-40
Uitvoer	11-12, 16-19, 21-23, 34-36, 38-40, 58, 61-62, 66-67, 98, 127, 145-146, 162-168, 170, 176-180, 182-183, 186
Uitzendbureaus	13, 15, 53-54, 56, 132

Vacatures	12-13, 45, 64, 66, 72, 93-95, 103, 107-108
Vennootschappen	106-107, 112-113, 132-133
Vennootschapsbelasting	15, 142-143
Verenigd Koninkrijk	16, 37, 61, 163, 168, 173, 177, 180-181, 190-191, 195
Verenigde Staten	18-19, 24, 38, 73, 121, 147, 152, 163-164, 168, 172-173, 176-177, 179-180, 190, 195, 198, 200
Vergrijzing	87, 92, 122, 125, 143
Vermesting	9, 76, 78
Vervoer, opslag en communicatie	33, 56, 68-69, 75, 106, 114, 166, 169
Vervoermiddelen	32, 35, 38, 40, 56, 62-63, 98, 134
Verzekeraars	70, 74, 107, 127, 131, 134, 139-140, 150, 153, 156-157, 161, 184, 186-188, 193, 197-201
Verzuring	9, 57, 76-78
Voeding	23, 25-27, 38-40, 42, 44, 46-50
Voedings- en genotmiddelenindustrie	56, 63, 78, 98, 134, 166-167, 183-184
Voorraden	21-22, 30, 60
Vorderingensaldo	127, 129-130, 132, 142, 146
Vrije besparingen	14, 129, 148-151, 153
WAO	109-112
Wederuitvoer	11-12, 21, 23, 34-37, 39, 164, 181-182, 185
Welvaart	60, 116, 125, 174-175, 184
Welzijnszorg	9, 29, 73, 106
Werkgelegenheid	13-14, 16-19, 54, 63, 66-67, 71, 93, 95, 97-98, 142, 162, 164-165, 184-186
Werkloosheid	11, 13, 16-19, 24, 45, 93, 103, 143
Werknemers	14, 41, 54, 74, 93-98, 105-106, 121, 128-130, 132-133, 142, 150, 165, 169
Winst	14, 116, 121, 127, 132-135, 137, 140, 145-146, 157-158, 184
Winstgevendheid	94, 103, 105-107, 137, 139
Woningen	17-18, 30-33, 53, 65, 83-92, 130, 135, 138, 152-153, 155-156, 159
Woninghypotheek	zie Hypotheek
Zakelijke dienstverlening	12-13, 33, 56, 71-72, 75, 93, 95-96, 104-107, 114, 166, 169
Zelfstandige ondernemers	24, 107, 132
Zelfstandigen	13-14, 95-96, 106-107, 115, 121, 126, 129, 150, 153
Ziekenfondswet/Zorgverzekeringswet	28-29, 144, 151

Zorg

13, 23, 33, 53-54, 56, 73-75, 96, 99, 106

Enkele verwante publicaties

Bevolkingstrends B-15
De digitale economie P-34
Kennis en economie K-300
Nationale rekeningen P-2
Nationale rekeningen 2004 – Revisie 2001 P-37
National accounts of the Netherlands P-22
De Nederlandse conjunctuur P-104
De Nederlandse samenleving A-314
Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers I-74
Regionale economische jaarcijfers (zie www.cbs.nl)
Sociaaleconomische trends V-4
Statistisch Bulletin (zie www.cbs.nl)

Veel publicaties zijn ook elektronisch te verkrijgen op www.cbs.nl. Zie onder thema's als Arbeid en sociale zekerheid, Bevolking en Macro-economie, en het dossier Conjunctuur.

